

ACADEMICA

REVISTĂ EDITATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

DIRECTOR: ACAD. IOAN-AUREL POP, PREȘEDINTELE ACADEMIEI ROMÂNE

Nr. 6–7, IUNIE-IULIE 2023

Anul XXXIII • 392–393

DIRECTORI:

Acad. Mihai DRĂGĂNESCU
(director fondator)
octombrie 1990 – ianuarie 1994

Acad. V.N. CONSTANTINESCU
februarie 1994 – ianuarie 1998

Acad. Eugen SIMION
februarie 1998 – aprilie 2006

Acad. Ionel HAIDUC
mai 2006 – aprilie 2014

Acad. Ionel-Valentin VLAD
mai 2014 – decembrie 2017

Acad. Cristian HERA
ianuarie 2018 – aprilie 2018

Acad. Ioan-Aurel POP
mai 2018

COORDONATOR:

Acad. Marius ANDRUH
Vicepreședinte al Academiei Române

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Redactor-șef
Dr. Narcis ZĂRNESCU

Redactori I
Dr. Andrei MILCA
Mihaela-Dora NECULA

CONSILIUL EDITORIAL:

Acad. Ioan-Aurel POP
Acad. Marius ANDRUH
Acad. Mircea DUMITRU
Acad. Nicolae-Victor ZAMFIR
Acad. Ioan DUMITRACHE

Acad. Dan BĂLTEANU
Acad. Cristian HERA
Acad. Constantin IONESCU-TÎRGOVIȘTE
Acad. Maria ZAHARESCU

E-mail: academica@acad.ro

revista_academica2006@yahoo.com

Adresa web: http://www.acad.ro/academica2002/pag_academica.htm

Tel. 021 3188106/2712, 2713; Fax: 021 3188106/2711

SECTOR TEHNIC:

Grafică copertă și DTP
Lect. dr. designer Roland VASILIU

Operatori-corectori
Aurora POPA
Monalisa STANCA

Responsabili de număr:
Mihaela-Dora Necula
Aurora Popa
Narcis Zărnescu

Cuprins

ALEXANDRU IOAN CUZA – 150 DE ANI DE LA MOARTE	
Ioan-Aurel Pop, Alexandru Ioan Cuza, erou național și „Părinte al Patriei”	6
Dorina N. Rusu, Alexandru Ioan Cuza – fondator și donator al Academiei Române	10
Gheorghe Cliveti, Cinstirea memoriei împăratului Napoleon al III-lea și ceremonia înmormântării domnitorului Alexandru Ioan Cuza în România anulului 1873	15
Ioan Bolovan, Un autor mai puțin cunoscut despre domnia lui Cuza: Alexandru Lapedatu	20
EMMANUEL DE MARTONNE – 150 DE ANI DE LA NAȘTERE	
Dan Bălțeanu, Irena Mocanu, Ceremonie cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea geografului francez Emmanuel de Martonne, desfășurată pe 30 martie 2023 la Academia Română	27
Nicolae-Victor Zamfir, Discours d'ouverture	30
Dan Bălțeanu, Allocution d'ouverture: L'œuvre d'Emmanuel de Martonne, toujours actuelle pour les Roumains	31
Amaël Cattaruzza, Allocution d'ouverture	35
Corneliu Iașu, Emmanuel de Martonne, la Roumanie et la Société Roumaine de Géographie	38
Radu Săgeată, Emmanuel de Martonne et la frontière roumano-hongroise	41
Eric Fouache, D'Emmanuel de Martonne à aujourd'hui l'expertise des géographes est toujours utile à la fixation des frontières: l'exemple de la délimitation maritime de la mer des Caraïbes entre le Nicaragua et le Costa Rica	46
Wolfram Mauser, Emmanuel de Martonne and the early climate science	49
Dănuț Petrea, Pompei Cocean, Ștefan Bilașco, Emmanuel de Martonne et la Roumanie – Une amitié au nom de la science	52
Gaëlle Hallair, Project «Corpus Emmanuel de Martonne» (2017–2023): résultats, bilans et perspectives de la valorisation des carnets de terrain et des photographies du géographe Emmanuel de Martonne	55
Petru Urdea, Emmanuel de Martonne et la connaissance du relief du Banat	58
Ioan Ianoș, Connaissance géographique, rigueur scientifique et engagement au service de la réalité	61
Emil Marinescu, Oana Mititelu-Ionuș, Sandu Boengiu, Alina Vlăduț, Le rôle et les apports d'Emmanuel de Martonne à la connaissance du massif de Parâng	65

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL „EUGEN SIMION – 90”

Maria Ioana Oancea, Omagiu academicianului Eugen Simion	69
Ioan-Aurel Pop, Eugen Simion la aniversare și comemorare	71
Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, Opera sa trebuie cunoscută și cinstită	73
Arhiepiscop mitropolit emerit Ioan Robu, In memoriam Eugen Simion	74
Mircea Martin, O viață aservită operei, o operă aservită culturii românești	76
Narcis Zărnescu, Penser L’Europe sous le signe d’un immortel	79

CONVORBIRI

Cătălin Mosoia, Interviu cu prof. Jean-Jacques Askenasy, membru de onoare al Academiei Române – Nathaniel Kleitman și primele cercetări la nivel mondial privind somnul	82
--	----

CONFERINȚELE DALLES

Mircea Duțu, Constituția din 1923: punct culminant al constituționalismului românesc, expresie a valorilor culturii juridice europene	88
--	----

PREOCUPĂRI CONTEMPORANE

Napoleon Pop, Valeriu Ioan-Franc, Despre inflație în vremea pandemiei	97
Alunița Cofan, Despre multiculturalism și alte joimărițe	106

CULTURĂ SCRISĂ

Florica Dimitrescu, Elemente lexicale noi culese din revista „Academica” nr. 1–2, ianuarie-februarie 2023	109
Eugen Pavel, Școala Ardeleană – necesitatea unei restituiri	114
Niculina Merceanu, La noi la români – cultura tradițională, factor al identității naționale	119

OPINII

Nicolae Bud, Alexandru Nicolici, Munții noștri aur poartă (X)	122
--	-----

PAGINI DE ISTORIE

Alexandru Porțeanu, Ce a fost comunismul?	126
--	-----

IN MEMORIAM

Marius Sabin Peculea (1926–2023)	128
Vasile Tonoiu (1941–2023)	130
Cornel Țăranu (1934–2023)	132
Valentin Gheorghiu (1928–2023)	134

CRONICA VIETII ACADEMICE	136
---------------------------------------	-----

APARIȚII LA EDITURA ACADEMIEI	139
--	-----

GHID PENTRU AUTORI	141
---------------------------------	-----

Alexandru Ioan Cuza – 150 de ani de la moarte

Secția de științe istorice și arheologie

Alexandru Ioan Cuza *– 150 de ani de la moarte*

Sesiune științifică

Alexandru Ioan Cuza, erou național și „Părinte al Patriei”

Acad. Ioan-Aurel Pop
Președintele Academiei Române

Americanii, pe care-i imităm și când trebuie și când nu trebuie, îi numesc pe marii lor bărbați de stat fondatori „părinții patriei”. Decât să preluăm *tale quale* din engleză sau să calchier stângaci în românește toate denumirile posibile și imposibile, socotesc că ar fi mai profitabil să ne aplecăm asupra valorilor americane de fond. Una dintre acestea se referă la eroii naționali și la prețuirea antecesorilor de marcă. Astăzi, prin neomarxism și anularea culturii, sunt atacate și aceste valori, dar deocamdată nu au fost dărâmate marile memoriale din National Mall (Washington D.C.). Alexandru Ioan Cuza a fost **unificator**, pentru că a obținut, în chip nesperat, recunoașterea dublei sale alegeri și apoi recunoașterea unirii și a României de către marile puteri. A fost un **organizator**, pentru că a desăvârșit unirea, creând toate marile instituții naționale unice. A fost un **legislator și modernizator de stat**, deoarece, punând în practică majoritatea punctelor programului Revoluției Române de la 1848–1849, a realizat marile sale reforme, de la cea agrară până la cea școlară și de la secularizarea averilor mănăstirești până la organizarea administrativ-teritorială. A fost un **constructor** la propriu, pentru că a ridicat edificii unice, a făcut drumuri bune și poduri durabile. A fost un **mecenat și un ctitor** de așezăminte culturale, precum primele două universități moderne românești, la Iași și la București, precum primele burse de stat date studioșilor eminenți. A fost un **protector al românilor** din provinciile aflate sub stăpâniri străine, pe care i-a sprijinit și i-a pregătit pentru unirea cea mare. A fost un **erou al poporului și mai ales al țăranilor**, cărora le-a dat

pământ și pe care i-a ocrotit în așa măsură încât aceștia l-au plâns la moarte ca pe un apostol mutat de la ei. În fine, a fost un **vizionar**, pentru că a plănit, fără să mai apuce să și facă pe deplin, sistemul monetar național și Banca Națională, autocefalia Bisericii Ortodoxe Române, independența absolută a țării, noua constituție, Academia Română și altele. A făcut, prin urmare, în șapte ani atâtea fapte bune pentru țară câte alții în decenii întregi de domnie. De aceea, Alexandru Ioan Cuza a și devenit, încă din timpul vieții, un **domn legendar**, ca Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul sau Constantin Brâncoveanu. Evident, domnul unirii nu a fost imaculat sau fără reproș, a trecut și prin perioade de ocultare, dar, de fiecare dată, a fășnit deasupra pentru posteritate, impresionând și stârnind admirație nedisimulată.

*

De multe ori, istoricii români, când evocă unirea de la 1859, se gândesc la împrejurările favorabile și explică epocalul eveniment ca o urmare a „primăverii popoarelor” (revoluțiile de la 1848–1849), ca rezultat al Războiului Crimeii, din anii 1853–1856, care a internaționalizat chestiunea românească, ca fruct al înfrângerii Rusiei și al derulării Congresului de Pace de la Paris din 1856. Este foarte adevărat că „principiul naționalității” a declanșat atunci energiile etnice latente. Popoarele Europei refuzau să mai trăiască sub aspirarea câtorva imperii multinaționale. De exemplu, unii români au ajuns să afle în a doua jumătate a secolului al XIX-lea că atunci când Rusia a avut perioade de decadență, românilor

*Alocuțiune rostită la sesiunea științifică „Alexandru Ioan Cuza – 150 de ani de la moarte”.
(18 mai 2023, Aula Academiei Române)

le-a mers relativ bine și că, atunci când Rusia a avut epoci de glorie, Țările Române s-au aflat în declin sau au suferit mari pierderi. Principatele Române erau „locuri de ispititor belșug și de trecere a oștilor”, cum a zis inspirat Nicolae Iorga. Lăsând metafora la o parte, aceste țări erau mari grânare, largi piețe de desfacere, asigurau deschiderea spre Marea Neagră (deocamdată, până la unirea Dobrogei, numai prin Valea Dunării și Delta Dunării). Sentimental vorbind, erau și o oază de latinătate într-o mare slavă, flancată de unguri și austrieci la vest și de turci la sud, o oază pentru care oamenii politici intelectuali din spațiul francez și italian încercau o anumită simpatie, ca de la un potentat spre o rudă mai săracă, demnă, totuși, de atenție. La 1856–1858, chiar dacă unele dintre Marile Puteri, în frunte cu Franța, voiau unirea Moldovei și Țării Românești (nu de dragul românilor, ci din dorința promovării intereselor franceze la Dunărea de Jos și la Carpați) și cu toate că, prin adunările ad-hoc, românii s-au pronunțat ferm – cu mijloacele democrației europene incipiente de atunci – pentru unire, Conferința de la Paris din 1858 a dat problemei românești o soluție parțială: formarea unei uniuni cu numele de „Principatele Unite ale Țării Românești și Moldovei”, cu doi principii, două guverne, două adunări legislative, două capitale și cu majoritatea instituțiilor dublate și paralele. Aici trebuia să se oprească realitatea românească a timpului, în ciuda voinței naționale, adică a vrerii românilor de a se uni deplin. Și, totuși, nu a fost așa cum au vrut stăpânii Europei, fiindcă, la scurtă vreme după 1858, românii aveau un singur principe, un stat cu numele de România, un guvern, o singură adunare legiuitoare, o singură capitală, o singură armată etc. Primul pas, decisiv, care a dat apoi posibilitatea derulării celorlalți pași, a fost dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza deopotrivă la Iași și la București. Această situație, deși nu era interzisă în mod concret de vreun document internațional, nu era nici prevăzută și nici așteptată pe scena internațională.

Prin urmare, în înfăptuirea unirii, românii au avut rolul esențial, fiind subiect și nu obiect. „Politica faptului împlinit” și principiul „acum ori niciodată” i-au animat atunci pe români, prin liderii lor înțelepți, care s-au plasat contra prevederilor și așteptărilor marilor puteri

(încurajați și stimulați, totuși, de unele dintre aceste puteri simpatizante ale cauzei românești). Să nu uităm că, încă de dinainte de 1848, Țările Române aveau în Occident (și mai ales la Paris) un *lobby* excelent, creat prin bunul renume al tinerilor noștri studiosi, care nu învățau numai „cravatei cum să-i faci nod”, ci se dovedeau, majoritatea, foarte buni în științe și arte, vorbeau franțuzește impecabil și duceau cu sine renumele unui popor civilizată. Ei au alcătuit „generația mesianică”; aceasta, într-un interval de trei-patru decenii, a făurit România modernă, sincronizată modelului european de succes. Bălcescu, Cuza și marii lor contemporani, care au știut să facă echipă, au fost sufletul acestei generații luptătoare. Foștii revoluționari de la 1848 erau foarte bine organizați și s-au înțeles ca alesul Moldovei – oricine ar fi fost el – să devină domn, cu orice preț și cu toate mijloacele, și la București. Unul dintre aceste mijloace era și chemarea „căuzașilor”, meniți să impună, la nevoie, dubla alegere chiar prin forța mulțimii. Chestiunea care se pune este și de scop, nu în ideea machiavelică („Scopul scuză mijloacele”), ci a naturii morale a scopului. Nu orice scop scuză mijloacele, ci numai scopul cel bun. Or, cauza Unirii românilor s-a dovedit a fi, din perspectivă istorică, una pozitivă, după cum au teoretizat încă din epocă atâția intelectuali, în frunte cu Mihail Kogălniceanu. Dubla alegere a fost un act de tactică politică de înaltă clasă, merit să asigure succesul Unirii. Dacă nu era națiunea română, animată de generația aceasta „mesianică”, nu s-ar fi făcut nici unirea.

*

Evident, ca orice frântură de prezent al oamenilor care au trăit în trecut, nici chestiunea unirii nu a fost cercetată pe deplin. De altminteri, nu s-au descoperit și prelucrat suficiente izvoare, fapt care a generat interpretări diferite și chiar controversate. Fundamentale rămân reconstituirile lui Constantin C. Giurescu și Dan Berindei. Cuza s-a mișcat între Scylla și Carybda: pe de o parte, erau conservatorii, care nu voiau reforme fundamentale, pe de alta, erau liberalii (și mai ales liberalii radicali), care voiau o mulțime de reforme adânci, în timp scurt. În fine, moderații, animați de spiritul echilibrului, preconizau reforme așezate, graduale,

„fără pripeală” (cum ar fi spus Mihail Kogălniceanu). Câtă vreme Cuza a colaborat bine cu Mihail Kogălniceanu (adept luminat al reformelor și sfătuitor înțelept), domnia sa a mers excelent. Apoi au venit în jurul domnului „alte glasuri, alte încăperi”, lucrurile s-au stricat, reproșurile s-au înmulțit. Domnul a luat unele măsuri sub influența noilor consilieri, a impulsurilor de moment. Domnia sa personală de după lovitura de stat din 1864 trebuie, însă, integrată în context și nu privită în funcție de regulile democrației actuale. După 2 mai 1864, Alexandru Ioan Cuza a instituit un regim de autoritate personală, prin care s-au putut face marile reforme, dar care i-a nemulțumit deopotrivă pe liberalii radicali și pe conservatori (din rațiuni diferite). Ei s-au unit în „monstruoasa coaliție” (monstruoasă, fiindcă era contra naturii și nu avea alt scop decât detronarea lui Cuza) și l-au obligat pe domn să abdice. Era încordată și atmosfera din familia princiară, mai ales din cauza infidelităților conjugale ale domnului. Dar Cuza rămâne o figură luminoasă a istoriei noastre: a fost domnul care a aplicat cea mai mare parte din programul Revoluției de la 1848, care a făcut cele mai multe reforme pe unitatea de timp și care a deschis modernizarea României și a accelerat sincronizarea sa cu civilizația europeană. Mihail Kogălniceanu, cel detașat de domn în ultima parte de domnie, avea să spună la căderea lui Cuza: „Nu greșelile lui Cuza l-au răsturnat, ci faptele lui mari”. Cuza însuși, din exil, a spus: „Să dea Dumnezeu să-i meargă țării mai bine fără mine, decât cu mine. Să trăiască România!”, fapt care arată un simț civic și o responsabilitate pentru țară cum rar am mai avut. Cuza și Kogălniceanu au fost doi oameni mari, doi oameni de stat făcuți pentru momente mari ale istoriei românilor, ale României.

*

Adaug un cuvânt și despre transilvănenii aflați atunci, în anii 1856–1859, în Principate și care au pus umărul la unire. Între acești transilvăneni care au pregătit unirea de la 1859 și care activau în Țara Românească și Moldova, trebuie amintiți August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarian, Florian Aaron, Constantin Romanul-Vivu, Ioan Pușcariu, Axente Sever, Aron Pumnul și Ioan Maiorescu (tatăl lui Titu Maiorescu), născut în

Bucerdea Grânoasă, pe Târnave. Dar voi evoca un episod mai puțin cunoscut, legat de un ardelean care a susținut actul de la 1859 de departe, cu mare folos, totuși. Este vorba despre Simion Bărnuțiu, marele ideolog al Revoluției transilvane de la 1848–1849, care de la Pavia (din Italia), unde își lua un doctorat în drept, îi îndemna pe cei acasă, din Transilvania, să lupte pentru unire, pentru a dovedi lumii că românii sunt pregătiți ca să facă „națiune” (adică stat național sau stat-națiune). Gazetele brașovene (ale lui Gheorghe Barițiu), la rândul lor, trimiteau către cititori un mesaj clar: „Dorința cea mai de pe urmă a tuturor românilor, a celor destul de deștepți pentru a-și înțelege soarta, este că într-o unire să formeze un regat neolatın, neatârnat”. Nu ar fi rău ca elitele politice de azi să urmeze exemplele lui Cuza și Kogălniceanu, ale lui Bărnuțiu (ideologul, marele dascăl de la Iași, unde i se propusese chiar rectoratul Universității) și Barițiu (gazetarul, istoricul, academicianul și președintele Academiei de la București), care au rămas mereu treji, au ars pentru națiunea română, căreia i-au edificat instituțiile moderne. Pe atunci, aveam o elită care voia să-i vadă pe români „deștepți” și muncea ca să-i „deștepte” pe cei care nu erau încă. „Deștept” înseamnă mai întâi în românește să fii treaz, să nu dormi în picioare, să nu rămâi apatic, adică manevrabil. „Deșteptarea” aceasta au făcut-o intelectualii, elita, din rândul căreia mulți ardeleni studiaseră în Occident, și nu doar în Franța. Expresia de „regat neolatın neatârnat” nu vine numai din obsesia ardelenilor pentru latinitate, ci și din dorința de sincronizare a românilor cu Europa prin latinitate. Oamenii aceia erau „deștepți”, aveau planuri bune de „deșteptare” a națiunii și de înscriere a sa pe traiectoria culturii și civilizației de prim rang.

*

Se discută mult azi despre „naționalismul” românilor, despre „excepționalismul” lor negativ și chiar despre neputința de a face fapte mari, durabile, proiecte monumentale, de a continua lucrul început. Unirea din 1859 a Moldovei și Țării Românești (nu a Moldovei cu Țara Românească, pentru că cele două subiecte ale acțiunii au fost egale și nu subordonate una față de alta; nu este corect să se spună nici „Unirea Munteniei și

---

Moldovei”, deoarece la 1859 s-a unit și Oltenia) a fost un gest naționalist în înțelesul din epocă al termenului (nu în sensul de azi, când naționalismul se confundă aproape cu xenofobia și cu șovinismul). La 1859 ne situăm în secolul naționalităților, iar naționalismul era ideologia dominantă a popoarelor europene și nu numai europene, dornice să sfarme imperiile multinaționale, să scape de dominațiile străine și să construiască state naționale. Atunci, au fost naționaliști și germanii, și italienii, și polonezii, și cehii, și slovacii, și sârbii, și finlandezii, și estonienii, și letonii. Românii nu sunt „excepționali” nici în sens pozitiv, dar nici negativ, ci sunt ca toate popoarele. Nu au putut să facă un stat unitar și perfect la 1859, dar i-au făcut nucleul. Au fost la mijloc, firește, Marile Puteri, dar subiectul actului au fost, totuși, românii, fapt pentru care țara s-a chemat România. Nu am putut făuri România Întregită repede și ne-au trebuit cam șase decenii, dar nici germanii, italienii sau polonezii nu au fost mai grozavi. L-am îndepărtat pe Cuza, fiindcă tulburase un anumit echilibru confortabil, deși era un domn vrednic, dar nici alții nu au făcut altfel. Ba, americanii chiar l-au omorât pe președintele care i-a eliberat pe sclavi și care le-a salvat Uniunea, și asta la 1865, cu un an înainte ca „monstruoasa coaliție” să-l alunge pe Cuza. Prin urmare, „nimic nu este nou sub soare”. Ne-am făurit și noi națiunea în rând cu alte popoare,

ne-am construit edificiul național, adică statul menit să adăpostească și să ocrotească poporul român, exact cum au procedat și alții. Ne-am mai împotmolit, ne-am certat sau ne-am hulit, dar am mers înainte. Poate alții să fi făcut toate acestea mai bine. Dar înainte de a căuta „excepționalismul” malefic sau „singularismul” negativ al românilor, ar fi bine să studiem mai mult, să ne comparăm, să ne informăm și abia apoi să tragem concluziile. Evident, nu toți românii au fost patrioți conștienți, nu au dorit cu toții unirea (unii nici nu au știut ce este statul unitar, cum nu știu nici azi), dar la fel a fost peste tot: elitele educate și responsabile au condus națiunile pe căile cele mai potrivite, mai adecvate interesului național. Domnul Cuza a luptat cu inamicii unirii și i-a învins, a luptat cu opoziții săi politici interni și a făcut marile reforme, a luptat cu marile puteri ostile și a făcut din Principate România, a luptat cu soarta potrivnică, dar nu s-a cramponat niciodată de putere. S-a dat la o parte, într-un moment de criză, pentru binele țării a cărei temelie a pus-o. Prin urmare, nu greșelile l-au îndepărtat de la tron, ci faptele lui cele mari. O mărturie în acest sens este pomenirea sa perpetuă și astăzi, la un secol și jumătate de la moarte și conservarea în conștiința publică, prin „ocaua” sa, a unui simbol al dreptății și demnității naționale. Iată de ce cred că Alexandru Ioan Cuza merită titlurile de erou național și de „Părinte al Patriei”.

Alexandru Ioan Cuza – fondator și donator al Academiei Române*

Acad. Dorina N. Rusu

Personalitate marcantă a istoriei naționale, domn al Unirii și al marilor reforme care au dus la edificarea statului modern român, Alexandru Ioan Cuza și-a legat numele și de instituția academică română ca fondator și donator.

Unirea Principatelor Române, prin dubla alegere, la 5 și 24 ianuarie 1859, a colonelului Alexandru Ioan Cuza ca domn în Moldova și în Țara Românească, a fost urmată de un amplu program de reforme în toate sectoarele vieții politice, economice, sociale, militare și culturale. Unificarea administrativă, reorganizarea departamentelor, introducerea unei legislații moderne, organizarea armatei, reformarea întregului sistem de învățământ, înființarea celor două universități de la Iași și București, promulgarea de noi coduri de legi, punerea bazelor unor instituții fundamentale, adoptarea sistemului metric, proclamarea autocefaliei Bisericii române față de Patriarhia din Constantinopol, înființarea de agenții diplomatice, dar mai cu seamă secularizarea averilor mănăstirești și cele două legi fundamentale – electorală și rurală – sunt strâns legate de numele lui Alexandru Ioan Cuza.

Încă din primii ani ai domniei sale se simte un suflu nou în cultură, căci, așa după cum se menționa într-unul din periodicele vremii, „o națiune se afirmă atât prin actele sale politice, cât și prin viața sa intelectuală”¹. Odată cu introducerea în cele două principate a alfabetului latin, nevoia întocmirii unui dicționar și a unei gramatici devenea tot mai stringentă. Este perioada în care, prin articole de presă, se proclama necesitatea „unității poporului în limbă și literatură ca lege

supremă”², cu alte cuvinte de a se scrie „în același mod peste Milcov, ca și la Brașov”³. Așa după cum se exprima Gheorghe Hurmuzaki, „unitatea poporului în limbă și literatură e legea supremă... Poporul român respinge toate încercările făcute spre a răsturna, fără necesitate, unitatea limbii”⁴. „Nu destul – continua el – că ne-a separat soarta, noi nu voim să recunoaștem că noi înșine, cei ce scriem, ridicăm de bună voie, în toate zilele, în limba noastră cea comună noi podețe de despărțire între noi”⁵.

Unitatea politică și economică era, fără îndoială, strâns legată de unitatea culturală, menită să pregătească desăvârșita unitate a întregii națiuni. În acest context s-au intensificat și acțiunile desfășurate în vederea înfăptuirii mai vechiului deziderat de înființare a unei academii a tuturor românilor⁶. „Românii, abia intrați în secolul lor de renaștere, n-au avut încă nici destul timp, nici destule elemente pentru ca să-și organizeze toate instituțiunile ce reclamă bunăstarea lor morală și materială – afirma în 1860 George Sion, care continua: Astăzi, când pozițiunea lor politică se vede din zi în zi întărindu-se, urmează ca și dezvoltarea lor intelectuală să se facă mai repede și mai solidă. Aceasta e condiția *sine qua non* pentru ca să poată cu drept cuvânt merita titlul de națiune europeană, care până acum li se contestă de către străini”⁷. În acest sens, el înainta guvernului, în 1860, un prim proiect de statut al viitoareii societăți academice, care ar fi trebuit să cuprindă „15 membri, aleși dintre toți românii, fără distincțiune față de provincie sau de protecțiuni”, dar cu „oarecari titlu literariu cunoscut”,

*Alocuțiune rostită la sesiunea științifică „Alexandru Ioan Cuza – 150 de ani de la moarte”.
(18 mai 2023, Aula Academiei Române)

având ca principale preocupări unificarea limbii române, ordonarea documentelor istorice și acordare de premii⁸, convins fiind că „fără de aceasta talentele sunt osândite a zace în întunec, ca florile mirositoare abandonate între mărăcini sau călcate în picioarele profane”, iar „limba se va învărti încă mult timp în rătăcirile ignoranței... sau în anarhie și dezordine”⁹.

Tot în 1860, August Treboniu Laurian, într-un articol sugestiv intitulat *Dicționarul și oarecari reflessiuni asupra trebuințelor noastre*, milita pentru înființarea unor societăți filologice, istorice și științifice, în vreme ce tot atunci, Ioan Maiorescu propunea întemeierea unei societăți academice sau literare destinată „a concentra activitatea erudiților români... pentru cultura limbei, pentru studiul istoriei naționale”¹⁰.

La rândul său, tot în 1860, V.A. Urechia propunea instituirea unei comisii „de bărbați din toate provinciile române” pentru alcătuirea unui dicționar și a unei gramatici¹¹.

Odată cu anul 1861 s-a intrat însă într-o perioadă în care problema înființării unei societăți academice părea a nu mai constitui o prioritate. În prim plan se aflau acțiunile pentru desăvârșirea Unirii și a recunoașterii ei pe plan internațional. În acest context, domnitorul și cei care-l înconjurau doreau să menajeze suspiciunile imperiilor înconjurătoare în privința înființării Societății până la recunoașterea Unirii depline. Se mai adăugau, fără îndoială, și luptele politice interne, cu deosebire cele dintre liberalii-radicali și conservatori. Abia în 1863 situația a început să se limpezească, pe de o parte domnul manifestând hotărât intenția unei lovituri de stat, pe de altă parte forțele ostile lui s-au grupat, reușind în cele din urmă să formeze ceea ce s-a numit „monstruoasa coaliție”. În acest nou cadru, problema înființării unei societăți academice a reapărut și aceasta chiar datorită lui Alexandru Ioan Cuza.

Spirit luminat, receptiv la nou, cunoscător al nevoilor țării, dornic de a o ridica la nivelul statelor avansate din Europa vremii, într-un cuvânt reformator prin excelență, Alexandru Ioan Cuza avea să sprijine concret înființarea unei societăți academice. După ce în 1860, în urma vizitei făcute la conacul din Broșteni al lui Evanghelie Zappa domnitorul îl determinase pe filantropul grec naturalizat român, care dorea să-și

perfecționeze cunoștințele de limbă română, să ofere o sumă de bani tocmai în acest scop¹², sumă ce în anii următori a sporit considerabil, la 28 martie 1863 Cuza dăruia 5600 de galbeni pentru câteva opere de binefacere, astfel: 3000 galbeni pentru întreținerea unor invalizi ieșiți din rândul oștirii române, 1600 galbeni pentru terminarea clădirii Azilului „Elena Doamna” și 1000 de galbeni destinați instituirii unui premiu „pentru cel mai bun uvrăgiu științific scris în limba română, asupra unei propuneri dată de Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice”¹³. În urma referatului cu privire la destinația și condițiile premiului instituit de donator, Cuza a semnat, iar Alexandru Odobescu, la acea dată ministru ad-interim la Culte și Instrucțiune Publică, a contrasemnat, la 14 iunie 1863, decretul nr. 537, care prevedea instituirea Premiului „Principele Alexandru I”. La art. 6 se preciza: „În starea prezentă, se simte cea mai mare trebuință a se înavuți literatura română prin traduceri nemerite din limbile clasice, latină și elenă, obiectul celor întâi premii să fie asemeni traduceri într-o limbă curentă, naturală și ușoară de înțeles, fără însă a pierde din energia cerută de demnitatea obiectului”, lucrarea premiată urmând a fi tipărită „cu spesele statului și, după ce prin vânzarea unui număr de exemplare se vor scoate spesele făcute pentru tipărire, restul să se dea traducătorului”¹⁴. În primul an, premiul urma să se acorde celei mai bune traduceri în versuri a cărții I din *Eneida* de Vergiliu (*Aeneidas liber primus*)¹⁵. Cum până la înființarea Societății Academice Române la concursul instituit nu se prezentase nici un candidat, suma inițială și dobânzile aferente au intrat în posesia noii instituții academice, Fondul „Cuza”, constituind, alături de donația anterioară făcută de Evanghelie Zappa, principala ei bază materială.

Pe temeiul documentului de donație din martie 1863, Societatea Academică Română l-a numit pe Alexandru Ioan Cuza, încă de la înființarea sa, membru donator. De altfel, calitatea de membru donator, înscrisă în primul Statut al Societății din august 1867, pentru „cei care vor contribui cu cel puțin una mie galbeni în bani sau în fond la scopul Societății”¹⁶, își avea izvorul în donația făcută, în 1863, de Alexandru Ioan Cuza. În temeiul acestei prevederi și urmând calea deschisă de domnitorul Unirii, calitatea de membru donator a fost

atribuită lui Alexandru Odobescu, Anastasie Fătu și generalului Constantin Năsturel-Herescu, ale căror donații urmau să fie folosite pentru instituirea unor premii, încurajându-se astfel cercetările în domenii precum limba română, istoria națională, științele naturale.

Anul 1864 s-a dovedit a fi deosebit de bogat în acțiuni culturale, un rol însemnat revenindu-i lui Nicolae Kretzulescu. El s-a ocupat de arhive, de biblioteci și de muzee. În egală măsură a sprijinit înființarea de societăți științifice și culturale. În acest program, vast pentru acele vremi, Nicolae Kretzulescu nu putea să nu-și îndrepte atenția spre mai vechiul plan de înființare a unei societăți academice. La 21 august 1864, în calitatea sa de ministru al Cultelor, aflat și la interimatul Președinției Consiliului de Miniștri, Nicolae Kretzulescu s-a adresat Consiliului Superior al Instrucțiunii Publice, cerându-i să redacteze un proiect de regulament pentru înființarea unei comisii însărcinate cu redactarea dicționarului limbii române. Subliniind dificultățile „unei asemenea lucrări la care nu sunt suficiente nici viața și nici cunoștințele unui singur bărbat”, el propunea „ca lucrarea dicționarului să se facă prin o comisiune compusă din bărbați din toate părțile României” și în care să fie reprezentate „toate limbile neolatine, prin români cunoscători de ele, de asemenea și limbile slave, germane, maghiare, turce nu vor lipsi comisiunii”. În încheiere sugera ca la întocmirea proiectului să se ia ca model „acel după care Academia Franceză a purces la o lucrare analoagă”¹⁷.

Raportul alcătuit de Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice, aprobat de Consiliul de Miniștri și de Consiliul de Stat, nu a primit însă și avizul domnitorului. Fără a da un refuz scris, Cuza, cu mult tact diplomatic, a tergiversat semnarea, știind că, în condițiile politice existente, ar fi existat serioase piedici venirii la București a membrilor Societății din afara Principatelor Unite. Că temerea domnului era pe deplin întemeiată, o dovedește și rezultatul infructuos al lui Nicolae Kretzulescu pe lângă unii consuli aflați la București. „Ni se dete ca motivul reprobării domnești – relata V.A. Urechia – temerea că guvernele Austriei și Rusiei nu vor permite românilor supuși lor de a veni la adunare; știu chiar că unele negociațiuni verbale se și încercară

de d. ministru în acest sens cu domnii consuli”¹⁸. În pofida refuzului primit din partea celor doi consuli, Nicolae Kretzulescu a continuat să depună serioase eforturi în vederea constituirii Societății Academice. Așa, de pildă, la începutul anului 1865, în paginile revistei „Natura” a lansat un vibrant apel pentru ca „toți bărbații competenți să se adune și să se organizeze într-o societate literară pentru a discuta și a se ocupa de această mare chestie a limbii”¹⁹.

La 18 iulie 1865, regulamentul elaborat în urma inițiativei lui Nicolae Kretzulescu „în privința instituirii unei societăți literare române, care să se ocupe cu formarea unui dicționar, unei gramatice și determinarea ortografiei române”, a fost din nou înaintat Consiliului Permanent al Instrucțiunii Publice cu scopul de a fi revizuit și de a se lua toate măsurile necesare în vederea sancționării lui de către domn. Așa după cum mărturisea V.A. Urechia, Cuza, dându-și seama de greutatea unei asemenea întreprinderi, dar mai ales a consecințelor ei, a pus pe referatul Consiliului Permanent rezoluția care vorbește de la sine: „La dosar, adăstând vreme mai bună”.

Prudența manifestată de domnitor în înființarea unei Societăți Academice în care să se regăsească intelectuali din întreg spațiul românesc, era pe deplin întemeiată. Nu întâmplător, în referatul înaintat de C.A. Rosetti, în calitatea sa de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, Consiliului de Miniștri la 31 martie 1866, se exprima speranța că Austria „va privi cu mulțumire împărtășirea la lucrările acestei societăți a învățaților români din Ardeal și Bucovina”²⁰. La rândul său, Timotei Cipariu, luând cuvântul în ședința de inaugurare a Societății Literare, la 1 august 1867, ținea să liniștească susceptibilitățile imperiilor vecine, arătând că aceasta „nu are misiune și scopuri politice”²¹, rolul ei fiind, pentru început, alcătuirea dicționarului și gramaticii limbii române și stabilirea ortografiei acesteia. Și dacă membrilor din Transilvania li s-a permis totuși participarea la ședința inaugurală a Societății Academice, celor din Imperiul rus și din Bucovina aceasta le-a fost interzisă cu desăvârșire. Era, din păcate, o confirmare a temerilor lui Alexandru Ioan Cuza.

Chiar dacă nu a devenit realitate în anii domniei sale, actele de înființare a Societății Literare

Române au fost perfectate în vremea sa. Eforturile oamenilor politici și a celor de cultură, susținute de domnitor au fost însă, în această direcție, remarcabile. O menționa, în ședința din 8 august 1867, George Barițiu, atunci când aducea, în numele tuturor membrilor Societății Academice Române, „recunoștința și mulțămirea sa către toți bărbații de litere, câți s-au ocupat, mai ales de la anul 1860 încoace, cu ideea înființării unei societăți științifice, cum și către acei din funcționarii din Ministeriul Instrucțiunii Publice românești, care între anii 1865 și 1867 au reușit a elabora proiectul și a câștiga semnăturile mai înalte pentru conchiemarea acestei Societăți Literare între cele mai de față împrejurări din câte s-au putut ivi în timpurile noastre”²².

Alexandru Ioan Cuza nu numai că a susținut, pe față sau tacit, toate încercările depuse în vederea înființării unei societăți academice, dar a și sprijinit-o în mod direct atât prin interesul permanent acordat măsurilor care se luau în acest sens, cât mai cu seamă prin donația făcută în 1863.

Ideea traducerilor operelor clasicilor antichității grecești și latine, care îl avea ca inițiator, a fost reluată imediat după înființarea Societății Academice Române. La 13 septembrie 1867, în urma propunerii făcute de Ioan C. Massimu de a se alege „din operele autorilor clasici cartea care ar merita a fi tradusă în limba română spre a se publica concursul”²³, membrii Societății Academice Române s-au oprit pentru început asupra *Comentariilor și Războiului gallic* de Caesar²⁴. Programa concursului, publicată abia în anul următor, prevedea acordarea Premiului „Cuza” de 150 galbeni celei mai bune traduceri realizate „într-o limbă românească curată și elegantă”²⁵. Din păcate manuscrisele sosite pe adresa Societății Academice, analizate amănunțit de membrii Secțiunii filologice, nu au îndeplinit condițiile cerute²⁶.

Cel dintâi premiu ce purta numele domnitorului Alexandru Ioan Cuza a fost acordat abia în 1871 pentru traducerea lucrării lui Caesar *De bello gallico*. După o analiză minuțioasă a celor patru manuscrise prezentate, premiul a fost împărțit între Constantin Copăcineanu, profesor din Roman, și Aron Densușianu, profesor în Făgăraș²⁷. În deschiderea amplului raport prezentat în numele comisiei însărcinate cu cercetarea manuscriselor, Alexandru Odobescu ținea să rea-

mintea motivele pentru care premiul instituit de domnitorul Alexandru Ioan Cuza nu fusese decernat până atunci: „mai întâi din lipsă de concurenți la materia propusă chiar deodată cu instituirea premiului (Virgiliu, *Aeneidos*, liber I), apoi din puținele merite ce a înfățișat unicul manuscris din Cezar, *De bello gallico*, care s-a prezentat la timp în anul 1869”²⁸. În acest context, bucuria de a se acorda pentru prima dată Premiul „Cuza” era pe deplin îndreptățită. La propunerea lui Alexandru Odobescu, la 13 august 1871, Societatea Academică Română a hotărât trimiterea unei scrisori fostului domn pentru a-l înștiința despre decernarea pentru prima dată a premiului ce-i purta numele²⁹. Și tot în 1871, din veniturile Fondului „Cuza”, Societatea Academică Română a tipărit traducerea pe care Gavriil Munteanu o făcuse din opera lui Tacitus, manuscrisul, dăruit Societății Academice de familia acestuia, neputând fi premiat din cauză că autorul nu se mai afla în viață. Chiar și așa, dorința lui Cuza avea să se materializeze, traducerea lui Gavriil Munteanu, tipărită din veniturile fondului ce-i purta numele, fiind distribuită, după cum avea să informeze George Barițiu pe membrii Societății, principalelor biblioteci.

Peste numai doi ani, decernarea premiului – pentru comentariul făcut de Dumitru Caianu la *De belli civili* – a oferit ocazia membrilor Societății Academice de a omagia în cuvinte calde personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza, de curând stins din viață: „Azi, pentru a doua oară – afirma Alexandru Odobescu la 30 august 1873 – Societatea Academică Română se vede în pozițiune de a decerne premiul literar instituit de repausatul mare domnitor al României Alexandru Ioan I. Și azi ne aflăm în ziua de 30 august, ziua onomastică a marelui domnitor, în care pentru prima dată este timp avem a deplânge pierderea sa dintre muritori. Sunt acum zece ani, domnilor – continua Odobescu – de când avui fericirea de a fi organul prin care Alexandru Ioan I funda în România întâiul premiu de încurajare literară, deschizând astfel primul avânt al activității societății noastre, tot dânsul care a pus piatra fundamentală la cele mai multe acte prin care se înalță patria”³⁰. Ca semn de pios omagiu și de veșnică recunoștință, în aceeași sesiune se propunea așezarea bustului domnitorului Unirii în sala de ședințe, alături de cel al celuilalt donator, Evanghelie Zappa³¹.

În 1887, în urma sporirii considerabile a Fondului „Cuza”, s-a luat hotărârea de a se institui un nou premiu destinat unei lucrări care să trateze „Istoria românilor de la Aurelian până la fundarea Principatelor”³², subiect ce trebuia, conform propunerii făcută de Ioan Kalinderu la 25 martie 1904, „să rămâie perpetuu”³³.

Privind retrospectiv, Alexandru Ioan Cuza poate fi, pe drept cuvânt, considerat membru fondator și donator al Societății Academice Române, el sprijinind, direct și indirect, organizarea acestei instituții menite în primul rând să așeze pe temelii solide, științifice, limba română. Această calitate i-a fost recunoscută încă din timpul vieții. În 1871, Alexandru Odobescu, „membru „activ” al Societății Academice, dar și fost ministru și colaborator apropiat al domnului, propunea trimiterea lui Cuza, „ca unuia din fondatorii Societății”³⁴, a câte un exemplar din *Analele acesteia*, propunere aprobată în unanimitate și cu mult entuziasm de toți membrii. În cuvântarea rostită la 1 iunie 1922, sugestiv intitulată *Pomenirea donatorilor Academiei Române*, Ioan Bianu menționa la loc de cinste numele domnitorului Alexandru Ioan Cuza, cel care, „văzând strâmtorarea tezaurului public”³⁵, a dăruit din lista civilă 5600 galbeni, din Fondul „Cuza” premiindu-se și tipărindu-se traduceri din autorii clasici. Era un sprijin pentru cultura română, dar și un exemplu urmat apoi de mulți dintre membrii Academiei Române.

Ca un omagiu adus Domnului Unirii și al reformelor, care și-a înscris numele și în instituția academică, al cărei generos sprijinitor a fost, la 23 februarie 2018 Adunarea generală a Academiei Române l-a ales membru post-mortem al înaltului for de cultură și de știință al țării, reînnoind și cu acest prilej cuvintele rostite în 1873 de Alexandru Odobescu: „Eternă să fie memoria marelui domnitor al României Alexandru Ioan Cuza”³⁶.

Note

¹ „Revista română”, 1861, p. 2.

² Vezi Acad. Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2016)*, ed a II-a revăzută și adăugită, București, 2016, p. 26.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Apud Idem, *Proiecte de înființare a unei Societăți Academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Studii și articole de istorie”, III (1961), p. 214–215.

⁶ Pe larg *Ibidem*, p. 203–233.

⁷ Cf. și Alexandru Dobre, *Idealul unității naționale în cultura română*, București, 1988, p. 58.

⁸ Vezi pe larg la Acad. Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2016)*, p. 35–36.

⁹ *Ibidem*, p. 35.

¹⁰ *Ibidem*, p. 36–37.

¹¹ *Actele și solemnitatea oficială și neoficială a inaugurării Societății Literare Române*, culese de V. A. Urechia, București, 1867, p. 49.

¹² *Analele Societății Academice Române*, tom. III, sesiunea anului 1870, p. 162. Despre donația lui Evanghelie Zappa, vezi pe larg Dr. Dorina N. Rusu, *Tezaurul Academiei Române*, vol. I, *Donatori și donații 1860–1948*, București, 2012, p. 39–48.

¹³ *Analele Societății Academice Române*, tom. III, sesiunea anului 1870, p. 163; cf. Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 49–52.

¹⁴ Academia Română, *Acte de fundațiune*, București, 1932, p. 6–7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 8.

¹⁶ „Analele Societății Academice Române”, sesiunile anilor 1867, 1868 și 1869, p. 62.

¹⁷ Apud Acad. Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866–2016)*, p. 51.

¹⁸ Alexandru Dobre, *Analele Societății Academice Române, fascicula anului 1868*, în „Memoriile Secției de științe istorice”, seria IV, tom III (1973), București, 1980, p. 113–122; la p. 118–119 este reprodusă integral „notița” lui V. A. Urechia.

¹⁹ „Natura”, nr. 1 din 1 ianuarie 1865, p. 8; apud Acad. Dan Berindei, *op. cit.*, p. 51.

²⁰ *Actele și solemnitatea oficială și neoficială a inaugurării Societății Literare Române*, culese de V. A. Urechia, p. 5.

²¹ *Ibidem*, p. 30.

²² *Analele Societății Academice Române*, tom. 1–4, sesiunile anilor 1867, 1868, 1869, p. 27.

²³ *Ibidem*, p. 104–105.

²⁴ *Ibidem*, p. 117.

²⁵ „Monitorul. Ziar oficial al României”, nr. 267 din 27 noiembrie/9 decembrie 1868, p. 1307.

²⁶ Pentru amănunte vezi Alexandru Dobre, *Premiile Societății Academice Române. II. Traduceri din clasicii antichității latine și eline*, în „Memoriile Secției de Științe Istoric”, seria IV, tom. XI, 1986, p. 119–120.

²⁷ *Analele Societății Academice Române*, tom. IV, sesiunea anului 1871, p. 24.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 52.

³⁰ *Ibidem*, tom. VI, sesiunea anului 1873, p. 69.

³¹ *Ibidem*, p. 19.

³² *Analele Academiei Române. Partea administrativă și dezbaterile*, seria II, tom. IX. 1886–1887, p. 115

³³ *Ibidem*, tom. XXVI. 1903–1904, p. 212–213.

³⁴ *Analele Societății Academice Române*, tom. IV, sesiunea anului 1871, p. 2.

³⁵ Ioan Bianu, *Pomenirea donatorilor Academiei Române*, București, 1922, p. 7.

³⁶ *Analele Societății Academice Române*, tom. VI, sesiunea anului 1873, p. 69.

Cinstirea memoriei împăratului Napoleon al III-lea și ceremonia înmormântării domnitorului Alexandru Ioan Cuza în România anului 1873*

Gheorghe Cliveti

Membru corespondent al Academiei Române

Între anumite date biografice ale împăratului Napoleon al III-lea și unele ale domnitorului Alexandru Ioan Cuza ar fi de sesizat coincidențe, parcă însemne de lucrare a destinului. Prin tinerețe, fiecare dintre „cei doi” a avut tangențe cu societăți secrete sau acte „conspiraționiste”, chiar revoluționare, precum la 1848. Pe fondul crizei de care era încercată Franța în anul menționat, Ludovic Bonaparte a acces, prin vot public, la înalta demnitate de președinte de republică, cu mandat imperativ de a asigura ordinea internă și de a revigora prestigiul internațional pentru țara sa. Rațiunile aceluși mandat l-au orientat spre lovitură de stat „de la 18 Brumar” și titlul de Împărat Napoleon al III-lea. La 1848, Cuza s-a văzut implicat în evenimente revoluționare, iar peste ceva timp, prin votul Adunărilor electivă de la Iași și București, din 5 și 24 ianuarie 1859, a devenit Domnul Alexandru Ioan I al Principatelor Unite, cu mandatul imperativ de a înfăptui programul politic al Adunărilor ad-hoc de fundamentare a statului român modern. De la înălțimea responsabilităților de a-și îndeplini, după caz, mandatul public incredințat, fiecare dintre „cei doi” s-a văzut nevoit să exponențieze, pentru Franța și, respectiv, Principatele Unite/România, regimuri interne autoritare, încât să-și atragă contestații sau reacții politice. Iar atât contestarea regimului impus prin lovitură de stat de la 2 mai 1864 pentru, la rigoare, bunul mers al „marilor reforme”, cât și înnegurarea contextului internațional i-au grăbit lui Cuza-Vodă detronarea din 11 februarie 1866 și luarea căii exilului. Peste câțva timp, în anul 1870, Napoleon al III-lea, tot mai contestat

„acasă” din cauza „regimului său” doar simulat de pe la 1867 ca „liberal”, și forțat să capituleze, „la Sedan, în fața inamicului ereditar al Franței”, a luat de asemenea calea exilului. În anul 1873, îndurând, fiecare, tristețea exilului și stări precare de sănătate, Napoleon al III-lea și Cuza-Vodă s-au săvârșit din viața omenească. Posteritatea avea să le fie, amândurora și fiecăruia în parte, până pe la început de secol XX, cam ingrătă. După 1918, memoria exponențierii de ei a înfăptuirii Europei statelor naționale i-a reabilitat public și istoriografic. Pentru români îndeosebi, acea memorie s-a încărcat și cu date de procesiuni funebre de la 1873, în care Napoleon al III-lea și Alexandru Ioan Cuza s-au aflat ca într-o parcă lucrare a destinului și prin moarte.

În atitudinea românilor față de memoria lui Napoleon al III-lea s-a resimțit, din mobiluri profunde, o dimensiune prevalent *sentimentală*. Avem în vedere *sentimentul recunoștinței* față de rolul împăratului francez în determinarea cunoscutului curs al împrejurărilor în care a triumfat „soluția națională în problema română”¹. Unui atare sentiment, se știe, i s-a dat expresie încă din timpul vieții lui Napoleon al III-lea, dovadă în acest sens fiind frecventa invocare a recunoștinței în memoriile sau scrisorile ce i le-au adresat Alexandru Ioan Cuza și apoi Carol I. Aceluiași sentiment i s-a dat o deosebit de profundă expresie la vestea trecerii în neființă a împăratului – moment asupra căruia ne-am propus a stăruii – și, nu arareori, după oameni și împrejurări, în posteritatea sa. În 1873, la vestea că, pe 10 ianuarie acel an, Napoleon al III-lea s-a săvârșit din viață în

*Alocuțiune rostită la sesiunea științifică „Alexandru Ioan Cuza – 150 de ani de la moarte” (18 mai 2023, Aula Academiei Române)

localitatea engleză Chislehurst, *România a fost singura țară* unde au fost organizate procesiuni funebre la semnificația unui *doliu național*. Asemenea procesiuni au fost ținute în *toate* bisericile din „micul principat de la Dunărea de Jos”, la procesiunea ce a avut loc la catedrala mitropolitană din București participând „exponenții Casei militare și civile a prințului Carol, miniștrii, un numeros public”². Cele două Camere ale Parlamentului României au fost „singurele în toată Europa care au emis un *vot solemn* de prețuire a memoriei lui Napoleon al III-lea³, gest ce a semnat cu mult mai mult decât cel al Parlamentului de la Roma, unde, „în câteva cuvinte /.../ Sr. Lanza s-a mărginit a exprima /.../ regretele deputaților și ale națiunii” (italienii fiind, la rândul-le, „beneficiari ai sprijinului energetic” al lui Napoleon al III-lea în anii 1859–1861)⁴. În Adunarea Deputaților de la București, „primul act /.../ la reluarea sesiunii a fost de a se vota o moțiune exprimând gratitudinea Țării pentru memoria lui Napoleon al III-lea”, act inițiat de deputatul conservator Gheorghe Cantacuzino și susținut de ministrul de Externe, Gheorghe Costaforu, prin „aluzia făcută la telegrama (de condoleanțe) trimisă de prințul Carol la Chislehurst”; de asemenea, „la sentimentele de compasiune” ce animau guvernul de la București, care a și dispus ținerea „serviciului funebru în toate bisericile României”⁵. Moțiunea ar fi fost consacrată fără discuție dacă deputatul G. Brătianu n-ar fi pus problema să se voteze „o alta, de recunoștință națiunii franceze și nu lui Napoleon al III-lea, care a adus nenorocire Franței”⁶.

Situația, din rațiuni asupra cărora ne vom referi mai jos, se dovedea extrem de delicată, încât, pentru „a scoate întreaga discuțiune din impas”, a fost necesară „o punere a lucrurilor la punct”, realizată în binecunoscutul stil de Mihail Kogălniceanu. Deputatul liberal, dând limpede de înțeles că „pornirea sentimentală” din partea românilor „nu le întuneca judecata”, a reușit să mențină Camera „la înălțimea momentului solemn”, cu totul nepotrivit pentru „a judeca greșelile incontestabile comise de împărat și care au provocat atâtea daune Franței”, însă „hărăzit a marca gratitudinea României față de persoana sa – a lui Napoleon al III-lea, n.ns., G.C. –, grație de degajată de orice altă considerație”⁷. După intervenția lui Kogălniceanu, deputații, mai puțin

G. Brătianu, și-au dat consimțământul ca prințul Dimitrie Ghica, în calitate de președinte al Adunării, „să transmită împărătesei Eugénie cuvenitele sentimente de regret pentru moartea împăratului”⁸. La rândul-i, Senatul a votat *în unanimitate* „un *ordre de jour*”, concretizat în „scrisoarea de condoleanțe” pe care, în calitate sa de președinte al Camerei Superioare, mitropolitul primat Nifon avea să o trimită la Chislehurst⁹. Și tot „o scrisoare de condoleanțe” avea să trimită, „la aceeași adresă”, și municipalitatea Bucureștilor¹⁰. Iar asemenea gesturi s-au produs „într-o atmosferă de profundă reculegere”, întreținută și de principalele cotidiene, indiferent de „nuanța” lor politică. „La vestea morții lui Napoleon al III-lea – nota Le Sourd, consulul francez la București – «Pressa», jurnal al guvernului, ca și «Românul», *journal de l'opposition avancée*, au celebrat *à leur point de vue respectif*, serviciile aduse Principatelor de împărat”¹¹.

De reținut că în paginile celor două mari jurnale s-a recurs, ca și în dezbaterile parlamentare, cu deosebire în cele din Adunarea Deputaților, la disocierea *erorilor* lui Napoleon al III-lea, „ce l-au pierdut”, de *faptele* ce l-au făcut pe împărat „pentru totdeauna iubit și onorat de fiecare bun român”. În „Pressa”, spre exemplu, după ce se evidențiază *latura umană a cazului Napoleon al III-lea*, monarh „flatat când a fost în putere”, dar ajuns „calomniat după cădere”, se dădea curs convingerii că „împăratului datorăm noua noastră existență politică, Unirea, garanția autonomiei, întemeierea dinastiei”. Cât despre Franța, se menționa, cu titlu de „adevăr istoric”, că aceasta „niciodată n-a fost mai mare și mai puternică decât a fost sub Napoleon al III-lea /.../, niciodată industria, agricultura și comerțul n-au fost mai înfloritoare”¹². „Înregistrând lugubra veste /.../ adusă de firul electric”, despre moartea lui Napoleon al III-lea, ziarul „Românul” s-a făcut, la rândul său, ecoul „simțămintelor publicului românesc”. După un *scurt istoric* al actelor și acțiunilor lui Napoleon al III-lea „de la 2 decembrie (1852) la teribila catastrofă de la Sedan”, organul de presă al liberalilor radicali a dezvoltat „o plină de inimă și minte pledoarie” în numele cinstirii de români a memoriei împăratului. A fost avansată opinia că „românii”, prin comparație cu francezii, „trebuiau să judece total altfel acest Cezar, care în

zilele sale de grandoare ținea în mâini soarta celor mai multe popoare în Europa”, fiindcă „tiranul de pe Senna a fost și va rămâne pentru națiunea română un apărător, un protector, un mare binefăcător”, lui datorându-i-se „recunoașterea europeană a Unirii, autonomiei și integrității Principatelor Unite”, precum și „lecția /.../ ce ne-a făcut a o înțelege după războiul Crimei că *sângele apă nu se face*, că marea națiune latină simpatizează în Orient cu națiunea română de la Dunăre”. Nu au fost trecute cu vederea *erorile* pe care „fostul încarcerat la Ham le-a comis”, în speță aceea de „a se fi înșelat în unele dintre proiectele sale europene”, însă acele *erori* erau lăsate pe seama *istoriei*, care „le va judeca mai târziu”. *Momentul* trebuia să fie acela al cinstirii memoriei împăratului, fiindcă spre deosebire „de țara sa, căreia el i-a dat atâtea dovezi de iubire”, dar în care „moartea sa a meritat o expansiune de bucurie /.../, la noi, cel puțin, moartea sa are dreptul a întâlni regrete impuse de sentimentul recunoștinței”¹³.

Poate că „expansiune de bucurie” – în Franța, la vestea morții lui Napoleon al III-lea – să fi fost cam mult spus. Cert este însă că gesturile românilor de cinstire a memoriei lui Napoleon al III-lea au produs o nedisimulată iritare la Paris, cu deosebire în cercurile politico-guvernamentale, ce acuzau faptul că românii și-au exprimat recunoștința față de „fostul împărat” și nu față de națiunea franceză¹⁴. Au fost „sever incriminate” *scrisorile de condoleanțe*, semnate de președintele Senatului și de cel al Adunării Deputaților și adresate nu doar „fostei împărătese”, ci și „prințului imperial”, *votul solemn* al Camerelor de la București, *publicarea în „Monitorul Oficial”* a scrisorilor de condoleanțe și a *telegramei de răspuns*, de la Chislehurst, cu „sincere mulțumiri” din partea împărătesei Eugénie și a prințului Jérôme¹⁵. Ținând să exprime personal „nemulțumirile franceze” față de „jignirile aduse de români demnității marii națiuni latine”, președintele Thiers declara lui Ion Strat, agentul consular la Paris, că, dacă ar fi procedat „strict după regulile convenționale internaționale”, ar fi trebuit să recheme consulul francez de la București și să rupă „orice relațiuni” cu România¹⁶. Aceluiași gen de nemulțumiri a ținut să dea expresie și ministrul de Externe francez, Rémusat, care, într-o depeșă către consulul Le Sourd, la București, semnala „lipsa de măsură”,

din partea românilor, „gratitudinea lor ostentativă pentru memoria lui Napoleon al III-lea”¹⁷. *Instrucțiunile* primite de la Paris indicau consulului francez să transmită „*des remontrances officielles*” domnitorului Carol și „miniștrilor săi”, cărora să le solicite *explicații* asupra *gesturilor* resimțite pe Senna ca „o palmă dată demnității republicane”¹⁸.

Dintre „explicații”, cea a ministrului de Externe, Gheorghe Costaforu, după care „națiunea română nu a făcut decât să împlinească o datorie de conștiință” („*un devoir de conscience*”), cu nimic contrară tradiției și perspectivei „bunelor relații ale României cu Franța”¹⁹, s-a dorit a fi în măsură a da, prin formă și conținut, deplină satisfacție celor de la Paris. Nu a fost însă să fie așa, iar aceasta din rațiuni cu mult mai complexe decât cele ținând de „apăsarea” ce o exercita încă asupra stărilor de spirit ale francezilor „amintirea dezastrului de la Sedan”. Înainte de toate, se cuvine a avea în vedere că, după „victoria germană la Rin”, Franța se confrunta cu dificultăți serioase în tentativa sa de a reveni în primul planul „mării politici”, reevaluarea poziției sale în raport cu „Europa conservatoare” („*La République sera conservatrice ou elle ne sera pas!*”) presupunând „schimbări atitudinale” în diverse „chestiuni internaționale”, între care și cea română. Cei de la Paris acuzau faptul că România avansa tot mai evident în orbita „combinațiilor bismarckiene” – Alianța celor Trei Împărați era doar una dintre acestea! –, încât, nu întâmplător, din sprijinitoare a cauzei române, politica franceză a ajuns a incrimina, cu o deosebită vehemență, veleitățile de independență „ale nației” pentru a cărei unitate, ea, „marea soră latină”, își dăduse, la 1859, girul salutar. Era o realitate ce a trebuit să facă obiectul discuțiilor de la București dintre Le Sourd și „ministrii lui Carol I”, dintre Le Sourd și Gheorghe Costaforu, cu prioritate, discuții provocate de „gesturile românilor de cinstire a memoriei lui Napoleon al III-lea”, dar orientate, implacabil, spre probleme ce transpirau „poziția dură a Franței” în privința „jurisdicției consulare” (*i.e.* „a afacerii evreiești”), în cea a convențiilor comerciale etc.²⁰ Orientate astfel și întinse pentru aproape două luni, discuțiile de la București nu au putut impune, atunci, din partea franceză, decât concluzia că românii, chiar și sub amenințarea cu

„*des justes représailles*”²¹, nu s-au arătat „*très sensibles aux remontrances reçues de Paris*”, că, în noul context european, „*ils marchent donc la tête haute, traités par l’Allemagne avec quelque bienveillance*”²².

Privite însă dintr-o perspectivă mai largă, aceleași discuții de la București, pe tema „gesturilor românilor de cinstire a memoriei lui Napoleon al III-lea”, au conturat o primă evaluare a unui *moment* ce și-ar avea semnificații cu totul aparte într-o *istorie a recunoștinței*. În acea istorie și-ar avea, desigur, un loc aparte și trăirea profundă ce a cuprins pe români la știrea morții lui Alexandru Ioan Cuza, în Heidelberg, pe 3/15 mai 1873, și cu ocazia funeraliilor de la Ruginoasa, din 17/29 mai, același an, consacrate Domnului Unirii. „Știrea” a produs „o mare emoție”, din numeroase localități ale țării „roind telegrame de condoleanțe și manifestațiuni de adâncă jale a celor care mai păstrau încă în inimă cultul marelui domnitor”; „poetii vremii” s-au întrecut în „necrologuri rimate”, de un semnificativ ecou fiind versurile lui Gheorghe Baronzi, sub titlul de *Date nefaste* și cu o încercare de „paralelă” între moartea lui Napoleon al III-lea („*Galicul alectrion/ Anunța în depărtare/ Sfărâmare a unui tron/ Și a unui Cesar mare*”) și cea a lui Cuza („*Buciumul lugubru sună/ Anunțând și el de sus/ Că-ntr-o nopții noapte brună/ Un luceafăr a apus /.../. Blând luceafăr, dulce soare,/ Ale cărui raze-apun,/ Țara recunoscătoare .../ Căci tu ești ce ne-ai chemat/ La concordia de frați*”)²³. Corpul defunctului domn a fost adus în țară, cu trenul, prin punctul de frontieră Ițcani, la 15/27 mai, pentru ca funeraliile de la Ruginoasa să aibă loc „peste două zile”²⁴. Din „ordin de sus”, înmormântarea fostului domnitor s-a făcut „cu toate onorurile militare și altele”; ministrul de Război, I. Em. Florescu, și doi „aghiotanți princieri” au luat parte „la ceremonia funebră”, iar principele Carol I a trimis doamnei Elena Cuza „condoleanțele sale într-o scrisoare scrisă de mână sa”; „delegațiuni ale tuturor autorităților și mai ales țăranii, care n-au uitat că prințul Cuza i-a împroprietărit, au alergat cu miile spre a lua parte la ceremonie, ce se face cu demnitate și strălucire”; „un serviciu funebru” urma să se officieze la Mitropolia din București²⁵. Un „episod” regretabil s-a înregistrat între mitropolitul Moldovei și

Sucevei, Calinic Miclescu, și cel al Ungro-Vlaheiei, Nifon, ultimul conformându-se „ordinului de sus”, privind „serviciul funebru” la Mitropolia din București și refuzând invitația celui de la Iași „spre a fi împreună” la funeraliile „programate” la Ruginoasa, încât „la acea dureroasă ceremonie în unire să ia parte clerul din toată România Unită sub răposatul domn Cuza”²⁶. La ceremonia funebră „cuvântul bisericesc” a fost ținut de părintele arhieru Suhopanu. Discursuri au fost rostite „numai de liberali”, Petre Grădișteanu, Andrei Vizanti, Nicolae Ionescu și Mihail Kogălniceanu. Apropiati ai fostului domn, C. Negri și V. Alecsandri, „s-au recules” în atmosfera „cernită”²⁷. „După slujba înmormântării, oficiată de un numeros sobor de preoți, rosti Mihail Kogălniceanu cuvântul de despărțire. Arătând că Alexandru Ioan Cuza a simbolizat «renașterea României» și «conștiința națională», că «și-a ținut întotdeauna cuvântul», că «era gata a-și sacrifica tronul, persoana sa, numai să-și apere țara de orice pericol», că numele lui e binecuvântat de «trei milioane de locuitori pe care i-a făcut cetățeni», credinciosul său sftinic a afirmat, cu deplină dreptate că «nu greșelile lui l-au răsturnat» pe Cuza, «ci faptele – (lui) cele mari». Aceste fapte mari «sunt nepieritoare», ele «opresc chiar moartea». «Alexandru Ioan I nu poate să moară»; o dovedesc «lacrimile unui popor întreg, lacrimi ce se varsă de oriunde se vorbește românește [...]. Veșnica lui amintire [...] nu se va șterge din inimile noastre și ale fiilor noștri; și cât va avea țara aceasta o istorie, cea mai frumoasă pagină [...] va fi aceea a lui Alexandru Ioan I». În vuetul de jale al mulțimii, trupul fu coborât apoi în mormânt, după șapte ani rămășițele pământești fură strămutate în cavoul din interiorul bisericii; astăzi, ele odihnesc în biserica «Trei Ierarhi» din Iași.”²⁸ Din păcate, „momentul funebru” a fost atins și de cuvinte marcate de partizanat politic ori de spirit polemic gazetăresc, fără, însă, ca, prin toate acestea, să fie deranjată posteritatea luminoasă a lui Cuza Vodă²⁹.

Note

¹ Paul Henry, *Napoléon III et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943, p. 55–58; G. I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*, 1934 capitolul *Si Napoléon III*, p. 105–140.

- ² Ministère des Affaires Etrangères. Archives diplomatiques – Paris. Correspondance politique des consuls (în continuare, M.A.E. – A.D.), *Turquie-Bucharest*, vol. 37/1873; Arhivele Naționale ale României (în continuare, A.N.R.), Microfilme *Franța*, r. 17, cd. 18 (Le Sourd c. Rémusat, București, 16 ianuarie 1873).
- ³ *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 37 (același c. același, București, 7 februarie 1873).
- ⁴ *Idem* (doc. cit.).
- ⁵ *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 25 și urm. (același c. același, București, 25 ianuarie 1873).
- ⁶ *Idem* (doc. cit.).
- ⁷ *Idem* (doc. cit.).
- ⁸ *Idem* (doc. cit.).
- ⁹ *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 27.
- ¹⁰ *Idem* (doc. cit.).
- ¹¹ *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 18 (același c. Rémusat, București, 16 ianuarie 1873).
- ¹² Articol comentat de Le Sourd și anexat, în traducere franceză, la depeșa acestuia c. Rémusat, din 16 ianuarie 1873; *idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 21–22.
- ¹³ Articolul din „Românul” comentat, de asemenea, de Le Sourd și anexat, în traducere franceză, la depeșa acestuia c. Rémusat, din 16 ianuarie 1873; *idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 23–24.
- ¹⁴ *Memoriile regelui Carol I al României (De un martor ocular)*, vol. VII, București, 1909, p. 22.
- ¹⁵ Telegramă anexată la depeșa lui Le Sourd c. Rémusat, București, 26 ianuarie 1873, în M.A.E. – A.D. *Turquie-Bucharest*, vol. 37/1873; A.N.R., Microfilme *Franța*, r. 17, cd. 43.
- ¹⁶ *Memoriile Regelui Carol I*, vol. VII, p. 23.
- ¹⁷ M.A.E. – A.D. *Turquie-Bucharest*, vol. 37/1873; A.N.R., Microfilme *Franța*, r. 17, cd. 54 și urm. (Rémusat c. Le Sourd, Versailles, 26 februarie 1873).
- ¹⁸ *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 38 (Le Sourd c. Rémusat, București, 7 februarie 1873).
- ¹⁹ *Idem*, cd. 37–40.
- ²⁰ *Idem* (doc. cit.).
- ²¹ *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 66 (același c. același, București, 7 martie 1873).
- ²² *Idem*, vol. 37/1873; r. 17, cd. 67–71 (același c. același, București, 10 martie 1873).
- ²³ Poezia a fost publicată, întâi, în „Vocea Covurluiului”, din Galați, gazetă al cărei redactor era Gh. Baronzi, prefect, atunci, la Brăila. Pentru „răspândirea” poeziei a contat și publicarea ei în „Trompeta Carpaților”, XI, nr. 1069, 3/15 iunie 1873, p. 3; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I (1871–1877), ediție de Aristița și Tiberiu Avramescu, București, 1987, p. 123 și urm.
- ²⁴ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 126.
- ²⁵ *Memoriile Regelui Carol I*, vol. VII, p. 29.
- ²⁶ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 125 (Calinic al Moldovei c. Nifon al Ungro-Vlahiei), aceeași pagină (Nifon c. Calinic, răspunsul la scrisoarea „de invitație pentru funeralii”), p. 125 și urm. (Calinic c. Nifon, cu mențiunea că „era neexplicabil ca la o politeță să se răspundă cu o invocare de canoane ce nu există”). Schimbul de „telegrame” între mitropoliți a fost publicat în „Trompeta Carpaților”, XI, nr. 1070, 10/22 iunie 1873; v. și broșura *Doliul țării la moartea lui Alexandru Ioan Cuza*, Iași, 1873; *apud* Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 126.
- ²⁷ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. I, p. 126 (nota ed.).
- ²⁸ I.G. Valentineanu, *Alegerea, detronarea și înmormântarea lui Cuza Vodă*, București, 1898, p. 131–134; v. și C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1970, p. 461. Pentru discursul lui Kogălniceanu, v. Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. I, p. 127–129.
- ²⁹ Dumitru Vitcu, *Alexandru Ioan Cuza – anii exilului (1866-1873)*, în *Cuza Vodă. In memoriam*, coord. L. Boicu, Gh. Platon, Al. Zub, Iași, 1973, p. 551–567; Al. Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă*, în vol. *Cuza Vodă. In memoriam*, p. 581–628; Dumitru Ivănescu, *Alexandru Ioan Cuza în conștiința posterității*, Iași, 2001, p. 208 și urm.; Ioan Scurtu, *Posteritatea lui Alexandru Ioan Cuza*, în vol. *Posteritatea lui Alexandru Ioan Cuza*, coord. Oltea Rășcanu-Grămăticu, Bârlad, 2008, p. 155–171.

Un autor mai puțin cunoscut despre domnia lui Cuza: Alexandru Lapedatu*

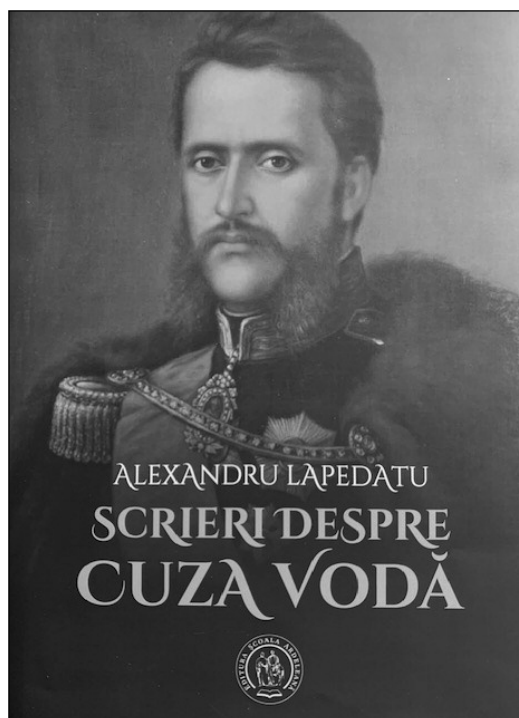
Ioan Bolovan

Membru corespondent al Academiei Române

Introducere

Demersul nostru restitativ se dorește, pe de o parte, o readucere în actualitate a unor studii temeinice semnate de istoricul Alexandru Lapedatu, pe de altă parte, un omagiu pe care transilvănenii îl aduc memoriei Domnului Unirii, la un secol și jumătate de la trecerea acestuia la cele veșnice. Într-o lume în care predomină tendința de dezintegrare statală, de contestare a ordinii geopolitice existente, în care solidaritățile sunt fie distorsionate prin manipulare subtilă fie înlocuite de individualisme mascate sub lozinca regionalismului și izolării, recursul la modelele unificatoare și coagulatoare de energii pozitive din trecutul nostru nu foarte îndepărtat poate constitui un refugiu potrivit pentru toți cei care mai cred în existența și valorile statului național. În acest context, abordarea de către un istoric ardelean, precum Alexandru Lapedatu, a atâtor teme de istorie a românilor din spațiul extracarpatic devine cu adevărat exemplară și demnă de a fi pilduitoare pentru nevoia de solidarizare din prezent și mai ales din viitor.

Alexandru Ioan Cuza rămâne, fără îndoială, una dintre personalitățile eclatante ale istoriei românilor în secolul al XIX-lea. Iubit și urât, deopotrivă, adulat și contestat în timpul domniei și a vieții sale, dar și de posteritate, Domnul Unirii a știut să se ridice deasupra vremurilor și să influențeze decisiv evoluția istorică a românilor, anul 1859 fiind considerat pe bună dreptate actul de naștere al României moderne. În doar șapte ani de domnie, Cuza a reușit, printr-o formidabilă

voință politică, dublată de o deosebită clarviziune asupra necesităților țării, să pună bazele constituționale și economice ale României moderne, numele său putând fi alăturat, fără niciun dubiu, celor ale lui Cavour și Bismarck, care au pus bazele statelor italian, respectiv german. La plecarea din țară, Domnul Unirii a mai făcut un gest minor dar simbolic, reprezentativ pentru onestitatea și spiritul său responsabil. Și-a adus aminte că înainte de detronare i se plătise salariul pe toată luna februarie, astfel că și-a trimis aghiotantul să înapoieze guvernului leafa, păstrându-și

*Alocuțiune rostită la sesiunea științifică „Alexandru Ioan Cuza – 150 de ani de la moarte”.
(18 mai 2023, Aula Academiei Române)

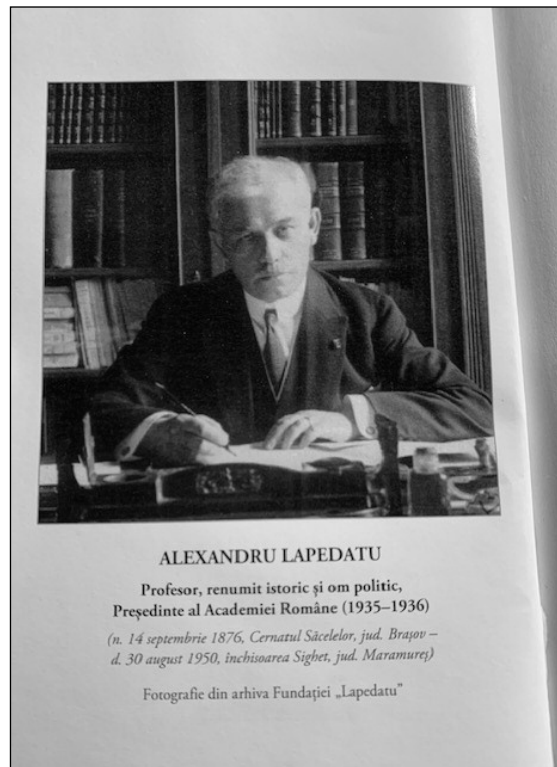
numai suma convenită pentru 11 zile de muncă! În concluzie, așa cum bine sublinia Mihail Kogălniceanu în discursul său la ceremonia funerară de la Ruginoasa, în vara anului 1873, „*nu greșelile lui l-au răsturnat, ci faptele lui mari...*”.

Alexandru Lapedatu: savant și patriot luminat (1876–1950)

Despre unul dintre cei mai mari istorici români ai secolului XX există o pletoră de cărți și articole încât ne-ar fi foarte greu să mai aducem ceva inedit referitor la viața și activitatea acestuia. Profesorul Ioan Oprea rămâne cel mai prolific exeget și editor al operei lui Alexandru Lapedatu. Domnia-sa a adus cea mai consistentă contribuție la reintroducerea în circuitul istoriografic a operei lui Alexandru Lapedatu și Ion Lapedatu, atât înainte de 1989, cât și în ultimele trei decenii, publicându-i memoriile, amintirile, lucrările istoriografice rămase ca pildă de acribie etc.

Alexandru Lapedatu a devenit la începutul secolului XX un redevabil istoric al epocii medievale românești; el a acordat atenție problemei formării statelor feudale românești, pronunțându-se împotriva teoriei „descălecatului”, a publicat volume privitoare la unii domnitori, prelați și oameni de cultură, dar a scris și despre problemele de artă bisericească. Toate aceste lucrări i-au adus recunoașterea academică prin alegerea sa ca membru corespondent (în 1910) și membru titular al Academiei Române (10 octombrie 1918). Demn de reținut este faptul că Alexandru Lapedatu a fost ales președinte al Academiei (31 mai 1935–3 iunie 1938), vicepreședinte în mai multe rânduri (31 mai 1934–31 mai 1935; 3 iunie 1938–30 mai 1939) și secretar general (5 februarie 1939–7 iunie 1948) al Academiei Române. În timp, Alexandru Lapedatu a devenit unul dintre cei mai mari specialiști în paleografie slavo-română și româno-chirilică, în istoria relațiilor dintre Țările Române între secolele XIII și XIX, în istoria ecleziastică medievală și premodernă, în istoria istoriografiei românești, dar și în conservarea și restaurarea monumentelor istorice.

După Unirea Transilvaniei cu România, Alexandru Lapedatu, prin activitatea profesională dar și implicarea în viața politică, a devenit reprezentativ pentru politica de integrare culturală a provinciei în cadrul României Mari. El s-a achitat

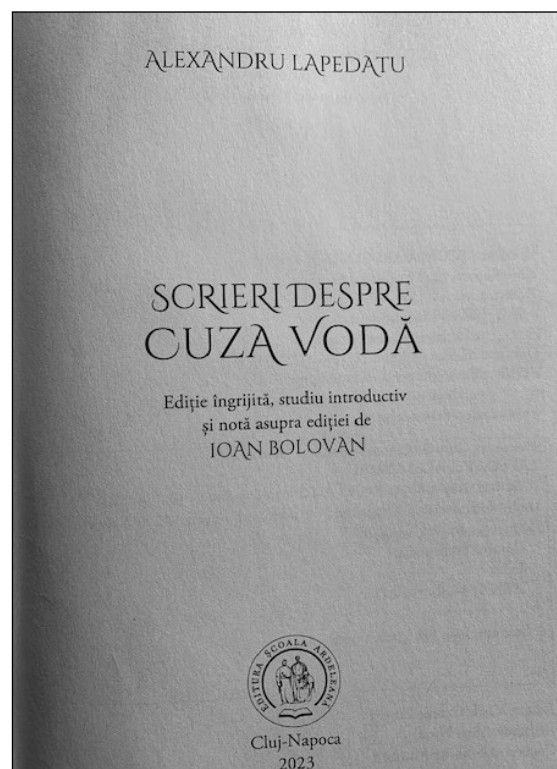

cum nu se poate mai bine de atare misiune. Cu siguranță că Alexandru Lapedatu a avut ca model în activitatea sa de integrare culturală a tuturor românilor Academia Română, instituție care l-a și consacrat membru corespondent și apoi titular, înainte chiar de realizarea unității politice românești. Alexandru Lapedatu a devenit mai întâi profesor de istoria veche a românilor la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității românești din Cluj (1919–1938). El a deținut mai multe atribuții administrative în noua instituție de învățământ superior, exercitând funcțiile de decan (1921–1922) și prodecan (1922–1923) al facultății unde era încadrat. De asemenea, a fost un artizan (împreună cu Ioan Lupaș) al fondării Institutului de Istorie Națională din Cluj (1920), la conducerea căruia s-a aflat până în 1938, instituție care a devenit cel mai important promotor al istoriografiei românești din Transilvania, vreme de mai bine de un secol. În perioada interbelică, Alexandru Lapedatu a deținut și alte responsabilități: a devenit în 1921 președinte al Comisiei monumentelor istorice pentru Transilvania, în 1923 a fost numit director general al Arhivelor Statului, între 1920 și 1923 a făcut parte din Comisia pentru organizarea muzeelor din Transilvania. Concomitent a desfășurat o intensă activitate politică în

cadrul Partidului Național Liberal, fiind apreciat ca un adevărat *spiritus rector* al liberalismului din Transilvania. A fost ales senator din partea Universității din Cluj în primul Parlament ales al României întregite (1919–1920 și apoi în 1926), președinte al Senatului între noiembrie 1936–martie 1937. În calitate de ministru al Cultelor și Artelor (1923–1926, 1927, 1927–1928, 1934–1936), Alexandru Lapedatu a instituit premiile pentru literatură, a pus bazele Teatrului de Vest din Oradea și a reorganizat teatrele din Cluj și Iași, a contribuit la reanimarea vieții muzicale a Iașului, a inițiat înființarea Comisiei pentru achiziționarea operelor de artă, a sprijinit reorganizarea unor muzee din întreaga țară, a contribuit la crearea Școlii de Arte Frumoase din Cluj ș.a. A fost un om politic onest, responsabil și devotat comunității naționale, punându-și expertiza în slujba propășirii națiunii. Tocmai de aceea, în 1922, el a făcut parte din Comisia de Încoronare însărcinată cu organizarea festivităților de la Alba Iulia și București de la mijlocul lunii octombrie, ceremonii care l-au consacrat pe Ferdinand ca rege al tuturor românilor, iar în anul 1927, la moartea regelui Ferdinand, Alexandru Lapedatu a fost membru în delegația Senatului la stabilirea Regenței. Sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial a adus României, ca și altor țări din regiune, un nou regim politic, instaurat de tancurile sovietice și de cozile de topor din rândul națiunilor din Europa Centrală și de Sud-Est. A urmat și pentru Alexandru Lapedatu, ca și pentru alte mii și mii de intelectuali, politicieni români și nu numai, o perioadă extrem de dificilă. La începutul lunii mai a anului 1950, odată cu alți demnitari politici din perioada interbelică, Alexandru Lapedatu a fost ridicat din locuința sa din București și închis la Sighet, unde, după aproape patru luni de detenție, a încetat din viață.

Alexandru Lapedatu și Alexandru Ioan Cuza

Istoria istoriografiei românești a reținut pentru Alexandru Lapedatu, în primul rând, aportul acestuia la dezvoltarea medievisticii românești, la istoria relațiilor dintre Țările Române și Ungaria, la studierea istoriografiei transilvănene ș.a. Interesul lui Alexandru Lapedatu pentru istoria modernă a venit mai târziu, în perioada interbelică. Unul

dintre subiectele lui preferate în acest domeniu a fost epoca Unirii Principatelor și personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza. Patriot luminat și istoric de primă mână, om de cultură, dar și militant politic în cadrul Partidului Național Liberal, Lapedatu a considerat că este de datoria lui să își pună în slujba națiunii și a țării toate competențele și energiile creatoare. Or, imperativul vremii, după 1918, era în primul rând uniformizarea instituțională a provinciilor unite cu Vechiul Regat, crearea altor instituții noi, iar istoricul brașovean nu a precupețit niciun efort pentru a se dedica înființării în Transilvania, Bucovina și Basarabia a instituțiilor culturale necesare.

Geneza orientării lui Lapedatu înspre temele de istoria secolului al XIX-lea o aflăm din memoriile lui, fiind legată de plecarea temporară de la Universitatea din Cluj la București (1926–1927), ca ministru al Sănătății și Ocrotirilor Sociale, a colegului Ioan Lupaș. Acesta din urmă l-a rugat pe Alexandru Lapedatu să-l suplinească la Catedra de istoria nouă a românilor, ceea ce s-a și întâmplat în anul universitar în curs. Lapedatu și-a luat foarte serios în primire rugămintea colegului și prietenului Lupaș, considerând că „un curs asupra istoriei noastre contemporane, a renașterii noastre naționale, ar fi în special de folos studenților

noștri, în majoritatea lor ardeleni și bănațeni, putând fi astfel inițiați mai de aproape asupra condițiilor și împrejurărilor în care s-a alcătuit noul stat român modern [...] de atunci, de la 1926/27 am părăsit cercetările și studiile mele asupra istoriei vechi a românilor [...] dedicându-mă aproape exclusiv cercetărilor și studiilor de istorie contemporană, îndeosebi asupra domniei lui Cuza Vodă, cum o dovedește – cu vreo două-trei excepții – tot ceea ce am publicat în domeniul istoric de la 1927 încoace”. În perioada care a urmat, Lapedatu a dedicat mai multe cărți și studii epocii lui Cuza, domniei lui Carol I, toate bazându-se pe cercetări noi în arhivele și bibliotecile din țară și străinătate. Adevărul este că schimbarea de tematică istorică în cercetările lui Alexandru Lapedatu de la sfârșitul deceniului trei al secolului XX a fost benefică pentru el, pentru studenții de la Cluj, dar și pentru istoriografia românească.

În lista bogată de titluri referitoare la epoca modernă a lui Alexandru Lapedatu, am identificat deocamdată 11 cărți, studii și articole despre Unirea din 1859 și domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Lucrările redactate de către istoricul ardelean și care însumează peste 600 de pagini tipărite prezintă viața politică din Principatele Unite (după 1862, România) pe durata domniei lui Cuza, apoi aspecte referitoare la politica Imperiului Austriac vizavi de domnul românilor și reformele introduse de acesta, evidențierea unora dintre colaboratorii lui Cuza (Costache Negri și Mihail Kogălniceanu), momentul controversat încă al asasinării premierului Barbu Catargiu, preluțiile căderii domnului și nu în ultimul rând un studiu temeinic care zăbovește asupra actului din 11 februarie 1866, respectiv abdicarea domnului și inaugurarea altei epoci în istoria modernă a României.

Spirit analitic, dublat și de o logică impecabilă, Lapedatu supune unei analize pătrunzătoare domnia lui Alexandru Ioan Cuza din perspectiva vieții politice interne, pornind înainte de toate de la cadrul legislativ-instituțional fixat Principatelor Române de către marile puteri garante prin Convenția de la Paris din 7/19 august 1858. Lapedatu a surprins foarte bine limitele acestui prim act cu valoare constituțională care a guvernat viața politică internă în primii cinci ani ai domniei

lui Cuza („un compromis hibrid între uniune și separație, care se dovedi și imposibil de ținut și dăunător intereselor lor, ale Principatelor”), și care a impus renunțarea la această constituție și impunerea alteia noi printr-o lovitură de stat în primăvara anului 1864. În primii trei ani de domnie, Alexandru Ioan Cuza s-a confruntat, ca primă și cea mai serioasă problemă, cu nevoia unificării administrative depline a Moldovei și a Țării Românești, reușind prin eforturi diplomatice și persuasiune să obțină din partea Porții și a puterilor garante, în decembrie 1861, recunoașterea Unirii depline dar numai pe durata vieții sale. Apoi, principala problemă internă (dar și cu conotații externe) cu care Cuza s-a confruntat în anii următori a fost aceea a reformei agrare, față de care liberalii progresiști și conservatorii aveau concepții opuse. Pasiunile au fost atât de mari încât au condus, în vara anului 1862, la 8 iunie, la asasinarea premierului Barbu Catargiu, care a vrut să treacă prin adunarea legiuitoare proiectul legii agrare, unul ce era foarte departe de a satisface nevoile reale ale țărănimii. Toate reformele introduse în acei ani de domn au asigurat României bazele modernizării, care vor fi preluate și duse mai departe după 1866. Autorul concluzionează documentat și echilibrat că „aceasta este de astfel însemnătatea, marea însemnătate a domniei lui Cuza-Vodă în evoluția istorică a Statului român: tot ce s-a dobândit între 1859 și 1866, ca mari realizări politice și naționale, s-a dobândit și prin personalitatea Domnitorului. Țara a văzut-o și a înțeles-o și, de aceea, încă în viață fiind, Cuza-Vodă a intrat în domeniul legendei, iar după moartea sa, care a fost un adevărat doliu național, el a intrat pentru toate timpurile în istoria neamului, ca Domn al unirii și al marilor reforme”. Din perspectivă istoriografică, contribuția lui Lapedatu la prezentarea vieții politice interne din timpul lui Alexandru Ioan Cuza este una valoroasă, rezultat al unei maturități profesionale și a unei viziuni oneste.

Studiile istoricului brașovean valorifică importante documente provenite din arhivele externe, în special cele vieneze. Astfel, izvoarele documentare pun în evidență în primul rând intensă corespondență dintre Cancelaria domnească de la București și Agenția diplomatică a țării noastre de pe lângă guvernul otoman (ele se găsesc în

Arhiva lui Cuza-Vodă, de la Academia Română). Apoi, sunt valorificate masiv rapoartele consulilor austrieci din Principate (Karl Freiherr von Eder de la București și Ferdinand Haas de la Iași) către Internunțiul imperial de la Constantinopol (baronul Anton von Prokesch-Osten) și către ministrul Afacerilor Străine de la Viena (contele Rechberg). Aceste izvoare provin din Arhivele de Stat ale fostei monarhii habsburgice. Tot aici se originează și corespondența Ministerului Afacerilor Străine din Viena cu reprezentanții săi de pe lângă guvernele puterilor suzerană și garante din Paris, Londra, Berlin, Sankt Petersburg și Constantinopol, prin urmare Alexandru Lapedatu a recurs la o consistentă documentație pentru a putea trata chestiunile respective la un alt nivel decât o făcuseră antecesorii. Referitor la rapoartele consulilor austrieci de la București și Iași, precum și la corespondența diplomatică a Vienei cu ambasadorii austrieci aflați în capitalele marilor puteri, Lapedatu a obținut aceste documente în copie prin bunăvoința unui arhivist, dr. M. Auner, care încă din anii premergători celui de Al Doilea Război Mondial funcționa pe lângă Legația (după 1938 Consulatul) României de la Viena în calitate de arhivar delegat. Acesta a furnizat periodic Ministerului Afacerilor Străine, Arhivelor Naționale de la București multe documente din arhivele vieneze referitoare la istoria românilor. Ideea avansată de Alexandru Lapedatu în legătură cu faptul că Austria, acompaniată uneori de Rusia și Turcia, a fost cea mai vehementă mare putere care s-a opus nu numai Unirii Principatelor, ci și acestei noi înfăptuiri politice a lui Cuza (înlăturarea Convenției de la Paris cu Statutul Dezvoltător, practic cu o nouă constituție, este confirmată de diplomații, cercetătorii care s-au aplecat cu atenție asupra perioadei, atât înainte cât și după apariția lucrării istoricului brașovean. Printre opțiunile luate în calcul de Austria, nu de puține ori în acei ani, a fost și aceea a unei intervenții militare comune, ruso-austriece, eventual și cu concursul forțelor militare turcești de la sud de Dunăre, pentru a „restabili” în Principatele Unite-România ordinea decisă la Conferința de la Paris din august 1858. Studiile lui Lapedatu demonstrează, o dată în plus, ceea ce se știa mai puțin documentat până atunci și din surse străine, că Franța a fost marea susținătoare a lui

anihilarea tendințelor expansioniste ale Austriei și Rusiei.

Interesul Vienei pentru tot ceea ce se întâmpla în România era unul firesc, conturându-se teama ca nu cumva noul stat român să devină un magnet pentru românii din Transilvania, care să conducă în timp la tendințe centrifugale din partea acestora (din fericire, peste mai bine de jumătate de secol, aceste tendințe s-au și materializat la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia). De aceea Austria a căutat cu obstinție să împiedice unirea la 1859, să întârzie unificarea deplină, să saboteze consolidarea internă a țării și evident să îl răstoarne pe Cuza, fiind atentă la toate mișcările domnului. Temerile Vienei erau justificate, deoarece încă din primăvara anului 1859, Domnul Unirii a intrat în tratative diplomatice cu reprezentanții emigrației maghiare care doreau o răscoală comună a maghiarilor, sârbilor și românilor împotriva Austriei, acțiune politică sprijinită de Franța și Sardinia. În aceste discuții, Cuza a stăruit ca în convenția ce urma să se semneze să fie trecute explicit drepturi pentru românii din Transilvania. El a fost la curent cu doleanțele românilor transilvăneni încă din timpul revoluției de la 1848, când s-a aflat, alături de alți revoluționari moldoveni pe Câmpia Libertății de la Blaj, cu ocazia celei de a doua adunări naționale din 3/15–5/17 mai; cu atât mai mult s-a preocupat de soarta lor după alegerea sa ca domn, apropiindu-și colaboratori mai mulți români de peste munți (între ei, bunăoară, a fost Alexandru Papiu Ilarian, ministrul Justiției într-un guvern condus de Mihail Kogălniceanu).

Articolul de față este o pledoarie pentru o mai bună cunoaștere a activității istoriografice a lui Alexandru Lapedatu, pentru o încadrare mai firească a sa și în rândul specialiștilor care au lăsat o operă validă în domeniul cercetării epocii moderne, nu doar a celei medievale, așa cum l-au consacrat până acum cei care au elaborat sinteze de istoria istoriografiei românești. Ar fi nedrept să se perpetueze clișeul ce i s-a atribuit (de altfel pe bună dreptate) lui Lapedatu, de eminent medievist și istoric al istoriografiei, datorat mai cu seamă primelor trei decenii de producție istoriografică. Fără a le abandona total pe acestea, în ultima parte a vieții sale s-a preocupat mai ales de timpurile mai recente. A făcut-o într-o manieră modernă din

---

punctul de vedere al metodologiei istorice, s-a străduit și a reușit cu prisosință să introducă în circuitul istoriografic documente inedite (mai cu seamă din arhivele vieneze), lăsând o operă durabilă. Într-adevăr, cărțile și studiile de istorie modernă realizate de Alexandru Lapedatu în ultimele sale două decenii de activitate, în special cele despre Domnul Unirii, au constituit o preocupare predilectă pentru refacerea evoluțiilor politice românești din epoca modernă, temelie a evoluției națiunii spre anul 1918. Prezența lui Alexandru Lapedatu ca expert în delegația României la Conferința de Pace de la Paris din

1919–1920, când a trebuit să redacteze mai multe materiale, studii despre istoria mai recentă a Transilvaniei și Basarabiei, l-au influențat pe istoricul brașovean și i-au schimbat evoluția profesională, apropiindu-l ca interes istoriografic de epoca modernă. Poate că avem datoria de a readuce în fața publicului contemporan și scrierile lui Alexandru Lapedatu din perioada luptei pentru recunoașterea internațională a Marii Uniri, ceea ce ar augmenta, o dată în plus, și calitatea istoricului brașovean de restitutor al epocii moderne, nu doar a celei medievale.

Emmanuel de Martonne
1873–1955

E de Martonne

Geograf și pedagog francez

Ceremonie cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea geografului francez Emmanuel de Martonne, desfășurată pe 30 martie 2023 la Academia Română*

*Acad. Dan Bălteanu
Irena Mocanu**

Introducere

Institutul de Geografie al Academiei Române, Institutul Francez din România (București), Comitetele Naționale de Geografie din România și Franța, Facultatea de Geografie a Universității din București, Facultatea de Geografie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și Uniunea Geografică Internațională au organizat o conferință cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la nașterea geografului francez Emmanuel de Martonne. Evenimentul a avut loc la 30 martie 2023, în Aula Academiei Române (Calea Victoriei, nr. 125, București).

Discursurile de deschidere au fost susținute de acad. Nicolae-Victor Zamfir, vicepreședinte al Academiei Române, și de Excelența Sa Doamna Laurence Auer, Ambasadoarea Franței în România. Alocuțiunile acad. Dan Bălteanu, președintele Comitetului de Geografie din România, și prof. Amaël Cattaruzza, președintele Comitetului de Geografie din Franța, s-au referit la aspectele care susțin actualitatea operei lui Emmanuel de Martonne și la contribuția importantă a profesorului la dezvoltarea colaborării dintre Franța și România în domeniul geografiei.

În discursul său de deschidere, Excelența Sa Doamna Laurence Auer, Ambasadoarea Franței în România, a evidențiat împlinirea a 30 de ani de când România a devenit membru al OIF, fiind un adevărat pivot al francofoniei academice din regiunea Europei Centrale și de Est. Această realitate se datorează și unei istorii comune, în cadrul căreia Emmanuel de Martonne a fost și încă este o figură proeminentă. Excelența Sa Doamna Lau-

La conférence à l'occasion du 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne, l'Aula de l'Académie Roumaine, 30 Mars 2023 (Source: https://ro.ambafrance.org/Ceremonie-solennelle-a-l-occasion-du-150e-anniversaire-de-la-naissance-d?var_mode=calcul)

rence Auer a elogiât sincer și călduros personalitatea geografului Emmanuel de Martonne, configurând contextul istoric în care acesta și-a desfășurat activitatea științifică și a subliniat faptul că, celebrându-l, de fapt, lumea academică sărbătorește colaborarea franco-română. Excelența Sa Ambasadoarea Franței în România a subliniat faptul că opera științifică a lui Emmanuel de Martonne a prefigurat apariția geografiei moderne. Excelența Sa a afirmat că Emmanuel de Martonne nu este celebrat numai pentru că a contribuit la trasarea frontierei vestice a României, ci și pentru că a fost un cercetător pasionat, care a pus bazele colaborării franco-române de excelență în științele umaniste și sociale. Excelența Sa și-a exprimat convingerea că activitatea de cercetare actuală a geografilor români și francezi contribuie la continuarea muncii științifice a lui Emmanuel de Martonne.

**Chercheur scientifique, docteur, Institut de Géographie de l'Académie Roumaine, Bucarest*

L'Aula de l'Académie Roumaine – La conférence à l'occasion du 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne, 30 mars 2023
(Source: L'Institut de Géographie de l'Académie Roumaine)

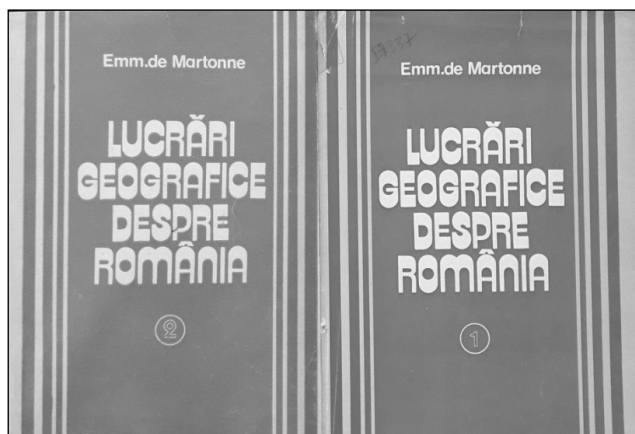
Cu acest prilej, Excelența Sa Doamna Laurence Auer i-a înmânat prof. Corneliu Iașu, președintele Societății de Geografie din România și prorector al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, distincția *Officier dans l'Ordre des Palmes académique*.

Prezentările științifice din cadrul conferinței au cuprins următoarele aspecte: relațiile dintre geograful Emmanuel de Martonne și Societatea Română de Geografie, contribuția lui Emmanuel de Martonne la trasarea graniței de vest a României, utilitatea actuală a expertizei geografilor pentru fixarea granițelor, Emmanuel de Martonne și relațiile științifice și de prietenie cu geografii clujeni. Alte teme abordate de participanți s-au concentrat asupra rapoartelor prezentate de Emmanuel de Martonne la ședințele Comitetului de studiu organizate la Conferința de Pace de la Paris (1919), asupra cunoștințelor geografice și rigorii științifice pe care geograful francez le-a pus în slujba cercetării realității teritoriale românești. În partea a doua a sesiunii științifice au fost prezentate contribuțiile lui Emmanuel de Martonne la cercetarea reliefului Banatului și a Alpilor Transilvaniei (masivul Parâng). În cadrul conferinței, a fost organizată o expoziție despre geograful Emmanuel de Martonne și a fost prezentat proiectul *Corpus Emmanuel de Martonne (2017–2023)*, prin rezultatele și perspectivele sale de valorificare a caietelor și fotografiilor de teren ale lui Emmanuel de Martonne.

Evenimentul de la Academia Română a fost urmat de o aplicație de teren de două zile în Carpații românești (31 martie–1 aprilie 2023), cu participarea profesorilor și cercetătorilor români

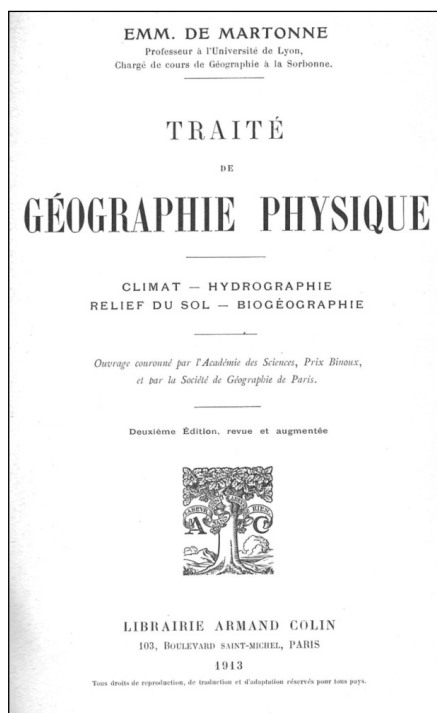
și francezi. Excursia a fost dedicată cercetărilor lui Emmanuel de Martonne în Carpații românești, precum și discuțiilor privind o viitoare cooperare bilaterală. La Brașov, unde a avut loc Congresul Societății de Geografie din România, a fost organizată o întâlnire a oaspeților francezi cu geografi români din toate județele României.

La organizarea evenimentului din Aula Academiei Române, au contribuit în mod direct: prof. Dan Bălțeanu, dr. Monica Dumitrașcu, dr. Irena Mocanu (Institutul de Geografie al Academiei Române), Domnul Rabie Ben Atitallah și Doamna Agathe Sammani (Ambasada Franței în România, Institutul Francez din București), prof. Pompei Cocean, prof. Dănuț Petrea, conf. univ. dr. Ștefan Bilașco, dr. Ana-Maria Stan (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), prof. Alexandru Nedelea, prof. Laura Comănescu (Universitatea București), prof. Amaël Cattaruzza (Comitetul de Geografie din Franța), prof. Gaëlle Hallair (Centrul Național de Cercetare Științifică din Franța), prof. Nathalie Lemarchand (Uniunea Geografică Internațională).

Les deux volumes avec les travaux d'Emmanuel de Martonne, traduits en roumaine, «Cahiers géographiques sur la Roumanie», la Maison d'Édition de l'Académie Roumaine, l'Institut de Géographie (1981 et 1983)

Mulțumim domnului acad. Nicolae-Victor Zamfir, vicepreședinte al Academiei Române, și Excelenței Sale Doamna Laurence Auer, Ambasadoarea Franței în România, pentru discursurile de deschidere a evenimentului, în care a fost subliniată importanța pe care personalitatea și opera științifică a geografului Emmanuel de Martonne au avut-o pentru istoria și geografia României.

*Traité de Géographie Physique (1913),
publié en de nombreuses éditions*

Mulțumim domnului prof. Daniel David, membru corespondent al Academiei Române, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, pentru sprijinul științific și material acordat organizării acestui eveniment dedicat lui Emmanuel de Martonne.

Dorim să mulțumim doamnei Ruxandra Nicolae pentru că a asigurat corectitudinea limbii franceze a unor materiale prezentate în cadrul conferinței.

* **

Evenimentul dedicat lui Emmanuel de Martonne a fost reflectat de către Ambasada Franței în România, astfel:

Cérémonie à l'occasion du 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne

L'Institut de Géographie de l'Académie Roumaine, l'Institut Français de Roumanie, les Comités Nationaux de Géographie de Roumanie et de France, la Faculté de Géographie de l'Université de Bucarest et la Faculté de Géographie de l'Université « Babeș-Bolyai » de Cluj-Napoca ont organisé cette cérémonie solennelle sous forme de conférence. L'événement a été ouvert par l'Académicien Nicolae-Victor Zamfir, vice-prési-

dent de l'Académie Roumaine et par Laurence Auer, Ambassadrice de France en Roumanie.

L'Ambassadrice Laurence Auer a remis les insignes d'Officier dans l'Ordre des Palmes académique au professeur Corneliu Iatu, président de la Société Roumaine de Géographie et vice-recteur de l'Université „Alexandru Ioan Cuza” de Iași.

Plusieurs conférences réunissant des chercheurs de l'Académie Roumaine, des spécialistes d'universités roumaines et des invités d'universités françaises et allemandes ont été tenues tout au long de la journée. L'objectif était de rappeler la contribution des travaux d'Emmanuel de Martonne à la fixation des frontières roumaines, ainsi que l'impact de ses recherches à l'heure actuelle.

Une exposition sur le géographe Emmanuel de Martonne a également été présentée à cette occasion.

(Sursa: https://ro.ambafrance.org/Ceremonie-solennelle-a-l-occasion-du-150e-anniversaire-de-la-naissance-d?var_mode=calcul)

Notă

Totodată, reuniunea dedicată lui Emmanuel de Martonne a fost reflectată în mediul online (e.g. de către Academia Română - https://acad.ro/evenimente/evenimente/2023/20_eveniment.html, Agenția Națională de Presă AGERPRES - <https://www.agerpres.ro/politic/2023/03/30/ambasadoarea-frantei-celebrarea-lui-de-martonne-inseamna-si-omagierea-specialistilor-care-aupus-bazele-cercetarii-franco-romane-1084520>, <https://www.agerpres.ro/cultura/2023/03/29/sesiune-omagiala-dedicata-geografului-francez-emmanuel-de-martonne-joi-la-academia-romana-1084038>, Radio România Actualități - <https://www.romania-actualitati.ro/stiri/romania/sesiune-omagiala-dedicata-geografului-francez-emmanuel-de-martonne-la-academia-romana-id175728.html>), Radio România Agenția de Presă RADOR - <https://www.rador.ro/2023/03/30/la-150-de-ani-de-la-nasterea-geografului-emmanuel-de-martonne-se-va-amplasa-un-bust-al-acestuia-in-bucuresti/>), Jurnalul Bucureștiului - <https://www.jurnalul-bucurestiului.ro/la-ceremonie-solennelle-a-locasion-du-150e-anniversaire-de-la-naissance-demmanuel-de-martonne-emmanuel-de-martonne-geograful-francez-prieten-al-romaniei-sesiune-omagiala/>).

Discours d'ouverture*

Acad. Nicolae-Victor Zamfir

Vice-président de l'Académie Roumaine

Your Excellency, Madam Ambassador Auer,
Dear Mr. Chiamppone-Lucchesi, Directeur de
l'Institut Français de Roumanie,

Dear prof. Amaël Cattaruzza, Président du
Comité Français de Géographie,

Dear representatives of the French-Romanian
scientific collaboration,

Dear colleagues, members of the Romanian
Academy, vice-président de l'académie roumaine

Dear participants,

Today we celebrate Prof. Emmanuel-Louis-
Eugène de Martonne, an outstanding French
scientist. In light of his scientific work related to
Romanian geography we can also regard him as
part of the history of this science in Romania, an
even as a Romanian scientist. In fact, his contri-
bution to Romanian Geography has been re-
cognized since the beginning of his activity and
he was elected corresponding member of the
Romanian Academy in 1912, while in 1919 he
was appointed Honorary Member of the Roma-
nian Academy.

In 1898 (at just 25 years of age) he came to
Romania for the first time. In 1902, he defended
his doctoral thesis on a subject concerning our
country: *La Roumanie, Essai de monographie
géographique*. In 1907 he defended and published
his second doctoral thesis in the Sciences:
*Recherches sur l'évolution morphologique des
Alpes de Transylvanie (Karpates méridionales)*.

His geographical work on Romania consists of
over 70 pieces, of which I will name but one: *La
nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*
(1922). He was also the author of the article
Romania, (1931), as well as of the section dedi-
cated to Romania in the Map of Nationalities and
Population Density in the Southeast Carpathian
Territory, both published in the well-known
collection „Géographie Universelle”.

For us, for Romania, it is worth mentioning
that Prof. de Martonne played a fundamnt role in
drawing the borders of the country after the First
World War. His scientific results were the main
argument for drawing the new borders during the
Paris Peace Conference.

For his internationally recognised scientific
contributions, Prof. De Martonne was elected
Secretary General (in 1931), President
(1938–1949) and Honorary Life President
(starting 1949) of the International Geographical
Union.

Mesdames et Messieurs,

Nous sommes honorés d'accueillir cet événe-
ment important.

Au nom de la direction de l'Académie Rou-
maine, je vous souhaite plein succès.

Je vous remercie beaucoup.

Allocution d'ouverture: L'œuvre d'Emmanuel de Martonne, toujours actuelle pour les Roumains*

Acad. Dan Bălteanu**

Madame l'Ambassadrice,
Monsieur le Vice-Président de l'Académie Roumaine,
Monsieur le Président du comité Français de Géographie,
Monsieur le Président de la Société Roumaine de Géographie,
Mesdames et Messieurs les académiciens,
Monsieur le Directeur de l'Institut Français,
Chers collègues,

Cette réunion hommagine est organisée à l'occasion du 150e anniversaire de la naissance du grand géographe français, Emmanuel de Martonne. Les principaux organisateurs sont les Comités Nationaux Roumain et Français de Géographie, l'Institut Français de Bucarest, l'Université Babeş Bolyai de Cluj-Napoca et l'Université de Bucarest.

La conférence est suivie d'une session de travail de terrain dans les Carpates et d'une autre réunion, à Braşov, avec les membres de la Société Roumaine de Géographie.

Des manifestations hommagineales auront lieu dans le pays, aux universités de Iaşi, Cluj-Napoca, Timişoara, Craiova et Târgovişte.

En 1897, l'Académie Roumaine, à travers la Société Roumaine de Géographie, apporta un soutien spécial au jeune géographe français Emmanuel de Martonne, qui est venu visiter Bucarest invité par son collègue et ami roumain, Pompiliu Eliade. Ce jeune homme, qui s'est fortement attaché au peuple roumain, allait devenir une grande

personnalité scientifique de la première moitié du siècle dernier et allait coordonner, en tant que président et président d'honneur, l'Union Géographique Internationale. Lors des conférences présentées dans de nombreux pays, il a exposé diverses questions scientifiques liées au territoire roumain, au peuple roumain et à ses traditions ethnographiques et culturelles.

En Roumanie, De Martonne avait rédigé deux thèses de doctorat, en Lettres et en Sciences, étant soutenu par des membres de l'Académie Roumaine (comme les géologues Ludovic Mrazec et Gheorghe Murgoci) dans le domaine de la documentation et de la recherche sur le terrain. Dans un article paru dans la revue *Flacăra*, De Martonne a écrit : « Je dois être reconnaissant à la Roumanie, aux montagnes roumaines, pour tous les résultats scientifiques qu'elles m'ont donnés ... Aurais-je trouvé un autre sujet qui soit si *efficace*? se demandait-il. (*Les Carpathes*, paru en *Flacăra*, 1912).

Emmanuel de Martonne a publié plus de 70 études sur la Roumanie et a réussi à apporter de nombreuses contributions importantes au développement de la Géographie roumaine et internationale. Ses travaux portent principalement sur le relief de la montagne (évolution, processus géomorphologiques, géomorphologie régionale), le climat, l'hydrologie et sur divers aspects de la géographie humaine (géographie rurale, la population en Transylvanie, aspects ethniques, pastoralisme, transhumance). Il a mis l'accent

*Allocution prononcée à l'occasion de la conférence organisée par le Comité Roumain de Géographie pour les 150 ans de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

**Directeur de l'Institut de Géographie de l'Académie Roumaine et président du Comité Roumain de Géographie

notamment sur certaines questions actuelles telles que: les recherches interdisciplinaires, les rapports homme-environnement, l'impact des phénomènes extrêmes (pluies abondantes, inondations, tremblements de terre) sur l'environnement et la société.

Son *Traité de Géographie Physique*, publié en de nombreuses éditions, constitue aujourd'hui un modèle qui aide facilement l'interprétation et l'explication logique des phénomènes géographiques. Dans le premier volume du *Traité de Géographie Physique*, De Martonne a souligné que «la géographie moderne traite de la répartition des phénomènes physiques, hydrologiques et humains à la surface de la terre avec l'explication des causes de cette répartition et les relations locales entre les phénomènes» (Tufescu, 1981)¹. Cette définition est en plein accord avec les définitions actuelles de la Géographie.

Grâce à ses accomplissements en Géographie et, en particulier, dans le domaine de la géomorphologie, Emmanuel de Martonne peut être considéré, en même temps que Simion Mehedinți, le fondateur de la Géographie roumaine moderne.

Pour la Roumanie, lors de la Première Guerre Mondiale, son nom revêt une signification particulière pour toute la contribution scientifique. Expérimenté et fort attaché à la réalité de l'Europe Centrale de Sud-Est, lors de la Conférence de paix de Paris, Emmanuel de Martonne, en qualité d'expert international, a joué un rôle important dans le tracé des nouvelles frontières de la Roumanie après la première guerre mondiale. Bien ancré dans les réalités ethniques et économiques de son époque, De Martonne a soutenu l'application de critères scientifiques complexes, combinant des aspects multidisciplinaires dans divers domaines connexes dans le dessin des frontières. Sa carte, «La densité et la répartition des nationalités en Roumanie» (1910–1912) a été reproduite dans *l'Atlas historique et géographique de la Roumanie* et est reconnue comme un document fondamental pour les décisions prises lors de la Conférence de paix de Paris.

Emmanuel De Martonne a reçu le titre de membre correspondant (1912) et membre d'honneur (1919) de l'Académie Roumaine et *docteur honoris causa* de l'Université Cluj–Napoca, nou-

vement créée, et de l'Université Al. I. Cuza de Iași. Nommé professeur à Cluj-Napoca, de Martonne a organisé plusieurs voyages, excursions-applications scientifiques interdisciplinaires, qui allaient devenir donc la fondation d'une école interdisciplinaire authentique pour les participants roumains et français. Ces voyages (de 1921), selon les dires de Vintilă Mihăilescu lors de la session centenaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne, «étaient la seule occasion de redécouvrir – sous la direction d'un chercheur exceptionnel et professeur – le pays tout entier à travers ses itinéraires judicieusement choisis». (Mihăilescu, 1973)².

Pendant la période entre les deux Guerres Mondiales, Emmanuel de Martonne a réussi à réunir une équipe de chercheurs français qui ont achevé des thèses de doctorat en Roumanie (Robert Ficheux, Geneviève Vergez Tricom, Odette Girard et Fr. Weymuller). De plus, ils ont également soutenu les jeunes géographes roumains, tels que George Vâlsan, Tiberiu Morariu, Victor Tufescu, dans la réalisation des importantes recherches en géographie (Conea, 1993).

Au lendemain de la Seconde Guerre Mondiale et après 1948, l'année de l'abdication du roi Michel Ier, les relations avec les géographes de l'Europe occidentale ont été interrompues. Après l'instauration du régime totalitaire, il suivit une période de censure des publications considérées comme bourgeoises et de mettre à l'écart les personnalités de la Géographie roumaine. On a essayé de séparer la Géographie physique de la Géographie économique, selon les conceptions soviétiques.

Après 1965, il semble que la Géographie a été la première ou parmi les premières disciplines scientifiques qui ont renoué des relations de coopération avec la France grâce aux Professeurs Jean Dresch et Tiberiu Morariu. L'accord signé prévoyait le déroulement, tous les deux ans, alternativement en Roumanie et en France, des colloques franco-roumains. Des personnalités de la géographie française, comme prof. Jean Dresch, Jean Tricart, René Raynal, Georges Chabot, ou André Blanc, ont participé aux séminaires communs. Les professeurs Vintilă Mihăilescu, Tiberiu Morariu, Petre Gâstescu, Lucian Badea, Gheorghe Niculescu,

---

Șerban Dragomirescu et d'autres ont eu un rôle particulier dans l'organisation et le déroulement de ces conférences qui ont eu une fonction importante pour le développement des nouvelles bases méthodologiques de coopération entre la Géographie roumaine et celle française. En particulier, des sujets ont été abordés dans le domaine de la géomorphologie, auquel s'ajoutent la climatologie et l'hydrologie, et qui n'étaient pas directement liés à la politique.

Dans les relations franco-roumaines, divers thèmes de la géographie humaine, tels que les villes et le développement de l'agriculture, ont été également admis.

Peu à peu, après 1975, les conditions de collaboration sont devenues de plus en plus difficiles et les colloques franco-roumains sont interrompus en 1981.

À l'occasion du centenaire de la naissance du Professeur De Martonne, la revue *Études et Recherches* de l'Académie Roumaine a publié une série de souvenirs sous le titre *Témoignages* comprenant une bibliographie sélective des œuvres publiées par De Martonne concernant la Roumanie.

En 1981 et 1983, l'Institut de Géographie a publié à la maison d'édition de l'Académie Roumaine deux volumes intitulés «Cahiers géographiques sur la Roumanie» sous la direction des professeurs Tufescu, Niculescu et Dragomirescu.

Les discussions amenaient sur les thèmes de collaboration future visant certains faits et imprévus de la transition en Roumanie. Lors des programmes et projets liés à l'Europe de l'Est, des recherches coordonnées par V. Rey ont été menées portant sur des questions d'actualité, comme celle sur le village roumain et balkanique du projet «L'intelligence de l'Europe» (Rey et al., 1994).

Après 1990, les relations franco-roumaines en Géographie se sont développées rapidement afin de couvrir des activités les plus diverses: des accords bilatéraux et le partenariat Erasmus.

Je voudrais également souligner le soutien apporté par les Universités françaises aux départements de Géographie de Roumanie qui ont repris leur activité ou ont été nouvellement créés à Constanța, Craiova, Târgoviște, Oradea et Suceava.

On peut affirmer indéniablement que la Géographie française occupe une première place parmi les collaborations internationales pour la plupart des universités roumaines.

En 1991, à l'initiative de Mme. Prof. V. Rey, le 9ème Colloque franco-roumain sur « Les dimensions nouvelles du changement urbain » a eu lieu en France, à Paris et à Bordeaux. À l'occasion, on a publié un volume dans le cadre de l'Institut de Géographie de l'Académie Roumaine (Ianoș et Rey, éditeurs, 1994). Les discussions amenaient sur les thèmes de collaboration future visant certains faits et imprévus de la transition en Roumanie.

Une partie composante étroitement liée à la géographie appliquée est la collaboration franco-roumaine dans les projets interdisciplinaires européens FP6, FP7 et Horizon, tels que ceux menés par l'Institut de Géographie de l'Académie Roumaine avec l'Université de Strasbourg et la Sorbonne Université.

À l'occasion de la célébration du centenaire de la Grande Union en 1918, le Comité national roumain de géographie, en collaboration avec le Comité national français, a organisé une réunion à l'Institut Français en présence de Mme. Prof. Natalie Lemarchand, vice-présidente de l'UGI. Lors de cet événement, une convention de collaboration entre les deux comités a été signée.

Des réunions commémoratives organisées par des géographes roumains ont également eu lieu à cette occasion à Alba Iulia – la ville où la Grande Union avait été proclamée – et à Timișoara – où une plaque commémorative dédiée à De Martonne a été dévoilée. À Cluj Napoca, la commémoration a été associée au dévoilement d'un buste du professeur Emmanuel de Martonne et à l'achèvement d'un siècle depuis la fondation de l'Université de Dacia Superioară.

Permettez-moi de conclure avec les mots d'un doctorant d'Emmanuel de Martonne, prof. Victor Tufescu, membre de l'Académie Roumaine: «Emmanuel de Martonne reste pour la géographie roumaine l'un des plus grands guides et pour le mouvement géographique mondial l'un des noms les plus célèbres de la première moitié de notre siècle» (XXe siècle).

L'hommage de notre conférence pour Emmanuel de Martonne reflète également le respect de la génération actuelle pour l'école géographique française et l'espoir de continuer et développer notre collaboration.

Cet événement marque l'anniversaire d'une grande personnalité scientifique qui a joué un rôle important à la fois dans le développement de la Géographie roumaine moderne et dans l'intensification des relations roumano-françaises à plusieurs niveaux après 1990.

Note

¹*Lucrări geografice despre România [Geographical works on Romania]*, under the care of V. Tufescu, Gh. Niculescu, Ș. Dragomirescu, vol. I, *Research on the morphological evolution of the Transylvanian Alps (Southern Carpathians)*, the Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania .

²Mihăilescu, V. (1973), *Mărturii despre Emmanuel de Martonne cu prilejul Centenarului nașterii sale [Testimonies about Emmanuel de Martonne on the occasion of the Centenary of his birth]*, *Studies and Researches in Geology, Geophysics, Geography, Geografia* series, vol. XX, no. 1, p. 5, the Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania.

Allocution d'ouverture*

Amaël Cattaruzza**

Madame l'Ambassadrice,
Monsieur le Vice-Président de l'Académie Roumaine,
Monsieur le Président du Comité Roumain de Géographie,
Monsieur le Président de la Société Roumaine de Géographie,
Mesdames et Messieurs les académiciens,
Monsieur le Directeur de l'Institut Français,
Chers collègues,

C'est un véritable honneur pour moi de pouvoir participer à cette cérémonie en l'hommage d'un grand géographe français qui a tant œuvré pour construire les fondements de notre discipline, Emmanuel de Martonne. Et en tant que Président du Comité National Français de Géographie, je veux remercier chaleureusement le Comité roumain de géographie, et son président, Monsieur l'Académicien Dan Bălțeanu pour mettre à l'honneur cette grande figure de la géographie française. Lui qui a tant aimé la Roumanie, lui qui a tant œuvré ici, à travers deux thèses, des expertises et toute une série d'études géographiques écrites tout au long de sa vie. Lui qui a su créer des ponts entre nos communautés universitaires, des ponts qui se perpétuent aujourd'hui à travers cette cérémonie. Merci pour lui et merci pour ces liens que vous entretenez et qui nous tiennent à cœur.

C'est dans ce sens que je voudrais moi aussi inscrire ce discours, pour dire en quoi il est important de poursuivre l'œuvre initiée par Emmanuel de Martonne, et le projet qu'il avait tracé pour la

géographie au XXème siècle. Un projet pour lequel je pense qu'on peut distinguer trois dimensions assez structurées dans la vie et l'œuvre de de Martonne. Tout d'abord, une **dimension scientifique** avec une ambition très claire chez de Martonne de faire de la géographie une science autonome qui aille au-delà de la description et de la typologie. Ensuite **une dimension organisationnelle**, avec tout un travail minutieux pour former des générations de géographes et les organiser au sein de structures qui les représentent et les fassent exister. Enfin, **une dimension internationale**, faite d'expertise et de coopération, avec cette double exigence de faire de la géographie un instrument au service des Nations, et en faire un outil permettant de stimuler la coopération et les échanges internationaux. Je voudrais aussi revenir rapidement sur ces trois dimensions pour montrer la voie que l'œuvre de de Martonne nous incite à poursuivre aujourd'hui.

Commençons donc par évoquer la dimension scientifique du projet de de Martonne. Disons-le d'emblée, ce serait une gageure de prétendre de résumer l'œuvre de de Martonne tant celle-ci est riche, et dense, de ses travaux de thèses à ses écrits dans la géographie universelle de Paul Vidal de la Blache, de ses traités de géographie physique à ses multiples études régionales – dont la Roumanie a été très souvent l'objet. Non, je me contenterais d'évoquer ici la conception que de Martonne se fait de **la géographie comme science**, avec ses méthodes et son point de vue, inédit, original.

---

*Allocution prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

**Président du Comité Français de Géographie

Cette conception, il l'avait clairement esquissée dans une conférence prononcée à l'Université Libre de Bruxelles le 24 janvier 1914, alors que le monde se préparait à entrer en guerre, conférence qui portait un titre révélateur: «tendances et avenir de la géographie moderne». Dans ce discours, il commence d'abord par un constat, la géographie, nous dit-il, est «une science jeune, ou du moins une science rajeunie, plante vigoureuse et pleine de sève». Et de Martonne d'expliquer qu'une nouvelle géographie est en train d'éclorre, une «géographie moderne» qui est bien différente poursuit-il de la géographie précédente qui «consistait simplement dans la nomenclature des accidents de la surface du sol figurés sur les cartes» à savoir un discours descriptif qui n'expliquerait rien, et différente aussi de ce qui «a été considéré longtemps dans les universités comme la vraie géographie, et qui sous le nom de Géographie historique n'était qu'une science auxiliaire de l'histoire» – une géographie qui se contenterait de planter le décor de l'histoire.

Non pour de Martonne, la «tendance la plus marquée de la géographie moderne» est «d'envahir le terrain des sciences naturelles et sociales», le géographe moderne «doit être à la fois physicien, géologue, botaniste, historien et économiste». Il s'agirait en quelque sorte d'une discipline ouverte qui explique véritablement le monde en traçant des ponts et en faisant dialoguer l'ensemble des disciplines naturelles et sociales. La «géographie moderne» nous dit de Martonne est «une sorte de synthèse de toutes les sciences». Rien que ça! Nous voyons ici l'ambition portée par de Martonne de faire de la géographie une «discipline universelle» à la croisée des chemins de l'ensemble des autres sciences.

Mais pour autant, immédiatement se pose un autre problème pour la géographie moderne immédiatement identifié par de Martonne. Celle de la tentation d'une discipline encyclopédique, qui n'aurait pas d'objet spécifique, de méthodes propres et de point de vue original. S'ensuit une conférence où Emmanuel de Martonne montre l'étendue de son savoir, et de sa curiosité, et où il fait dialoguer l'ensemble des travaux géographiques de son époque – Humboldt, Ritter, Reclus, Vidal de la Blache, Ratzel, l'américain

Siegfried qui vient de publier en 1913 son Tableau politique de la France de l'ouest. Il y compare les spécificités de l'école française de géographie, face aux écoles allemande et américaine. Et surtout, il s'interroge sur les spécificités de la géographie, par rapport à la géologie, à l'histoire ou à la sociologie.

Pour lui, il y a bien un «point de vue géographique» qui distingue notre discipline du reste des sciences. Ce point de vue, il passe par l'importance de la localisation, par le fait d'envisager les phénomènes au travers de leur extension et de leur réaction réciproque – et à ce titre il souligne l'importance de la cartographie, et il affirme «une étude géographique gagne à être orientée vers la délimitation des faits quelle envisage, vers la figuration de leurs variations locales». C'est cet aspect nous dit-il qui permet au géographe de faire ce que d'autres sciences ne font pas, à savoir des corrélations spatiales, qui peuvent révéler des liens de causes à effets entre des phénomènes qui peuvent pourtant sembler distincts. Dit autrement, avec des mots plus contemporains, le géographe est celui qui manie le raisonnement spatial et l'analyse régionale. Il conclue en ces mots «Voilà l'avenir de la géographie moderne, science descriptive et explicative, qui cherche à mettre en lumière l'extension des phénomènes superficiels de notre terre et leurs rapports locaux».

Quel beau projet pour la géographie! Et quelle actualité à une époque où les dérégulations du climat impacté par l'activité humaine nous incitent précisément à dépasser le clivage entre nature et culture, entre sciences naturelles et sciences sociales, pour observer les conséquences et les impacts locaux de phénomènes plus globaux. Nous le voyons, l'ambition que de Martonne fixe à la géographie de faire dialoguer les sciences en révélant leurs multiples articulations régionales n'a jamais été plus d'actualité.

Poursuivre l'œuvre de De Martonne, c'est donc faire de la géographie moderne. Mais ce n'est pas que cela. Car de Martonne a également œuvré pour structurer la géographie et les géographes en France et dans le monde. Dès 1906, alors qu'il enseigne à l'Institut de géographie de la Faculté des Lettres de Lyon, de Martonne crée les premières excursions interuniversitaires où «étaient conviés les collègues géographes de

---

toutes les universités pour discuter, développer des projets, confronter des méthodes de lecture des paysages et surtout rompre avec l'isolement provincial» (Galochet, 2020). En 1920, devenu professeur à la Sorbonne, De Martonne crée l'Association de Géographes Français dont le but est «de prolonger et d'entretenir les relations scientifiques entre géographes, universitaires, chercheurs, étudiants avancés ou tout simplement amateurs éclairés». Il en sera le Secrétaire Général pendant 22 ans. La même année, à l'initiative de l'Académie des Sciences, De Martonne crée un comité national de géographie, qui a pour vocation de représenter les chercheurs français sur la scène internationale – c'est la naissance du Comité National français de géographie, que je représente aujourd'hui, qui est adhérent à l'Union géographique internationale, et qui a vocation à stimuler les coopérations.

Je vous remercie à nouveau de m'avoir invité aujourd'hui – cette invitation est une autre façon de prolonger l'œuvre de De Martonne, au travers de **cette dimension internationale** qui lui tenait tant à cœur. Et je crois qu'il aurait été particulièrement heureux de savoir que, plus de cent ans après sa création, le Comité national français de Géographie serait invité à parler à Bucarest en son honneur. Dans cette conférence de 1914 que j'évoquais tout à l'heure, De Martonne insistait sur l'importance de l'étude régionale et s'emportait un peu en affirmant: «On ne conçoit pas un géographe qui ne soit pas l'homme d'un pays...». Aujourd'hui, je crois que je peux oser le dire, et que personne ici ne me démentira. Oui, De Martonne était aussi l'homme d'un pays, l'homme de la Roumanie.

Merci à vous.

Emmanuel de Martonne, la Roumanie et la Société Roumaine de Géographie*

Corneliu Iașu**

Introduction et connaissance du territoire roumain

Emmanuel de Martonne est l'un des rares esprits doués avec des multiples qualités et avec une compréhension parfaite de l'histoire, de la géopolitique très compliquée autour la première guerre mondiale. Sa liaison avec la Roumanie par l'intermédiaire de la géographie est unique et a été déterminée par un hasard. Par suite d'un contexte défavorable en Egypte où Emmanuel de Martonne voudrait aller étudier la vallée du Nil et au conseil de son ami Pompiliu Eliade (critique littéraire), collègue à l'École Normale Supérieure, il va choisir les Carpates Méridionales comme terrain d'étude. Le destin a décidé que Emmanuel de Martonne doit explorer la Roumanie et non pas Egypte.

Entre 1896–1897, Emmanuel de Martonne va obtenir une bourse pour aller étudier dans les universités de Vienne, Berlin et Leipzig après avoir été reçu à l'agrégation en 1895. Presque dans la même période, Simion Mehedinți faisait aussi ses études doctorales à Leipzig (1895-1896) avec une bourse de la Société Roumaine de Géographie sous la direction du grand géographe allemand Friedrich Ratzel. Mehedinți avait étudié aussi à École Normale Supérieure à Paris et à l'Université de Berlin avec la même bourse de la Société Roumaine de Géographie. Malheureusement, Mehedinți va falloir retourner en Roumanie en 1896 à cause du surmenage intellectuel pour refaire sa santé.

L'année de début de son activité sur le territoire roumain est 1897. De Martonne va faire plusieurs visites successives de terrain dans des provinces roumaines, ses carnets de terrain témoignant ses trajets: Munténie, Olténie, Transylvanie, Banat, Moldavie, Bessarabie, Dobroudja. Le territoire de Roumanie est connu par le géographe français presque dans son intégralité.

Les doctorats

En 1902 et 1903, il soutient une thèse ès Lettres de géographie régionale sur la Valachie: *La Valachie, essai de monographie géographique*, suivi d'un travail complémentaire, *Recherches sur la répartition géographique de la population en Valachie avec une étude critique sur les procédés de représentation de la répartition de la population*. Cette première thèse va recevoir le Prix Fabien de l'Académie française en 1902.

En 1907, De Martonne va soutenir une deuxième thèse ès sciences en géographie physique: *Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Carpates méridionales)*.

Les séjours scientifiques en Roumanie

La reconstitution de ses séjours en Roumanie montre que ce savant a visité ce territoire plusieurs fois depuis 1897: 1898 (août), 1899 (de juillet à octobre), 1900 (d'août à octobre), 1903 (de juillet à octobre), 1906 (d'août à octobre), 1911 (d'août à octobre), 1912, 1919, 1920, 1921, 1923, 1924, 1926, 1928, 1932 et 1937. Tous ces

**Présentation prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).*

***Professeur, Université «Alexandru Ioan Cuza» de Iași, Président de la Société Roumaine de Géographie*

visites ont fourni de riches informations et preuves de son œuvre scientifique qu'on les retrouve dans des articles et livres publiés ou dans de différentes conférences.

Emmanuel de Martonne et la Société Roumaine de Géographie

La qualité de membre correspondant de la Société Roumaine de Géographie sera accordée dans la séance du 9 avril 1901 de la Société Roumaine de Géographie auprès de trois autres personnalités étrangères (BSRRG, XXXVI). En décembre 1915, il va recevoir le titre de membre honoraire de la Société Roumaine de Géographie. En 1916, dans une lettre réponse d'Emmanuel de Martonne à son élection comme membre honoraire de la Société Roumaine de Géographie remercie pour cet honneur (BSRRG, XXXVII). En même temps, de nombreuses conférences ont été soutenues à la Société Roumaine de Géographie par Emmanuel de Martonne. On constate aussi que dans le Bulletin de Société Roumaine Royale de Géographie a publié plusieurs recensions de ses livres, signe de l'importance de son œuvre scientifique.

Contributions d'Emmanuel de Martonne à la géographie de Roumanie

Les géographes roumains aidés par Emmanuel de Martonne et invités à la Sorbonne avec des bourses ont été nombreux : George Vâlsan – Université de Cluj, Gheorghe Năstase – Université de Iași, N.N.Lupu – Université de Iași, Victor Tufescu – Université de Iași etc.

Les géographes français poussés par Emmanuel de Martonne d'effectuer leurs recherches sur le territoire roumain ont été aussi nombreux: Robert Ficheux, André Nordon, Géneviève Vergez-Tricom, Fromont, André Lequeux, F. Weimüller, Odette Girard etc. (T. Morariu, 1973).

L'influence de la conception scientifique géographique d'Emmanuel de Martonne sur les thèses de doctorat de M. David, V. Mihăilescu, T. Morariu, G. Valsan, et comme directeur pour A. Nordon, R. Ficheux a été plus que positive et avec un grand impact sur la géographie roumaine.

On retrouve quelques mots dans un article assez récent et qui soulignent l'essence: „ses contributions allaient guider les jeunes géo-

graphes roumains (T. Morariu, D. Burileanu, N. Popp, N.N. Orghidan Victor Tufescu etc.) par *une approche moderne fondée sur la recherche, corrélations, interprétations d'ordre génétique et de l'évolution chronologique, estimations sur l'évolution des systèmes des milieux*” (M. Ielenicz, M. Nae, 2013).

Ses travaux publiés sur la Roumanie visent les Carpates, la Transylvanie, la Bessarabie, le Banat, la Valachie, le Dobroudja etc. et il va soutenir de nombreuses conférences ayant comme sujet la Roumanie aux congrès internationaux et en Roumanie (Académie Roumaine, la Société Royale Roumaine de Géographie, aux universités de Bucarest, Iași et Cluj) (V. Loghin, 2018).

En tant qu'expert et secrétaire général du Comité d'études attaché à la Conférence de paix de Paris, Emmanuel de Martonne a élaboré les cartes détaillées et d'ensemble sur la répartition ethnique de la population dans l'espace Carpatho-Danubien-Pontique, cartes qu'elles ont servi de manière décisive à établir les frontières de la Roumanie avec les pays voisins (Em. Boulineau, 2001).

Reconnaissance de la part de la Roumanie

- professeur invité aux Universités de Iași et Cluj;
- le titre de commandant de l'ordre de la Couronne de Roumanie délivré par le roi Carol I de Roumanie en 1911 et Carol II de Roumanie en 1933;
- le titre de Chevalier du mérite culturel délivré par le roi Carol II de Roumanie;
- membre correspondant l'Académie Roumaine (1912);
- membre honoraire étranger de l'Académie Roumaine à la proposition de Simion Mehedinți (1919);
- l'ordre Etoile de Roumanie, avec le degré de Grand-Croix délivré par le roi Carol II de Roumanie (1937);
- citoyen d'honneur de la ville de Cluj-Napoca (1937);
- *docteur honoris causa* de l'Université de Cluj (1929);
- *docteur honoris causa* de l'Université de Iași (1938);

– des rues qui portent le nom d’Emmanuel de Martonne dans les villes de Cluj-Napoca et de Timișoara;
– un bas-relief à l’Université de Timișoara;
– une sculpture devant la Faculté de Géographie de l’Université Babeș-Bolyai de Cluj-Napoca (2018).

Conclusions

De Martonne est un pionnier, un passeur (G. Bowd, 2012) et un remarquable artiste et artisan de la géographie de la première moitié du XXe siècle. Le hasard a fait que son terrain d’étude soit essentiellement la Roumanie.

Son influence sur l’école géographique roumaine a été profonde par la formation des géographes roumains en France sous sa direction, par la conception scientifique moderne de la géographie retrouvée aussi dans les thèses de doctorat des géographes roumains et, surtout, par son œuvre scientifique écrite sur la Roumanie.

Un bilan riche sur la production scientifique ayant comme sujet la Roumanie plus de 70 recherches (plus de 60 articles et études, 6 livres), parmi lesquelles les deux thèses ayant obtenu le titre de docteur ès lettres (1902) et ès sciences (1906) (V. Tufescu, 1981).

Avec Emmanuel de Martonne, on voit une fois de plus l’importance de la géographie sur de multiples plans: géopolitique, environnemental, sociétal, historique etc.

Au cours de cette histoire, on voit combien la géographie peut être instrumentalisée dans les projets politiques, les rivalités sur les territoires et les débats identitaires. Avec Emmanuel de Martonne en Roumanie, nous ne sommes pas seulement à la géographie des frontières, mais aussi aux frontières de la géographie.

Grand savant qui a dédié la plupart de sa vie à la terre roumaine, organisateur remarquable, grand pédagogue, Emmanuel de Martonne reste le géographe étranger qui a écrit le plus sur la Rou-

manie et qui par la chance du destin a pris comme terrain d’étude ce pays.

Entre la France et la Roumanie il y a un pont durable construit dans le temps et, aussi, la personnalité d’Emmanuel de Martonne illumine pour des siècles.

Reconnaissance totale à la personnalité marquante de ce Français qui nous a donné toute son expertise, toute son âme et qui a compris parfaitement les Roumains, leur territoire et leur histoire.

La Roumanie a été l’amour et la passion d’Emmanuel de Martonne.

Bibliographie

Buletinul Societății Regale Române de Geografie, XXXVI, 1915, București, Atelierele grafice Socec & co., 1916.

Buletinul Societății Regale Române de Geografie, XXXVII, 1916-1918, București, Atelierele grafice Socec & co., 1919.

Boulineau Emmanuelle (2001) – *Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie*, en L’Espace géographique, tom 30, 2001/4, p. 358–369.

Bowd Gavin (2012) – *Un géographe français et la Roumanie – Emmanuel de Martonne (1873–1955)*, Paris, L’Harmattan.

Ielenicz Mihai, Nae Mariana (2013) – *Le savant français Emmanuel de Martonne et la géomorphologie roumaine*, http://annalsreview.geo.unibuc.ro/2013/Scientific_life.pdf

Loghin Vasile (2018) – *Emmanuel de Martonne și România. Activitatea și opera lui Emmanuel de Martonne. Reverberații în anul Centenarului Marii Uniri*, <https://vasileloghin.files.wordpress.com/2018/04/emmanuel-de-martonne-si-romania.pdf>

Morariu Tiberiu (1973) – *Emmanuel de Martonne et la géographie roumaine*, Bulletin de l’Association de Géographes Français, Année 1973, Paris, 408–409, pp. 537–542.

Tufescu Victor (1981) – *Emmanuel de Martonne, făuritor al geografiei moderne și rolul său în formarea geografiei românești*, în culegerea *Emm. de Martonne. Lucrări geografice despre România*, vol. 1, București, Editura Academiei Române, 1981.

Emmanuel De Martonne et la frontière roumano-hongroise*

Radu Săgeată**

Emmanuel de Martonne est l'un des rares géographes à avoir influencé la délimitation des frontières de l'Europe contemporaine. Il fut l'un des principaux continuateurs de la tradition de l'École de géographie initiée par Paul Vidal de la Blache, de combiner harmonieusement l'étude de la géographie physique avec des aspects de géographie humaine, d'ethnographie et même de toponymie roumaine, car comme le géographe de Cluj, T. Morariu a souligné (1973)¹, «il connaissait non seulement bien notre pays, mais aussi les gens et la langue». Impartial et bien attaché au peuple roumain, qu'il a bien connu, il a fait valoir, lors de la Conférence de paix de Paris (1919–1920), des arguments solides en faveur de l'établissement de la frontière occidentale de la Roumanie après la fin de la Première Guerre mondiale.

Les excursions géographiques qu'il effectua d'un côté et de l'autre des Carpates roumaines à partir de 1895², obéissant aux rigueurs des gardes-frontières austro-hongrois, créèrent la possibilité d'une bonne connaissance à la fois du paysage géographique, de la morphologie du territoire, et les particularités des problèmes économique-sociaux et politiques en Transylvanie au début du XXe siècle, brutalement ou subtilement manifestés par la modification de la toponymie roumaine autochtone (Niculescu, Dragomirescu 2000)³ sur fond de politique de dénationalisation promue par les autorités hongroises, pour auxquelles se sont ajoutées les interprétations

erronées des données du recensement de 1910. De plus, l'unité ethnique de tout l'espace carpatodanubien-pontique l'a incité à anticiper, dès 1900, l'unité politique de tous les Roumains: «L'immense masse de la population de la Roumanie (4 600 000) est encore formée de Roumains bien conscients de leur communauté d'origine avec les Roumains de Transylvanie, Bessarabie et Macédoine»⁴. Lors d'une conférence organisée par la Société hongroise de géographie le 6 février 1912, il déclara: «J'ai l'avantage d'avoir accordé la même attention aux deux versants des Karpates Méridionales. La seconde circonstance est un fait ethnographique. La population des montagnes est ici formée à peu près exclusivement par des paysans roumains»⁵. Se référant à la structure ethnique de la Transylvanie, il a mis l'accent sur: «La statistique hongroise exagère le nombre des Hongrois. (...) Dans les villes, il faut compter avec la présence de vrais Hongrois, mais artificiellement introduits (fonctionnaires, leur clientèle commerçante), une population en quelque sorte flottante, qui disparaîtrait avec attribution du pays à une autre puissance. (...) La limite des Roumains dominants peut être plus à l'ouest que la carte ne l'indique. Telle ville à majorité peut en réalité devenir presque immédiatement après l'attribution de la Roumanie, une ville roumaine» (Bowd, 2011, 115)⁶.

Le contexte géopolitique de l'Europe centrale et du sud-est avant la Première Guerre Mondiale est marqué par deux facteurs majeurs:

**Allocution prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).*

***Chercheur scientifique, docteur, Institut de Géographie de l'Académie Roumaine, Bucarest.*

l'affaiblissement de la France sur fond de sa défaite dans la guerre franco-prussienne (1870–1871) et les pertes territoriales au profit de l'Allemagne (Alsace et Lorraine) en vertu du traité de Francfort, aussi que la montée du nationalisme dans les Balkans après la défaite de l'Empire ottoman dans la guerre russo-turque (1877–1878). Le courant francophone, très actif dans la société et au niveau des élites en Roumanie au début du XXe siècle, est fortement concurrencé par la montée en puissance de la culture allemande, façonné à la fois par les monarques Carol Ier et Ferdinand, et dans le cadre d'une faible participation de la France au soutien des intérêts de la Roumanie au Congrès de Berlin (1878). A cela s'ajoutent les relations tendues entre la Roumanie et la Russie (en raison des aspirations de la Russie à prendre le contrôle des embouchures du Danube), mais aussi entre la Roumanie et la Bulgarie, en raison du transfert de la Dobroudja méridionale sous administration roumaine après la Seconde Guerre des Balkans (1913). Cette conjoncture géopolitique a été réalisée à travers des bouleversements majeurs au sommet de la scène politique roumaine, ce qui a déterminé la neutralité de la Roumanie dans la première partie de la Première Guerre Mondiale.

Dans ce climat, Emmanuel de Martonne considérait que la sympathie pour la France existait toujours dans la société roumaine et que l'implication de la Roumanie dans la guerre pourrait avoir un impact significatif sur la modification de l'équilibre des forces «Il est temps de regarder de plus près et de reconnaître exactement la situation de la Roumanie. Nous avons intérêt à savoir ce qu'elle vaut, ce qu'elle veut, ce qu'on est en droit d'attendre d'elle, le rôle qu'elle peut jouer dans le conflit actuel et dans l'avenir»⁷. Ainsi, il a soutenu le rôle des Carpates non pas comme une *frontière*, mais comme un *noyau résidentiel* pour le peuple roumain, démontrant la viabilité de l'union des provinces roumaines sous administration austro-hongroise avec le Royaume de Roumanie, un fait qui justifiait la participation de la Roumanie dans la Grande Guerre de la part de l'Entente: «C'est toujours aux abords de la montagne que les Roumains ont été le plus nombreux, le plus prospères; c'est de là qu'ils sont descendus pour peupler les plaines, qui sont restées long-

temps désertes, abandonnées aux hordes barbares déferlant sur l'Europe centrale, fréquentées seulement pendant l'hivernage par les transhumants (...) C'est dans ces montagnes que s'est conservée la race roumaine, certainement mêlée de sang slave, mais gardant comme palladium de sa nationalité ce patois latin hérité des colons romains (...) Tout le passé des Roumains les rattache aux Karpates (...) Le gouvernement roumain a été préoccupé de ne pas intervenir trop tôt. On a le droit d'espérer qu'il songe à ne pas marcher trop tard. S'il sait se décider à temps, il récoltera la plus belle moisson que puisse attendre du conflit actuel une puissance neutre»⁸.

L'entrée de la Roumanie dans le conflit est devenue réalité le 26 août 1916 dans le contexte d'une situation incertaine sur le front équilibré. Celle-ci ne changera définitivement en faveur des Alliées qu'à partir du 4 avril 1917 avec la renonciation à la neutralité des États-Unis d'Amérique, une décision appuyée par la brutalité et le manque d'éthique de l'Allemagne à l'égard de la population civile pendant le conflit.

La perspective d'une victoire alliée et la désintégration des empires multinationaux ont ouvert la voie à création d'un Comité international pour l'établissement des frontières d'après-guerre, chargé d'établir un nouvel ordre politique et territorial en Europe. Cela se concrétisera par les traités conclus lors de la Conférence de paix de Paris (1919–1920). La délégation française, dirigée par le Premier ministre à l'époque, Georges Clémenceau, comprenait Emmanuel de Martonne, dont le rôle dans la géographie française avait pris une importance considérable après la mort de Paul Vidal de la Blache (le 5 avril 1918). En préambule de la Conférence, le Comité charge De Martonne de rédiger des rapports sur la Roumanie et ses pays voisins, comme point de départ pour la future démarcation des frontières d'après-guerre. En ce sens, Emmanuel de Martonne présente quatre rapports: sur la Dobrogée, sur la Transylvanie, sur le Banat et sur la Bessarabie (Bowd 2011, op cit.).

Il participera en tant qu'expert scientifique à la Conférence de paix de Paris (1919–1920), aux débats qui détermineront le tracé des futures frontières de la Roumanie et de la Pologne (Boulineau 2001⁹).

Sur la base de l'analyse de la situation sur le terrain, De Martonne a proposé de déplacer les frontières de la Pologne vers l'est et de la Roumanie vers l'ouest de quelques kilomètres, afin que les chemins de fer importants (par exemple Timișoara – Arad – Oradea – Satu Mare) ne se croisent plusieurs fois avec la frontière (Petrea 2018)¹⁰. Le principe de base utilisé par le grand géographe français pour établir le tracé de la frontière occidentale de la Roumanie était celui des arguments géographiques (relief, eaux, densité, accessibilité, langues parlées etc.), économiques et sociaux (infrastructures, relations fonctionnelles entre les agglomérations), qui assurent l'identité et la fonctionnalité du territoire, selon les traditions de l'école de géographie initiée par Paul Vidal de la Blache (Boulineau 2001, op. cit.). Par suite, Emmanuel de Martonne, dans son rapport sur la Transylvanie, a montré qu'il n'y avait pas de correspondance entre les frontières de la Transylvanie administrée par les autorités de Budapest et la frontière ethnique entre les Roumains et les Hongrois. Révisant les statistiques publiées par les autorités hongroises, il montre que la structure ethnique de la «Grande Transylvanie» (à l'exclusion du Banat) était clairement dominée par les Roumains qui représentaient 61% de la population totale. Par contre, les Hongrois en avaient 28%, et les Allemands seulement 6,7% (Bowd 2011, op. cit.).

De Martonne déclara en 1921, se référant à la structure démographique de Transylvanie par nationalité et zone de résidence: «C'est un phénomène très curieux en Transylvanie que le caractère essentiellement urbain de l'élément hongrois, un de ceux en tout cas qui ont causé le plus d'embarras aux défenseurs des droits de la Roumanie. Nous avons vu des étrangers mal orientés revenir d'une rapide tournée en Transylvanie en déclarant qu'ils n'y avaient vu que des Hongrois. C'est qu'ils n'avaient visité que les villes. La composition ethnique des centres urbains dans les régions de population mixtes est en réalité un phénomène artificiel; elle dépend de la nationalité du gouvernement, qui est celle des troupes, des administrations, des banques, du commerce. Si vous ajoutez une pression délibérément exercée dans un sens déterminé, il est facile de comprendre que les villes de Transylvanie ne pou-

vaient pas ne pas devenir trop pris entièrement hongroises. Il est tout aussi facile à comprendre que cela ne peut durer maintenant. Naturellement, par la force même des choses, les villes doivent prendre une physionomie roumaine. J'ai connu l'ancien Cluj à une époque où il fallait tendre l'oreille pour saisir un mot de roumain; actuellement, dans les rues, sur la Piața Unirei, on entend le Roumain partout; et j'ai eu l'impression, au cours d'un séjour de deux mois seulement, que le roumain avait fait de grands progrès sensibles. Il s'agit d'un phénomène naturel et en quelque sorte nécessaire. Dans un pays où les campagnes sont en grande majorité roumaines, et où le gouvernement est roumain il n'est pas possible que les villes ne deviennent pas naturellement roumaines»¹¹. Partant de la viabilité de ces constatations, la version du tracé frontalier proposée par les experts français, qui était à la base de la frontière actuelle, incluait en Roumanie les grandes villes de l'ouest du pays, Timișoara, Arad, Oradea et Satu Mare, tout en trouvant un compromis entre les différentes options proposées par les experts présents aux négociations.

Géographe et fin connaisseur de la réalité roumaine, De Martonne apporte efficacement ses arguments à travers des représentations cartographiques. Sur cette note, T-T. Minassian (1997, p. 254–255)¹² mentionne ce qui suit: «S'il n'est pas sûr que les rapports rédigés par Emmanuel de Martonne aient été lus avec une grande attention par les *décideurs*, les cartes jouent en revanche un rôle bien réel lors des négociations de paix. L'effet quasi-hypnotique des cartes et de leurs taches de couleur donnait sans doute aux négociateurs l'illusion d'une appréciation immédiate de la situation, une illusion qui présida peut-être au tracé des frontières balkaniques de 1919». En ce sens, il publie la *Répartition des nationalités dans les pays où dominent les roumains* (1920), dans lequel il met en évidence, à travers les techniques cartographiques utilisées, la majorité absolue de la population roumaine dans les zones rurales.

Analysant ce travail, G. Palsky (2002, p. 115)¹³ met l'accent sur les découvertes de De Martonne de 1921, comme suit: «L'élément rural de la population d'une région est devenu le facteur décisif dans l'identification de l'ethnicité d'un territoire. Ainsi, une région entière, comme

la Transylvanie, serait classée comme territoire roumain malgré les villes essentiellement magyares». De ce point de vue, Emmanuel de Martonne a défendu la version de la frontière proposée par la délégation française comme une solution de compromis destinée à répondre aux besoins de toutes les nationalités dans l'espace transfrontalier roumano-hongrois (Boulineau 2008)¹⁴. Comme il le fit remarquer plus tard, dans *Essai de carte ethnographique des Pays Roumains* (1921), la frontière politique établie à Trianon était conforme à la frontière ethnique, car les frontières du bloc ethnique roumain ne coïncidaient nulle part avec les frontières naturelles: «La constitution, à la suite de la guerre, d'un Etat roumain dont les frontières correspondent à peu près à celles du bloc national roumain, amènera sans doute une résorption partielle des éléments allogènes qui y sont compris (...) Les limites du bloc roumain ne sont nulle part des frontières naturelles (...) La géographie ethnique est le résultat d'un équilibre plus ou moins instable entre les forces d'expansion des différents peuples» (p. 18).

Bien qu'à travers le tracé de la frontière fixée à Trianon en 1920, pas un seul mètre carré de terre hongroise n'ait été attribué à la Roumanie, mais seulement une réalité ethnique ait été consacrée, sa signature a déclenché un immense mécontentement dans les milieux politiques hongrois et une grande campagne de contestation basée sur de faux arguments scientifiques. Un volume de propagande publié à Budapest en 1936, intitulé «La Transylvanie historique», est représentatif de ce point de vue, déclarant que «déplacer la frontière des Carpates n'est pas simplement un acte de violence contre la nation hongroise, mais aussi une véritable insulte adressée à Dieu» et que les montagnes qui formaient la frontière jusqu'en 1918 étaient «une chaîne tout à fait fermée et puissante» (Rónai, 1936, p. 39)¹⁵.

Comme réactions à ces déclarations, le géographe roumain Ion Conea (1942)¹⁶ citait le géographe allemand Walther Vogel (1922)¹⁷, p. 33–34)¹⁷, qui avait établi la frontière naturelle entre les blocs ethniques roumain et hongrois «de long de la plaine inondable de la Tisza, une zone qui, jusqu'à il y a quelques décennies, même les marais du Pripet n'étaient pas une meilleure fron-

tière. Il s'agissait d'une barrière géophysique unique dans toute l'Europe : avec une longueur de près de 500 kilomètres et une largeur qui était parfois de 50 kilomètres – chaque fois, au printemps ou en automne, lorsque la neige fondait ou que de fortes pluies tombaient, une véritable mer de fraîcheur débordait, séparant complètement la Hongrie des régions des Carpates». L'auteur roumain a démontré sur la base d'arguments ethnographique, historiques et toponymiques que les montagnes des Carpates «sont loin de présenter les attributs d'une frontière dite naturelle» constituant «l'épine dorsale de la terre et du peuple roumain» (p. 64).

Contemporain de cette époque et bien informé, l'historien américain Milton G. Lehrer écrivait à l'époque: «Si une injustice a été commise en 1920, ce ne sont pas les Hongrois qui s'en plaindraient, mais les Roumains, car au-delà de la frontière politique il y a encore plusieurs communautés de Roumains»¹⁸.

L'œuvre scientifique du grand géographe français reste inextricablement liée à la Roumanie, dont il fut l'ami et le messenger à un moment de grande importance pour l'histoire du peuple roumain. Il a apporté une contribution décisive à la démarcation de la frontière politique roumano-hongroise par rapport à la réalité ethnique, étudiée en profondeur à travers des recherches sur le terrain.

Parallèlement, il a ancré le territoire et le peuple roumains dans les travaux des géographes français, les préoccupations concernant la Roumanie étant magistralement poursuivies à travers les travaux d'un grand disciple d'Emmanuel de Martonne : *Robert Ficheux* (1898–2005).

Note

¹ Morariu, T. (1973), *Emmanuel de Martonne et la géographie roumaine*, Bulletin de l'Association des Géographes Français, no. 408–409, 539–540.

² Entre 1895 et 1937.

³ Niculescu, Gh. Dragomirescu, Ș. (2000), *Emmanuel Louis Eugène de Martonne*, en vol. *Geografi Români*, Bucarest: Semne, 415–422.

⁴ De Martonne, Emm. (1900), *La Roumanie*, Paris: Société anonyme de la Grande Encyclopédie, 5.

⁵ De Martonne, Emm. (1914), *Le Relief des Carpates méridionales*, Bulletin de la Société Hongroise de Géographie, t. XLI, livre 1–10, 1.

-
- ⁶ Bowd, G. (2011), *Emmanuel de Martonne et la naissance de la Grande Roumanie*, *Revue Roumaine de Géographie/Romanian Journal of Geography*, 55(2), 103–120.
- ⁷ De Martonne, Emm. (1915), *Les conditions d'une intervention roumaine*, *Revue de Paris*, XXII, 10, le 15 mai, 430.
- ⁸ Idem, p. 445, 447.
- ⁹ Boulineau, Emm. (2001), *Un géographe traceur de frontières: Emmanuel de Martonne et la Roumanie*, *L'Espace Géographique*, 30(4), 358–369.
- ¹⁰ Petrea, D. (2018), *Emmanuel de Martonne (1873–1955)*, en vol. *Istoria geografiilor în România. Științele geografice*, Bucarest: Edit. de l'Académie Roumaine, 322–324.
- ¹¹ De Martonne, Emm. (1921), *La nouvelle Roumanie dans la nouvelle Europe*, Conférence faite à la Société Royale Roumaine de Géographie présidée par Sa Majesté le Roi Ferdinand et Son Altesse Royale le Prince héritier Carol.
- ¹² Minassian, T-T. (1997), *Les géographes français et la délimitation des frontières balkaniques à la Conférence de la Paix en 1919*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 44, 254–255.
- ¹³ Palsky, G. (2002), *Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917–1920)*, *Imago Mundi*, 54.
- ¹⁴ Boulineau, Emm. (2008), *Fronts et frontières dans les Balkans: les géographies et les enjeux frontaliers sur le Danube en 1919–1920*, *Balkanologie*, X(1–2).
- ¹⁵ Rónai A. (1936), *Biographie des frontières politiques du Centre-Est Européen*, Erdély Története, Budapest.
- ¹⁶ Conea I., (1942), *Carpații, hotar natural?*, *Geopolitica și Geoistoria. Revistă Română pentru sud-estul European*, II, București, 62–68.
- ¹⁷ Wogel V. (1922), *Politische Geographie*, Leipzig, Berlin.
- ¹⁸ À cet égard, Lord Balfour a déclaré lors de la séance de la Chambre des Communes du 12 février 1920 que la frontière entre la Roumanie et la Hongrie était figée par la commission d'experts des principales puissances alliées et associées «à la suite d'études approfondies et réfléchies et avec le désir sincère de créer une frontière équitable pour toutes les parties» (*Parliamentary Debates House of Commons*, t. 125, No. 3 du 13 février 1920, selon Seișanu 2000, *România. Atlas istoric, geopolitic, etnografic și economic*, Edit. Asociației Române pentru Educație Democrată, Bucarest, p. 169).

L'article est publié intégralement sous le nom *Emmanuel de Martonne et la frontière occidentale de la Roumanie* en «*Revue Roumaine de Géographie*»/«*Romanian Journal of Geography*», vol. 67, no. 1, 2023.

D'Emmanuel de Martonne à aujourd'hui l'expertise des géographes est toujours utile à la fixation des frontières: l'exemple de la délimitation maritime de la mer des Caraïbes entre le Nicaragua et le Costa Rica*

Eric Fouache**

Emmanuel de Martonne a été pionnier dans bien des domaines mais aussi dans celui de l'expertise géographique au service de la diplomatie internationale pour la diplomatie. Son rôle au sein de la conférence de la paix en 1919 a été décisif concernant le tracé des frontières de la Roumanie (Fig. 1).

Fig. 1. Carte de la Formation du territoire roumain

L'idée de cette communication est née de deux paradoxes contemporains.

Le premier est que jamais les litiges frontaliers, entre états, surtout maritimes, du fait de l'intense développement de l'exploitation des ressources offshore n'ont été aussi nombreux. Alors

que la fixation technique de ces frontières requière de vrais savoirs faire géographique, les géographes sont très rarement saisis comme experts par la cour Internationale de Justice.

C'est ainsi que la Cour Internationale de Justice de La Haye (CIJ), qui a succédé le 26 juin 1945 à la Cour permanente de Justice Internationale (CPJI) qui fonctionna de 1922 à 1940 n'a fait appel que deux fois à des experts géographes:

- En 1947 pour fixer la frontière maritime entre l'Albanie et Corfou;

- En 2016 dans le cadre du litige lié à la frontière maritime caraïbe entre le Nicaragua et le Costa Rica (Francesco Guttierrez et moi-même avons alors été nommés experts)¹.

Le second paradoxe réside dans le constat que si les géographes ne sont plus présents que très marginalement au sein de la CIJ ils sont extrêmement présents comme consultants de statut privé, dans la constitution des dossiers par les états. Ils sont également très nombreux sur le thème de recherche des frontières dans le cadre des études de Géographie politique ou de Géostratégie. La CIJ s'est recentrée sur les juristes et les experts géographes apparaissent au service des parties plaignantes. Pour autant dans la pratique les juges consultent beaucoup les géographes mais officieusement. Tous les dossiers ayant un volet géographique, la faible présence institutionnelle des géographes aboutit parfois à des imprécisions géographiques préjudiciables. Un exemple

*Allocation prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

concerne les délimitations de la CIJ pour les frontières du Burkina Fasso en 2013 faites dans une première version sur une carte au 1/4000000 trop imprécise dans les détails².

Le 25 février 2014, la République du Costa Rica a déposé une requête à l'encontre de la République du Nicaragua devant la Cour Internationale de Justice dans laquelle elle prie cette dernière:

1) De déterminer dans son intégralité, sur la base du droit international, le tracé de frontières maritimes uniques délimitant l'ensemble des espaces maritimes relevant respectivement du Costa Rica et du Nicaragua dans la mer des Caraïbes et dans l'océan Pacifique.

2) Le Costa Rica a prié en outre la Cour de déterminer les coordonnées géographiques exactes des frontières maritimes uniques ainsi tracées.

3) Dans son mémoire, le Costa Rica soutient que le point de départ de la délimitation maritime entre les Parties sur le côté caraïbe est situé «sur la rive droite du fleuve San Juan, à l'embouchure de celui-ci».

Dans son contre mémoire, le Nicaragua affirme quant à lui que le point de départ se trouve à l'extrémité de Punta Castilla, à proximité de l'angle nord-est de la lagune de Harbor Head, soit 3,59 km à l'est du point indiqué par le Costa Rica.

La frontière a été fixée une première fois en 1898 par une commission américaine dirigée par le général Alexander à l'embouchure du delta du fleuve San Juan. En 1898 le fleuve San Juan débouchait à l'Est D'Harbour Head Lagoon. Depuis le fleuve s'est déplacé vers l'Ouest.

Option 1: Considérer l'esprit de la décision de 1898 (la frontière est en rive droite de l'embouchure de la rivière San Juan). Si elle s'est déplacée la frontière aussi.

Option 2: Considérer à la lettre la décision de 1898. Il faut localiser ce point initial et le point actuel le plus proche sur la côte.

Option 3: Fixer un nouveau point totalement nouveau entre ces deux points sur la base d'une logique géologique d'un affleurement sédimentaire stable et fixe (Argument avancé par le Nicaragua).

Considérant que dans les arguments développés dans les mémoires déposés par le Costa Rica et le Nicaragua il était fait appel à des argu-

ments géologiques la Cour a décidé de nommer deux experts géographes internationaux neutres pour répondre à ses questions sur les 3,50 km de côtes litigieuses. Nous devons nous rendre sur place et répondre à 4 questions:

a – Question 1: Quelles sont les coordonnées géographiques du point auquel la rive droite du Fleuve San Juan aujourd'hui rencontre la laisse de basse mer?

b – Quelles sont les coordonnées géographiques du point terrestre le plus approchant de celui qui avait été défini dans la première sentence Alexander comme étant le point de départ de la frontière terrestre?

c – Existe t-il une formation sédimentaire stable sur le littoral dans la zone revendiquée? Constamment découverte même à marée haute? La lagune de Los Portillos/Harbor Head est-elle séparée de la mer?

d – Dans quelle mesure est-il possible ou probable que la zone concernée subisse des modifications physiques importantes à court et long terme?

Fig. 2: Les experts sur le littoral litigieux entre le Nicaragua et le Costa Rica (2017)

Les décisions de la cour dans ses arrêts du 2 février 2018 ont été les suivantes:

Selon la Cour, l'évaluation faite par les experts qu'elle a désignés, non contestée par les Parties, dissipe toute incertitude quant à la configuration actuelle de la côte et quant à l'existence d'un chenal reliant le fleuve San Juan à la lagune de Harbor Head.

Les experts ont établi que, «[a]u large du littoral, il n'existe aucune formation émergée, pas même à marée basse», et qu'à l'ouest de la lagune de Harbor Head, «le littoral est constitué d'une

---

large plage de sable dont la partie haute comporte des lagunes fermées, discontinues et parallèles à la côte», alors que, «dans la portion la plus occidentale, située à proximité de l’embouchure du fleuve San Juan, l’arrière-plage ne comporte pas de lagunes constituées d’eau stagnante».

Qui plus est, les experts ont constaté qu’il n’existait plus de chenal reliant le fleuve San Juan à la lagune de Harbor Head. La Cour considère que, puisqu’il n’y a plus de chenal, il ne saurait y avoir de frontière qui le suit. En affirmant que «le tracé de la frontière [devrait] continue[r] de suivre l’emplacement approximatif de l’ancien chenal» reliant le fleuve à la lagune de Harbor Head, le Nicaragua ne tient pas compte du fait que le chenal en question, tel qu’il existait à l’époque des sentences Alexander, passait très au nord de la plage actuelle et a été submergé par la mer, comme l’ont relevé les experts désignés par la Cour, expliquant que «ce chenal continu avait disparu du fait du recul de la côte».

A la lumière de ces observations, la Cour conclut que le Costa Rica a souveraineté sur l’ensemble d’Isla Portillos jusqu’au point où le fleuve se jette dans la mer des Caraïbes, et que le point de départ de la frontière terrestre est le point où la rive droite du fleuve San Juan rejoint la laisse de basse mer de la côte de la mer des Caraïbes, point actuellement situé à l’extrémité de la flèche littorale formant la rive droite du San Juan à son embouchure.

Le travail réalisé par Francesco Gutierrez et moi-même pour la délimitation de la frontière caraïbe démontre que la participation de géographes comme experts permet d’assurer une compréhension des dynamiques environnementales, de démêler le vrai du faux dans les argumentaires développés par les différentes parties et une parfaite maîtrise cartographique.

Nous espérons, dans la continuité de la voie ouverte par Emmanuel de Martonne voir de plus en plus d’experts géographes œuvrés comme experts à l’avenir.

Note

¹ Fouache E., Gutierrez F., 30 avril 2017 – Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua), Expert Opinion. International Court of Justice (La Haye – Nederland). 92p. (Téléchargeable sur le site web de la CIJ de la Haye: icj-cij.org).

² Arrêt de la CIJ du 18 février 2018: Délimitation maritime dans la mer des Caraïbes et l’océan Pacifique (Costa Rica c. Nicaragua) et Frontière terrestre dans la partie septentrionale d’Isla Portillos (Costa Rica c. Nicaragua). (Téléchargeable sur le site web de la CIJ de la Haye: icj-cij.org).

³ In Blake G. Geographers and international Boundaries. *IBRU Boundary and Security Bulletin*, Winter 1999–2000.

Emmanuel de Martonne and the early climate science*

Wolfram Mauser**

Membre Honoraire de l'Académie Roumaine

The 150th anniversary of Emmanuel de Martonne, the globally recognized French geographer from the early 20th century, is a welcome occasion to celebrate the person, as well as to review the development of Climate Science and Geography in general.

From a 21st century perspective, de Martonne was a very gifted and influential physical geographer. Nevertheless, he was also a typical geographer of his time. He was part of a network of famous European geographers and had very close links to Romania's academia, especially the Romanian Central Meteorological Institute (today the National Meteorological Administration ANM, founded in 1884). Deeply rooted in the descriptive approaches of what we now consider the environmental sciences, he was instrumental in developing a comprehensive system of terms for phenomena he found in nature. Based on his observations of landforms, together with other famous geographers of his time, such as Albrecht and Walter Penck and William Morris Davis, he established geomorphology as the central scientific topic of physical geography.

Beyond terminology, classification and generalization, the geomorphologists of that time struggled with explaining the origin, evolution and current state of landscapes using observations, measured data and 'modern' methodology, like mathematics and statistics. De Martonne's answer was his famous *Traité de Géographie Physique* (de Martonne, 1910, Fig. 1). It is fair to

say that this Opus Magnum made him the founder of general physical geography. Climate plays a role in his *Traité* as one piece of the holistic, geographical puzzle of disciplines, which serves the purpose of explaining landforms, in particular, and the physical world as we see it.

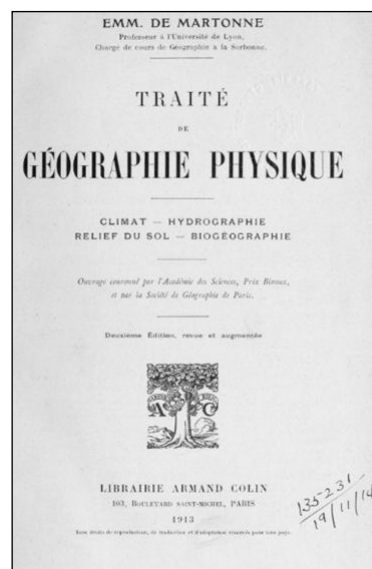

Fig. 1

His *Traité de Géographie Physique* is interesting in the sense that he collects empirical, though often non-quantitative evidence of the time, on the manifold interactions that shape the climate of an area, and combines them with a first attempt at world-wide generalization. As an example, he shows a connection, which can be applied globally, between the average annual temperature, the cosine of the latitude, and a factor which expresses the continentality of the considered location.

*Allocation prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

**Professeur, «Ludwig-Maximilians» Universität de Munich

However, his central work in climatology is the aridity-index, which de Martonne published in 1920 and which is still in use and named after him. Very much like the famous Russian-German Climatologist Köppen, he connects precipitation and temperature to form a global relation for the degree of the monthly or annual aridity of a location. The key challenge for him was that, like any climatologist of the time, had to work in an extremely data-sparse environment. What helped was to combining disciplines, in this case climatology and botany, to fill the gaps between the few available global meteorological stations. With its broad genetic variety and its lifespan of up to centuries, in which it accumulated the local weather experience, it is the ideal climatological long-term sensor for the recent local climate. Observing the abundance of plant species was easy and, when fused with station data, meant a breakthrough in extrapolating station data to the Globe.

The global map to the left, taken from the *Traité*, shows the global distribution of Palm trees as an example (Fig. 2). It is, in comparison to the global density of meteorological stations at the time, quite detailed and shows how valuable this kind of information is. When looking at today's climate science it is important though to understand that the volume of data that was available to scientists like de Martonne in order to study global climatology, is equivalent to what one of today's many meteorological satellites produces in less than one second.

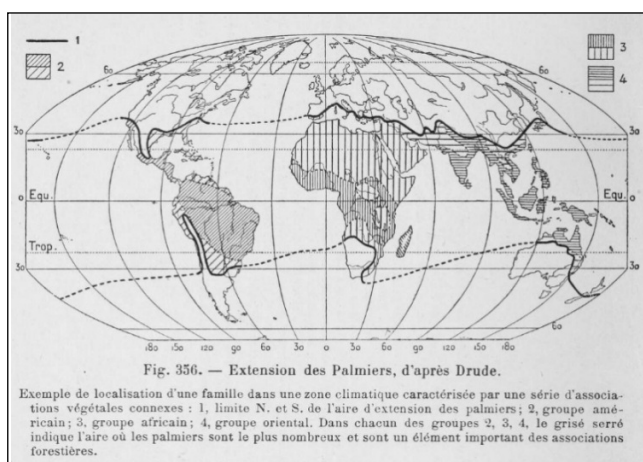

Fig. 2

At the same time, the processing of long-term series of global climatological data was tedious

and had to rely on handwritten copies. No computers were available to support statistical analysis. The consequence was that even the mere calculation of an average temperature of a station was a major act. When compared to today's understanding of climatology and climate change, which is dominated by differential equations in complex climate models, supercomputers and global sensor-networks, de Martonne's approach may look simplistic. Nevertheless, our ancestors' outstandingly intelligent use of their data may inspire us to put more real intelligence into our analysis of the global data streams we have available.

Beyond the undoubted merits that de Martonne gained in physical geography, it is worthwhile to examine his active role in political geography and geo-politics of his time. The relation between de Martonne and his German colleagues may serve as a good starting point.

De Martonne came to Germany at a young age. He studied with the outstanding German physical geographers of the time. He joined Ferdinand von Richthofen, who coined the term „Seidenstraße” in Berlin. He stayed for an extended visit with Albrecht Penck in Vienna and studied in Leipzig at the Geographical Institute of Friedrich Ratzel. Later, in a contribution to the memorial for his German teacher Ratzel, he described himself as his pupil. It can be assumed that it was specifically during his stay in Leipzig where he was exposed to Ratzel's ideas on political geography, his „Lebensraum” concept and his ideas of anthropogeography. The conclusion is that de Martonne knew and liked Germany from his youth and through many trips and excursions throughout his later career. Considering the mutual aversion, which both Germany and France nurtured for many generations, this is remarkable.

Following his affiliation with political geography de Martonne was, together with his teacher and mentor Paul Vidal de la Blache, a member of the French Geographic Commission until the end of the 1st World War. He also collaborated as counselor to the French Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs at the Peace Congress of Versailles on redefining the borders of each country after the respective expansions that had occurred during the conflict. He commissioned

---

the return of the region of Alsace-Lorraine to France, which had been under German control since the end of the Franco-German war at the end of the 19th century.

There was a time, during the interwar period, when some (not all) German geographers expressed their serious dislike of the way borders were drawn after de Martonne's suggestions. A specific cause for controversy was the publication of his *Regional Geography of Central Europe* (de Martonne, 1930). In 1932 Heinrich Schmitthenner, a well-known German geomorphologist and tenured professor in Leipzig, published a very critical and emotional review of de Martonne's book called *Eine Französische Geographie von Deutschland* (*A French Geography of Germany*, Schmitthenner, 1932). It is worth reading as a contemporary document and as evidence of how political geography is always at the fringe of being instrumentalized.

Schmitthenner goes through a lengthy chain of reasoning, which includes the postulate, based on physical geography reasoning, to consider „...*the Upper Rhine Plain as a unit and to conceive the Vosges and the Black Forest as the twin formations...*”.

A few sentences later, Schmitthenner comes to his point: „*After reading this general overview of Central Europe, the reader knows that the book is an attempt to lay a geographical foundation to the dictated peace of Versailles*”. Such statements were meant to create a scientific justification for the most terrible war in history, the Second World War. The spirit that Schmitthenner's paper conveys seems to be very topical and recent in light of the Russian offensive war against Ukraine and Russia's unhinged attempts to justify it with the help of a newly-emerging

Russian political geography.

The European Union, together with its existing yet transparent borders, is growing to be both a state of nations and a place for all Europeans, that can individually call it their home. Its mere existence is the proof that counters newly-emerging nationalistic political geographies. Most of all, though, it is Climate Change and Global Change that challenge national borders and force us to reinterpret their meaning. The great challenges for today's and the future's Geography lie in something that does not know any borders, something we all have in common and something that eats up our planet if not stopped: it is the human addiction to cheap fossil energy causing skyrocketing greenhouse gas emissions, the endless human desire for ever-increasing consumption, the billions of cars and domesticated animals which eat up three quarters of our agricultural production. Let us make these issues of utmost political and geographical importance the core of a new, global political geography and put it against the border-oriented political geography of the past.

With this I honor Emmanuel de Martonne as one of the greatest physical geographers of his time.

References

Martonne, E. de (1910): *Traité de Géographie Physique, Climat, Hydrographie, Relief du sol, Biogéographie*, 1910. In: *Le Globe. Revue genevoise de géographie*.

Martonne, E. de (1930): *Europe Centrale, 1ere Partie, Généralités, Allemagne; Géographie Universelle*, Tome IV, Ed. Armand Colin, 1930.

Schmitthenner, H. (1932): „Eine Französische Geographie von Deutschland”, *Geographische Zeitschrift*, 38. Jahrg., 1. H. (1932), pp. 22–29 (8 pages).

Emmanuel de Martonne et la Roumanie – Une amitié au nom de la science*

Dănuț Petrea**

Pompei Cocean***

Ștefan Bilașco****

Le 150e anniversaire de la naissance du géographe Emmanuel de Martonne, honoré lors de la belle cérémonie solennelle organisée sous les auspices de l'Académie roumaine le 30 mars, 2023, en présence d'éminents géographes roumains et français, a été une merveilleuse occasion de réaffirmer notre admiration et gratitude pour les mérites professionnels, la qualité humaine et les services considérables rendus, avec beaucoup de conviction et d'honnêteté, en termes scientifiques, géopolitiques et pédagogiques, par l'illustre scientifique français au profit de la nation roumaine. Nous considérons ce geste comme absolument naturel et, en même temps, nécessaire pour au moins trois raisons.

La première, découle de l'obligation morale envers le professionnalisme, la passion, le dévouement et les efforts déployés, au début du siècle dernier, par Emmanuel de Martonne à l'Université de Cluj pour l'affirmation de l'école moderne de géographie dont le père fondateur est aujourd'hui unanimement considéré comme, avec l'éminent professeur George Vâlsan, l'un de ses disciples.

La seconde, se réfère à l'heureux concours de circonstances pour la géographie roumaine et, également, pour la Roumanie, à travers lequel ce grand savant, reconnu comme tel dans l'historiographie de la géographie universelle, a commencé à rechercher la Roumanie et, progressivement, à découvrir des vérités essentielles sur la géographie et l'histoire du pays qui allait devenir sa deuxième patrie.

L'héritage scientifique de De Martonne, construit au cours de 40 années de recherche assidue des territoires roumains, comprend plus de 60 études et articles représentant environ un tiers de l'ensemble de son travail scientifique. Parmi celles-ci, deux thèses de doctorat soutenues à la Sorbonne : *La Valachie. Essai de monographie géographique* (1902) et *Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Karpates Méridionales)* (1907). Ses études monographiques détaillées sur les régions habitées par les Roumains – Transylvanie, Banat, Crișana, Maramureș, Bessarabie et Dobrogea – ont eu un rôle considérable dans la reconnaissance des revendications roumaines à la Conférence de paix de Paris dans un contexte à forts enjeux géopolitiques. Emmanuel de Martonne avait mis l'accent, dès 1900, sur l'idée que la Roumanie apparaissait alors comme un État incomplet car la moitié des Roumains vivaient au-delà de ses frontières, tout en étant conscients de leur origine latine commune. Le patrimoine martonien comprend également l'actuelle frontière occidentale de la Roumanie, un aspect bien connu du grand public et largement médiatisé ces dernières années.

Dans le contexte d'hommage évoqué plus haut, il nous a semblé nécessaire d'évoquer un troisième aspect qui renvoie à des différences de perception visibles quant à la valeur de l'œuvre scientifique du géographe français et à son rôle d'acteur géopolitique.

**Allocution prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).*

***Professeur d'université dr., Université „Babeș-Bolyai” Roumanie, Faculté de géographie,*

****Professeur d'université dr., Université „Babeș-Bolyai” Roumanie, Faculté de géographie,*

*****Maître de conférences, Université „Babeș-Bolyai” Roumanie, Faculté de géographie,*

Nous nous sentons obligés de désavouer sans réserve des opinions relativement récentes qui catégorisent ses travaux scientifiques comme dépassés, inutiles, concluant que le géopoliticien De Martonne a mieux résisté à „l’usure du temps” que le géographe lui-même.

Dès lors, on comprend que, du moins du point de vue roumain, le géomorphologue et, de même, le géographe complet qu’était Emmanuel de Martonne seront toujours placés au-dessus du géopoliticien du même nom. Ceci en dépit du fait qu’à la Conférence de la paix il a plaidé de manière si convaincante et objective en faveur de la Roumanie sur la base des réalités historiques, sociales et, surtout, des données ethno-démographiques qu’il connaissait si bien.

Certes, si Emmanuel de Martonne n’avait pas été, au début de la Grande Guerre, un géographe confirmé et reconnu pour sa vaste connaissance de l’Europe Centrale, il n’aurait pas été coopté comme membre du *Comité d’Etudes*, encore moins en tant qu’expert de la *Commission d’établissement des frontières* dans le cadre de la *Conférence de Paix de Paris*.

Concernant son rôle dans la fixation de la frontière occidentale de la Roumanie, séparant l’opération délicate et difficile de la fixation d’une frontière d’Etat de ses contraintes politiques – souvent déterminantes dans son tracé –, Emmanuel de Martonne a imposé à la Conférence de Paris, par la probité et l’aura de son professionnalisme prestige, une approche scientifique, détachée du contexte émotionnel naturel du moment, destinée à prévenir les injustices géopolitiques majeures et l’apparition de dysfonctionnements dans le système territorial. La vérité scientifique de son côté, fondée sur une connaissance intime de la structure du territoire, de sa composante physique à sa composante humaine, démographique, ethnique ou culturelle, Emmanuel de Martonne s’est prononcé, en toute connaissance de cause, à tracer une frontière qui marque, en proportion décisive, la limite occidentale de l’espace ethnogénétique du peuple roumain. Une frontière juste et durable, difficilement contestable.

De toute évidence, les sentiments d’amitié et de sympathie d’Emmanuel de Martonne pour la Roumanie reposaient sur des vérités scientifiques indiscutables. Par conséquent, nous ne pouvons

qu’exprimer notre désaccord avec les approches dans lesquelles l’expert de Martonne est qualifié comme un «dessinateur» ou «traceur» de frontières asservi à un certain «système d’intérêts». Plus directement ou plus voilées, certaines critiques lui reprochent d’utiliser la rhétorique vidiélienne pour justifier l’identité ethnique des régions et d’ignorer délibérément les limites spatiales objectives en invoquant certains principes illusoire. Quelles que soient les couleurs choisies pour rendre la répartition spatiale des nationalités ou le système de représentation graphique utilisé, ses détracteurs auraient de toute façon trouvé des motifs d’objection convenables. Évidemment, ceux-ci éviteraient l’aspect essentiel, à savoir que la ruralité „silencieuse”, selon la répartition spatiale dont le scientifique proposait de tracer la frontière, était extrêmement écrasante par rapport aux grandes villes où les Roumains de souche, en général, n’avaient pas le droit de s’établir et restait inévitablement minoritaire. Les auteurs qui propagent de telles idées ignorent ou, plutôt, refusent délibérément de reconnaître l’ancienneté, la continuité et l’écrasante majorité des Roumains dans l’espace carpatodanubien, leur identité linguistique et spirituelle et, également, l’énorme sacrifice national (233 000 vies perdues) pour la réalisation de l’ancien idéal pour tous les Roumains d’être, reconnus et respectés, entre les mêmes frontières. Bien sûr, le rôle des décisions stratégiques des pays qui ont formé l’Entente victorieuse, afin de protéger leurs propres intérêts, en soutenant la cause de nouveaux États capables de contrer la menace allemande à l’époque, à laquelle, de 1917, s’est ajouté le défi bolchevique, ne doit pas être minimisé.

D’autre part, il ne faut pas ignorer que chaque scientifique se réfère au système de connaissances propre à son époque, et donc il est quelque peu contre nature d’invoquer des critères et des jugements qui n’existaient pas à cette époque car, c’est encore anachronique, de faire procès d’intention basé sur l’utilisation naturelle des clichés scientifiques alors à la mode. Ainsi, dans la géographie de cette époque, les jugements organicistes étaient fréquents et sans doute cultivés. Cependant, certains auteurs ont *post factum* catégorisé les raisonnements de ce type comme [...] persuasion scientifique, propagande géopolitique etc.

Emmanuel de Martonne a été critiqué dans certaines études d'après-guerre pour le fait qu'après la fin de la Conférence de la Paix, il aurait évité d'aborder le sujet de l'établissement des frontières, suggérant que sa discrétion était due à un sentiment de culpabilité pour ses services trop évidente en faveur de la Grande Roumanie. Cependant, il n'est pas du tout difficile de deviner la raison de cette réticence. L'enjeu était de taille, la bataille pour la vérité tendue et difficile, les conséquences parfois dramatiques, et après le règlement du problème, l'esprit de revanche et révisionniste est apparu, amplifié et persiste encore aujourd'hui. Par conséquent, il n'y a rien de suspect ni d'anormal à vouloir éviter de s'immiscer dans le débat d'un sujet sensible qui, le plus souvent, agite les esprits.

Emmanuel de Martonne était un homme d'une intelligence pétillante, très érudit, modeste, désintéressé et très courageux. Il communiquait aussi bien avec les savants qu'avec le petit peuple des campagnes ou des montagnes dont il apprenait aisément la langue. Il fut un modèle, une source d'inspiration et même une aide généreuse pour de nombreux jeunes géographes français et roumains dans leur aspiration à la consécration. C'est pourquoi les géographes de Cluj s'inclinent avec gratitude devant ses réalisations scientifiques exemplaires et ses bonnes actions faites aux Roumains avec compétence et générosité dans un esprit de vérité totale et d'amitié dévouée.

Bien sûr, la gratitude implique à la fois le respect et le maintien de sa mémoire. En octobre 2019, à l'occasion du Centenaire de l'Université Roumaine de Cluj et, de même, de l'école moderne de géographie, un buste en bronze représentant le grand géographe français a été dévoilé. Situé en face de la Faculté de Géographie de l'Université „Babeş-Bolyai”, très proche des bustes dédiés à ses amis – les biologistes Emil Racoviță et René Jeannel – ils forment ensemble un beau triangle architectural qui symbolise la gratitude éternelle que les géographes de Cluj, comme tous les Roumains le doivent à Emmanuel de Martonne.

Bibliographie sélective

Marc Calvet, Yanni Gunnell, Bernard Farines (2015), *Flat – topped mountain ranges: Their global distribution and value for understanding the evolution of mountain topography*, *Geomorphology* nr. 241, Elsevier.

Emmanuel de Martonne, (1900), *La Roumanie*, Société anonyme de la Grande Encyclopedie, Paris.

Emmanuel de Martonne, (1981, 1985), *Lucrări geografice despre România*, Vol. I–II (sous la coordination de Victor Tufescu, Gheorghe Niculescu et Șerban Dragomirescu), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Dănuț Petrea, Pompei Cocean (2019) *Institutul de Geografie al Universității „Ferdinand I” (1919–1947) – O instituție, o școală, un for academic*, Presa Universitară Clujeană.

Project «Corpus Emmanuel de Martonne» (2017–2023): résultats, bilans et perspectives de la valorisation des carnets de terrain et des photographies du géographe Emmanuel de Martonne*

Gaëlle Hallair**

Salut!

Vă mulțumesc foarte mult pentru această invitație.

Spécialiste d'histoire des sciences, je m'intéresse aux archives d'E. de Martonne (=EDM). Pour moi, la meilleure manière de mieux connaître et de mieux faire connaître son œuvre pour la pérenniser et l'enrichir, c'est de faire connaître et de valoriser ses archives, notamment ses photographies et ses carnets de terrain; à l'époque de ce géographe, photographies et carnets de terrain constituent les outils habituels du géographe moderne.

J'avoue que je ne pouvais rêver meilleur endroit qu'ici en Roumanie pour présenter le bilan de ce projet que je coordonne depuis 2017 au CNRS à l'UMR «Géographie-cité» autour de la valorisation des archives EDM.

Ce projet combine un triple objectif: premièrement, une meilleure connaissance du patrimoine géographique lié à un vaste projet lancé autour de l'École française de géographie, deuxièmement, la préservation de sources anciennes et fragiles comme les plaques de verre et le papier et troisièmement, l'édition numérique qui permet une diffusion et un accès plus facile moyennant en amont un gros travail d'ingénierie documentaire.

Ce projet «Corpus E. de Martonne» valorise et rend accessibles gratuitement les photographies et

les carnets de terrain numérisés de ce géographe français en y ajoutant le maximum d'informations complémentaires afin que ces archives traitées puissent être réutilisées gratuitement par d'autres dans le monde et que les informations récupérées soient mises en commun afin d'éviter des recherches documentaires chronophages et redondantes.

1. Quelles archives pour le projet «Corpus Emmanuel de Martonne»?

Pour des raisons d'homogénéité, je me suis globalement concentrée sur deux types de sources archivistiques: les 11 000 photographies

Fig 1: Plaque de verre d'E. de Martonne «Brasov», CNRS, UMR PRODIG, cote EU3561(008).

Source: <https://media.hal.science/medihal-02122798v1>

*Allocution prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

**Équipe «Epistémologie et Histoire de la Géographie», CNRS, UMR Géographie-cités (Paris-Aubervilliers)

sous plaques de verre de la collection Emmanuel de Martonne et les 27 carnets de terrain d'EDM actuellement connus. Au départ du projet, les archives, situées à Paris, sont fragiles, partiellement numérisées, quasi inaccessibles et quasi inconnues.

La collection de photographies sous plaques de verre comporte 11 000 clichés dont environ 3500 sont de EDM lui-même; les autres photographies ont été données par ses collègues du monde entier. 500 clichés environ concernent la Roumanie et leurs auteurs sont, en plus de EDM: Antipa, Cholnoky, Loczy, Ficheux, Szalay, Válsán, Vergez-Tricom et Szadeczi.

La collection des 27 carnets de terrain actuellement connus et inventoriés est hébergée à la bibliothèque de l'Institut de géographie de Paris intégrée à la Bibliothèque inter-universitaire de la Sorbonne à Paris. La moitié des 27 carnets est dédiée à la France, 3 concernent la Belgique et le Luxembourg et 9 l'Europe centrale.

Fig 2: Les 27 carnets d'E. de Martonne de la Sorbonne.
Source: https://nubis.univ-paris1.fr/s/de-martonne-et-la-roumanie/page/de-martonne-et-la-roumanie_accueil

L'objectif du projet «Corpus Emmanuel de Martonne» est multiple: valoriser ces archives, en découvrir de nouvelles, les archiver selon les protocoles et les standards de la Science ouverte dans le cadre des humanités numériques avec le soutien de la Très Grande infrastructure de Recherche (TGIR) Huma-num du CNRS et de l'un de ses consortiums, à savoir IMAGEO. L'objectif est en outre de les diffuser sous différentes formes: exposition bilingue franco-roumaine, expositions numériques en ligne, articles, billets de blog, etc. L'équipe du projet réunit à géométrie variable des

ingénieurs et des chercheurs du CNRS, des universitaires, des archivistes, des documentalistes ainsi que des experts en épistémologie de la géographie, de la géomorphologie et d'histoire des sciences.

2 Les résultats du projet «Corpus Emmanuel de Martonne»

Les photographies sous plaque de verre et les carnets de terrain, auparavant poussiéreux, fragiles, peu connus et peu accessibles sont désormais numérisés, soigneusement documentés selon les bonnes pratiques internationales, peu à peu déposés sur des plateformes numériques ouvertes, accessibles en ligne gratuitement pour tous, réutilisables pour de nouveaux projets et archivés de façon pérenne. Le projet a donc rempli ses objectifs.

Voici 3 plateformes d'archives numériques conçues pour la première d'entre elles au sein de la bibliothèque de la Sorbonne à Paris et pour les trois autres au sein du CNRS avec le soutien de la TGIR Huma-Num. Dans ces plateformes d'archives ouvertes ont été versées et documentées les archives EDM et leurs métadonnées selon les bonnes pratiques recommandées par les Humanités numériques (*Digital humanities*): NUBIS, TRANSCRIRE, MEDIHAL et le prototype navigae intitulé «Sur les pas d'Emmanuel de Martonne: 3e excursion Roumanie, 1921».

NUBIS: <https://nubis.univ-paris1.fr/ark:/-15733/kdh3>

Les 27 carnets de terrain, des dossiers papiers, des cahiers de cours, des notes, des imprimés, des cartes etc. ont été numérisés par la Sorbonne et sont accessibles gratuitement en ligne sur le site de NUBIS, qui est la bibliothèque numérique de la bibliothèque de la Sorbonne.

TRANSCRIRE: <https://transcrire.huma-num.fr/scripto/5/item>

Transcrire est une plateforme de transcription collaborative en ligne, conçue au sein du CNRS et utilisable gratuitement par tous, en France comme à l'étranger. Actuellement, la moitié des 27 carnets connus d'EDM y est déposée et transcrite, dont deux concernent la Roumanie.

MédiHAL : <https://media.hal.science/search/index?q=Martonne>

MediHAL est une plateforme d'archives ouvertes du CNRS dédiée aux photographies et aux images scientifiques.

300 plaques de verre de la collection Emmanuel de Martonne concernant la Roumanie y sont déjà versées, après avoir été analysées, enrichies et validées.

NAVIGAE : Sur les pas d'Emmanuel de Martonne : 3e excursion Roumanie, 1921

<https://www.navigae.fr/fieldnotes/?i=demartonne-c4>

NAVIGAE est une plateforme de recherche et de visualisation cartographique développée au CNRS. En utilisant les ressources de navigae et grâce à un beau travail d'équipe, un prototype de story map intitulé «Sur les pas d'Emmanuel de Martonne: 3e excursion Roumanie, 1921» a permis de mettre en valeur d'une manière originale les archives EDM: ce prototype permet de suivre sur le web un itinéraire grâce à une cartographie dynamique réalisée à partir du défilement des doubles-pages du carnet 16 relatif à la 3e excursion du géographe français en Roumanie en 1921. Ce prototype intègre, dans une circulation très fluide pour l'internaute, les archives numérisées des carnets et des photographies d'EDM déposées dans les différentes archives ouvertes présentées ci-dessus.

L'interface web de ce prototype présente différents modules, dans l'ordre d'apparition sur l'écran selon un défilement vertical (Fig 3): chaque double-page numérisée du carnet apparaît à gauche de l'écran avec un titre, un numéro, sa transcription avec le géo-référencement des toponymes (selon le référentiel geonames.org), la description de son contenu, sa localisation à droite de l'écran.

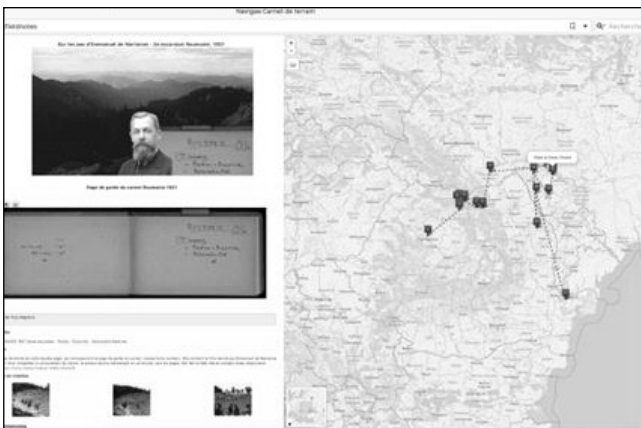

Fig 3: Extrait de NAVIGAE

La géolocalisation fine permet de distinguer le lieu où se trouve EDM et les principaux points de vue qu'il regarde. Chaque double-page de carnet est par ailleurs associée aux photographies de la collection E. de Martonne moissonnées dans l'archive ouverte MediHAL.

3 Le réseau international et le cadre de la Science ouverte

La valorisation des archives EDM passe par l'échelle internationale: les efforts pour retrouver et faire mieux connaître ses archives doivent être mutualisés.

Des outils institutionnels et scientifiques propres au CNRS m'ont permis de développer ce projet «Corpus E. de Martonne» pendant 7 ans dans le cadre de la Science ouverte et par conséquent de celui des humanités numériques (TGIR Huma-num, Consortium Imageo). Ce projet s'inscrit dans la politique de la Science ouverte (*Open Science*) prônée en France par le CNRS avec la notion de circulation entre différents grands réservoirs d'archives numériques ouvertes et la notion d'accessibilité pour toute la communauté scientifique à des archives numérisées et soigneusement enrichies en métadonnées.

En conclusion, la méthodologie mise en œuvre pour le projet «Corpus Emmanuel de Martonne» vise à être réutilisée pour d'autres archives. Par ailleurs, cette valorisation des 27 carnets et des 11 000 photographies de la collection E. de Martonne permet d'explorer d'autres pistes de recherche. La phase 2 de ce projet se terminant en 2023, les perspectives de valorisation de ces archives pourraient bien se trouver dans le cadre de projets bilatéraux franco-roumains.

Emmanuel de Martonne et la connaissance du relief du Banat*

Petru Urdea

Membre correspondant de l'Académie Roumaine

Emmanuel de Martonne, l'un des amis respectés du peuple roumain, celui qui est l'initiateur de la recherche géographique scientifique de l'espace roumain est, à bien des égards, un pionnier pour de nombreuses générations de géographes. Même si dans ses deux thèses de doctorat ses régions de prédilection sont la Valachie ("*La Valachie...*"; 1902) puis les Carpates du Sud ("*Les Alpes de Transylvanie*"; 1907), ses recherches concernent toutes les provinces roumaines, y compris le Banat. A noter que justement, pour le Banat roumain, ses frontières occidentales et méridionales lui sont dues.

Dès les premières descentes dans les Carpates Meridionales, un espace quelque peu "exotique" pour les géographes européens de l'époque, de Martonne a parcouru et analysé en détail un vaste massif montagneux afin de décrypter les spécificités morphologiques et évolutives de ce secteur des Carpates.

Les premiers articles consacrés au relief des Carpates, et aussi les montagnes de Banat, sont ceux sur le relief glaciaire (Martonne, 1899, 1900), à l'occasion desquels il mentionne, également, la présence de ce relief dans les Monts Țarcu ("*...Les massifs du Sarco (2190 m) [...] Les cirques sont en général plus développés sur le versant nord*"). Des détails sur le relief glaciaire de cet espace montagneux ont suivi dans sa thèse de doctorat, le croquis panoramique du massif de Țarcu vu du sommet de Jigora étant très convaincant.

Appliquer la théorie de l'évolution cyclique du relief développées par W.M.Davis (1899), de

Martonne a identifié, décrit et suivi le développement spatial de trois plateformes (surfaces) d'érosion, pénéplène, dans les Carpates Meridionales qui l'avait nommées Borăscu, Râu-Șes et Gornovița (Martonne, 1903). Pour une vision plus complète, comme il l'a témoigné, il a traversé clandestinement la frontière entre la Roumanie et l'Empire Austro-Hongrois, d'innombrables fois, en Transylvanie et dans le Banat. À l'ouest et au sud-ouest de la Montagne Moraru, un confinium triplex, ces pénéplènes ont une bonne représentation expressive à l'ouest des Montagnes Godeanu, dans les Montagnes Țarcu: „*Le plus bel exemple en est fourni par le Țarcu, véritable plate-forme où la surface topographique, oscillant entre 2000 et 2200 mètres, nivelle toutes les formations géologiques connues dans le massif banatique, jusques et y compris le jurassique supérieur.*” (Martonne, 1907, p. 147) et les Montagnes Cernei. Avec une bonne intuition des réalités géomorphologiques et une analyse approfondie de la signification morphogénétique, il remarque la large extension de la plate-forme Râu Șes dans le groupe des Monts Țarcu („*Le groupe du Țarcu, extension de la plateforme Riu Șes*”; Martonne, 1907, p. 156), démonstratifs étant les profils transversaux du couloir de Hideg (Fig. 42). Avec la même profusion analytique, il fait une „dissection” correcte de la présence de la plate-forme Gornovița dans le Couloir Timiș-Cerna, de Caransebeș à Orșova et plus loin le long de la vallée du Danube, des Portes de Fer à Cazane, ainsi que de la dislocations tectoniques suivies de la vallée de la Cerna

*Allocution prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

jusqu'aux sources. Concernant le problème des gorges du Danube, invoquant tous ses prédécesseurs, il s'exprime avec prudence, reconnaissant la difficulté de l'approche (*Les Portes de Fer; difficultés du problème*, p. 135).

Emmanuel de Martonne a des contributions inédit sur le relief du Banat après la Première Guerre Mondiale, les monts du Banat étant la "cible" de la deuxième des célèbres excursions géographiques de l'Institut de Géographie de Cluj entreprises en 1921 (*Deuxième excursion – Le Massif Banatique*, 1.08–17.08.2021). A travers une approche systématique, le maître s'attarde sur tous les aspects déterminants du relief des montagnes situées dans le périmètre du Banat. Tout d'abord, il établit l'existence de trois plates-formes d'érosion dans les Montagnes de Poiana Rusca, des surfaces d'érosion qui ont une contrepartie sur le côté sud de la Bistra, sur le versant nord des Montagnes de Țarcu. Le couloir est considéré comme un couloir tectonique typique, la faille abrupte étant reconnue en identifiant un alignement des facettes triangulaires et trapézoïdales des terminaisons des interfluves qui descendent vers le couloir.

En suivant un itinéraire qui descend de la zone haute, à travers le bassin de Hideg dans le Couloir Timiș-Cerna, de Martonne note l'existence d'une asymétrie dans le développement des surfaces d'érosion. Les trois des Carpates Méridionales, Borăscu, Râu Șes et Gornovița, ont des surfaces d'érosion correspondantes dans les Montagnes du Banat, il identifie les surfaces Semenica, Tomnatica et Teregova, mais celles-ci sont à des altitudes plus basses, en raison d'une tectonique différente. En même temps, pour la partie ouest des Monts du Banat, il identifie deux plates-formes d'érosion, Cârja et Caraș, inclinées vers l'ouest, vers le Bassin Pannonique en raison de certains „événements tectoniques compliqués”. Les discontinuités morphologiques représentées par les secteurs clés courts au sein des corridors tectoniques s'expliquent par le phénomène d'épigénie, qui démontre une fois de plus l'analyse profonde et la grande puissance d'intuition des réalités du terrain.

Bien qu'il soit confronté à un certain manque de données géologiques, Emm. de Martonne identifie une bonne correspondance entre la

structure géologique, „très compliquée dans le détail”, et le relief: „Boucles anticlinales et synclinales. – Le relief général montre des adaptations évidentes à la structures” (Martonne, 1924, p. 147). Pour la zone du Mésozoïque médiane, dominée par des calcaires emprisonnés dans des plis parallèles, bordée de bandes de marnes, de grès et de conglomérats, avec un relief karstique expressif, avec des plateaux karstiques, des champs de dolines, des lapiés, des vallées en gorges et des grottes, lance l'idée de l'existence d'un relief jurassique. Toutes ces idées nouvelles pour l'espace roumain sont soutenues par un appareil argumentatif fort, représenté par de nombreux profils géomorphologiques, esquisses panoramiques et bloc-diagrammes réalisés avec une grande maîtrise et avec un haut degré d'expressivité (e.g. Fig. 26–30 ; Martonne, 1924).

Tout ce qui présenté ci-dessus sont des références dans la reconnaissance des mérites incontournables de ses études sur le relief de la Roumanie, de Banat, la connaissance de la réalité du terrain, sur la base de certains principes fondamentaux tels que interprétations logiques basées sur quelques principes: analyse critique et comparaison morphologique, causalité et évolutionnisme et la synthèse. Ces acquis de la connaissance précoce du relief du Banat sont également des repères valables pour la recherche actuelle de ces territoires.

Enfin, il ne faut pas oublier que celle qui a participé en tant qu'étudiante à ce voyage d'exploration géomorphologique, Geneviève Vergez-Tricom, allait amplifier la connaissance géographique scientifique du Banat à travers le précieux travail „*Les régions naturelles et l'unité du Banat Roumain*” (Vergez-Tricom, 1929).

Bibliographie

Davis, W.M., 1899a, The geographical cycle, *Geographical Journal*, 14, 481–504.

Martonne, Emm. de, 1900, Contribution à l'étude de la période glaciaire dans les Carpates méridionales, *Bull. Soc. géol. France*, 3 série, XXVIII, 274–319.

Martonne, Emm. de, 1902, *La Valachie, Essai de monographie géographique*, Paris, Ed. Armand Colin, 387 p.

Martonne, Emm. de, 1903, Sur le caractère des hautes Sommets de Carpates Karpates méridionales, Communication fait aux le Congrès pour les Avancement des Sciences (Roumanie), Bucarest, 10 p.

Martonne, Emm. de, 1907, Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Karpates méridionales), *Rev. de géogr. annuelle*, I (1906–1907), Paris, 286 p.

Martonne, Emm. de, 1924, Excursions géographiques de l'Institut de Géographie de l'Université de Cluj en 1921, Résultats scientifiques, *Travaux de l'Institut de Géographie*

de l'Université de Cluj (Roumanie), vol. 1 (1922), București, 43–211.

G. Vergez-Tricom, 1929, Regiunile naturale și unitatea Banatului Românesc, *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928*, București, Cultura Națională, 183–197.

Connaissance géographique, rigueur scientifique et engagement au service de la réalité*

Ioan Ianoş**

Mesdames et Messieurs,
Chers Collègues,

Je suis très honoré de vous présenter, synthétiquement, quelques remarques sur la personnalité d'Emmanuel de Martonne, éminent représentant de la géographie mondiale dans la première moitié du XXe siècle. Le point de départ c'est l'idée de démontrer que la base de sa crédibilité sans équivoque, pendant les débats du Comité d'Études de la Conférence de Paix, ont été la connaissance géographique profonde de l'espace central et est-européen et la rigueur scientifique.

Voilà la motivation de ma présentation, qui est construite sur une triade (Fig. 1), autour de laquelle

je veux souligner les points forts de cette remarquable personnalité.

A. La connaissance géographique profonde a été réalisée par Emmanuel de Martonne en utilisant «les pieds, les yeux, les oreilles et sa remarquable intelligence».

La structure générale de la connaissance géographique est représentée par:

a) Le déchiffrement du territoire physique. Évidemment, la plupart de recherches où les nouveautés ont été dominant focalisées sur la géomorphologie, où les avant-parleurs dans cette réunion les ont soulignées abondamment. Pratiquement, Emmanuel de Martonne a analysé toutes les

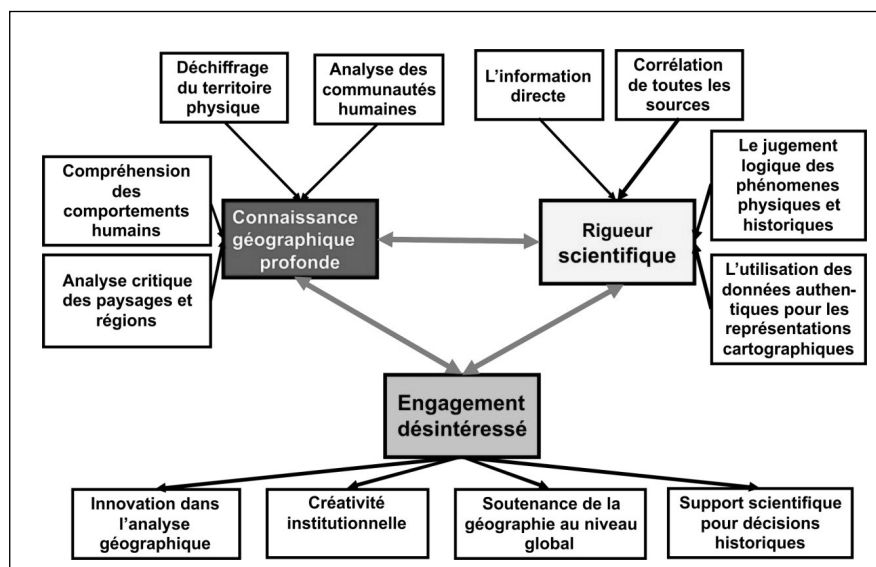

Fig. 1. Le fondement de la crédibilité d'Emmanuel de Martonne dans le Comité d'Études de la Conférence de Paix

*Allocation prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

**Professeur des universités, Université de Bucarest, Faculté de Géographie

composantes du territoire physique à partir des spécificités géologiques jusqu'aux formations végétales. L'espace préférentiel ont été les Carpates roumaines et les Alpes, suivis par les collines et les plaines de l'Europe centrale. Il y a des travaux qui restent toujours valables dans la littérature géographique. Cela nous montre la solidité des analyses et sa capacité d'intégrer les connaissances dans une matrice logique, également acceptée par les géographes d'aujourd'hui. Son *Traité de Géographie Physique* est un remarquable exemple, aussi que ses nombreux articles.

Il a beaucoup aimé les excursions scientifiques qui ont été un instrument pour déchiffrer l'espace. C'est remarquable que ses travaux aient eu dans le derrière une centaine de kilomètres parcourus à pied. Il s'agit des excursions d'étude déroulées en Roumanie, mais aussi, dans tous les pays de l'Europe centrale.

b) Analyse critique des paysages et régions. Malgré le fait qu'il a été profondément attiré par les montagnes, il n'a pas vu la géomorphologie isolée, mais toujours intégrée comme une composante de base du paysage. Il a remarqué la concentration des paysages roumains, les liaisons qui donnent l'unité d'un espace proportionnellement défini. En même temps, je voudrais souligner sa conception d'analyse régionale qui intègre des aspects appartenant à la géographie générale. C'est le cas de l'ouvrage *La Valachie*, sa thèse de doctorat en Lettre, qui a offert aux géographes un modèle régional d'approche au début du XXe siècle. Ce modèle nous le retrouvons dans tous ses travaux avec un caractère monographique comme: Les Alpes, La France et L'Europe Centrale.

c) Observations sur les communautés humaines. Quoiqu'il n'y ait pas beaucoup de travaux écrits sur les communautés humaines, De Martonne nous a démontré l'importance de l'espace physique sur les configurations et structures des établissements humains dans les montagnes, mais aussi dans les régions collinaires ou de plaines. Il a été étonné de l'état de conservation et de la richesse des éléments ethnographiques en dépit du fait que l'espace d'habitation a été soumis aux permanentes pressions. En même temps, il a été fortement touché par la vie et la philosophie des bergers sur les Carpates.

d) Compréhension des comportements humains. Profondément attiré par la langue roumaine qui a continué d'exister sans aucune connexion territoriale avec le monde latin, De Martonne a bien connu pas seulement l'espace physique, mais aussi la langue de ses habitants. Cela justifie ses préoccupations sur la toponymie de l'espace roumain, et finalement de comprendre la complexité de la société rurale roumaine et le respect des roumains pour leur espace de vie.

B. La rigueur scientifique est démontrée par :

a) L'information directe. Fait pour la recherche, à côté d'une connaissance profonde d'un territoire, il a ajouté un comportement entièrement basé sur la rigueur. Sa rigueur a eu comme source l'information directe du terrain, et l'ambition de connaître minutieusement les aspects invisibles de la réalité territoriale. Ses ouvrages ont été écrits après le contact direct avec l'espace et la population. Les discussions pendant les visites des villages ont été une source d'information authentique, mais il a toujours essayé de se convaincre par ses propres yeux.

b) Corrélation de toutes les sources. Sa force intellectuelle s'est basée sur la capacité de faire des corrélations avec une multitude d'informations quelque fois contradictoires. Dans ses travaux il n'y a pas des ambiguïtés, car toutes les aspects sont logiquement hiérarchisées, corrélées et clairement expliquées.

c) Le jugement logique des phénomènes physiques et historiques. D'ailleurs, la logique géographique provoquée par De Martonne est basée sur les interactions des faits naturels et historiques, ce qui explique sa probité scientifique. Ce sort de jugement sans aucune influence du parti pris politique dans l'interprétation des phénomènes a convaincu les lecteurs d'une analyse rigoureusement objective.

d) L'utilisation des données authentiques pour les représentations cartographiques

Tous les tableaux, les esquisses panoramiques, les graphiques et les cartes sont basés sur des données authentiques, obtenues sur le terrain, trouvés dans diverses sources locales, découverts en étudiant les publications existantes ou offerts par recensement public de la population. Les représentations cartographiques, qui sont des projections territoriales aux phénomènes spatiales,

---

ont pris en considération la distribution d'une ethnie comme, par exemple, en corrélation avec l'espace géré par ces communautés. Cela explique la différence, quelques fois, entre le volume absolu de la population urbaine ou rurale et leurs représentations cartographiques. En analysant le quatrième volume de la Géographie Universelle nous trouverons des nombreuses et très réussites cartes en concordance avec le spécifique de l'espace, avec la réalité géographique.

C. L'engagement désintéressé. La connaissance géographique profonde et la rigueur scientifique toujours définiront une recherche objective capable d'être utilisée comme un instrument pour action. Comme un redoutable penseur dans le domaine, il a réalisé que sa pensée scientifique, très innovante à ce moment-là, doit être valorisée sur le plan méthodologique pour le développement et affirmation de la géographie à l'échelle locale et mondiale, d'utiliser les valeurs scientifiques dans la meilleure organisation des espaces nationaux.

a) Innovation dans l'analyse géographique. Animé d'un authentique esprit de recherche, de Martonne a observé l'invisible dans ses recherches scientifiques, en analysant la genèse du relief avec les particularités morphologiques et leur impact sur la structuration de l'espace, approfondissant les résultats de Davis sur les versants, en expliquant les relations entre géologie, géomorphologie, les eaux et les climats. Le nom de De Martonne reste dans la climatologie par son index de déterminer le degré d'aridité, l'index utilisé même aujourd'hui dans les analyses du changement du climat.

b) Créativité institutionnelle. Avec une énergie tout à fait débordante, De Martonne a eu l'esprit de création institutionnelle. Au début de l'activité didactique, il a fondé à l'Université de Rennes un laboratoire de Géographie bien équipé en utilisant le modèle allemand. Il a construit un centre de recherche similaire à Lyon, et à partir de 1909, il a continué la créativité institutionnelle par la fondation de l'Institut de Géographie à Sorbonne. Après la première guerre mondiale, De Martonne a guidé l'activité de G. Vâlsan, pour fonder l'enseignement géographique à l'Université «Dacia Superioră» de Cluj, et bien le premier Institut de Géographie de la Roumanie.

c) Soutenance de la géographie au niveau mondial. La soutenance de la géographie au niveau global par De Martonne se retrouve dans la fondation de L'Union Géographique Internationale en 1920 à Paris, comme secrétaire général du Comité Français de Géographie, après comme secrétaire général de l'UGI, et à partir de 1938 comme Président élu du premier Forum géographique du monde. Dans cette position, il a milité pour le renforcement de la géographie mondiale, dans une période historique très difficile, en assurant la transition de la géographie après la deuxième guerre mondiale. Le monde géographique a reconnu ses mérites dans l'évolution et coopération géographiques internationales par son élection comme Président d'honneur de l'UGI.

d) Support scientifique pour décisions historiques. Pour de Martonne la première guerre mondiale a été une opportunité de démontrer sa connaissance géographique profonde sur l'Europe centrale et de l'Est, sa capacité de négocier sur les aspects discutables après la guerre, le rôle de la géographie au service de la politique. De Martonne n'a pas été un géopoliticien, sinon un géographe presque complet. Connu spécialement comme géomorphologue, son expérience du terrain, formée et puisement consolidée dans les pays de l'Europe centrale, aussi que les discussions avec la base des sociétés, lui ont offert une autre perspective sur la réalité. Il n'a jamais eu des réunions et discussions avec les responsables politiques à haut niveau avant de la première guerre mondiale, donc ses connaissances géographiques n'ont pas été touchées par le «virus politique». À mon avis, son activité d'avant 1916 n'a pas été influencé par les décideurs nationaux. Cet atout explique sa crédibilité comme secrétaire générale du Comité d'Études de la Conférence de Paix, ses compétences scientifiques et les composantes morales de son comportement pendant toute mission assumée, si difficile. Ce n'est pas facile de conduire les discussions avec les spécialistes du Comité et des délégations qui ont participé aux négociations. De Martonne n'a jamais été le Président du Comité, mais il a géré, en réalité, après G. Chabot, toute l'activité de cet organisme créé pour offrir les documents à la Conférence. Il a travaillé dans le centre d'un réseau des savants géographes du temps comme Albert Demangeon,

---

Jovan Cvijić, Douglas Johnson, Isajia Bauman, Pál Teleki et ainsi de suite.

Son prestige scientifique et les connaissances démontrées pendant la Conférence de paix, aussi que ses arguments ont contribué à la réduction des tensions entre le Premier Ministre français Georges Clemenceau et le premier ministre de la Roumanie I. C. Brătianu. Ils ont été très connus les commentaires acides faits par Clemenceau à l'adresse de Brătianu dans le journal *L'homme enchainé* à partir du comportement de la Roumanie pendant la période de neutralité. Les documents cartographiques et les explications de la distribution des nationalités en Europe centrale et du Sud-Est ont défini l'avenir de cette partie de l'Europe.

Pour éviter le risque de répéter les analyses déjà présentées, je voudrais finir mon exposé avec **un sentiment de regret que nous et moi-même, en tant que géographe roumain, nous avons faits très peu pour garder la mémoire vivante du savant Emmanuel De Martonne pour toujours.** Il a été très présent dans le mental collectif du peuple roumain entre les deux guerres mondiales, mais presque totalement oublié, spécialement dans les dernières trente ans, ce qui explique beaucoup de confusions étalées à l'anniversaire du centenaire de la Roumanie.

Je vous remercie pour votre attention!

Le rôle et les apports d'Emmanuel de Martonne à la connaissance du massif de Parâng*

Emil Marinescu**

Oana Mititelu-Ionuș***

Sandu Boengiu****

Alina Vlăduț*****

Le recensement des ses campagnes de terrain dans les Alpes de Transylvanie met en évidence le fait que dans six d'entre elles le géographe a effectué des recherches dans le massif de Parâng pendant diverses périodes, dont certaines étaient assez longues: 1897 – avec L. Mrazec, V. Popovici-Hațeg, août 1898 – avec L. Mrazec, Louis Duparc, Gyula Szádeczky, juillet-octobre 1899 – avec Ghe. Munteanu-Murgoci (1 semaine) et I. Popescu-Voitești (15 jours), août-octobre 1900, juillet-octobre 1903, août-octobre 1906.

Six personnalités scientifiques ont accompagné le géographe français sur le terrain, à diverses périodes, dans le massif de Parâng: le professeur Louis-Claude Duparc (de l'Université de Genève), les géologues roumains Mrazec, Munteanu-Murgoci, Popovici-Hațeg, Popescu-Voitești et le professeur Gyula Szádeczky de l'Université de Cluj.

Suite à l'analyse des publications d'Emmanuel de Martonne, nous avons identifié 16 (seize) études et articles dans lesquels le géographe français fait directement référence à la recherche du massif de Parâng. Emmanuel de Martonne aborde non seulement la problématique de la glaciation du massif – qui est l'objet central de ses recherches – mais aussi les recherches limnolo-

giques, climatiques, toponymiques et de la vie pastorale.

Dans ce qui suit, nous mettrons en évidence les apports d'Emmanuel de Martonne à la recherche du massif de Parâng. Le géographe français a réalisé *la première carte bathymétrique d'un lac glaciaire en Roumanie (Lacul Gâlcescu)* en collaboration avec Munteanu-Murgoci. A cette occasion, il procède à une analyse des sédiments du lac. L'aspect des isobathes indique la forme d'un bassin caractéristique des creux glaciaires. En même temps, de Martonne a identifié quelques rochers moutonnés qui perturbent le fond du lac et a analysé la composition chimique des sédiments qui indique leur affinité avec les argiles glaciaires. En outre, de Martonne nomme une série de lacs dans le massif de Parâng: *Lacul lui Vidal*, *Lacul lui Pencu* en hommage à ses professeurs de la Sorbonne et de Vienne (Paul Vidal de la Blache et Albercht Penck).

Subséquent, pendant 30 jours (août-septembre 1899) il installe un thermomètre enregistreur dans le camp à 2015 m d'altitude dans le cirque de Găuri et rapporte un cas particulier de mouvement journalier de température dans les hautes montagnes de Parâng – un maximal nocturne qu'il explique en accord avec la topographie locale,

*Allocation prononcée à l'occasion de la conférence consacrée au 150e anniversaire de la naissance d'Emmanuel de Martonne (30 mars 2023, l'Aula de l'Académie Roumaine).

**Lecteur universitaire dr., Université de Craiova, Département de géographie

***Lecteur universitaire dr., Université de Craiova, Département de géographie

****Professeur d'université, Université de Craiova, Département de géographie

*****Professeur agrégé dr. Université de Craiova, Département de géographie

avec la circulation et l'échange de chaleur entre le fond du cirque et les pentes calcaires dénommé «*La Polițe*».

Dans l'étude *Sur la toponymie naturelle des régions de haute montagne en particulier sur les Karpates méridionales*, De Martonne note:

– qu'il y a des différences de toponymie pour une même montagne entre les versants sud et nord: *Ciobanu (Cibanu)* (nord) – *Huluzu* (sud); *Mândra* (sud) – *Parâng* (nord);

– que la toponymie locale des cirques («*zănoage, căldări*») est donnée par le nom des vallées et non des sommets: *Mândra* (sommets) – *Roșiile* (vallée); *Cârja* (sommets) – *Slivei* (vallée);

– qu'il y a une abondance d'anthroponymes : *Coasta lui Rus(u)*; *Plaiul lui Godeanu*; *Zănoaga lui Burtan*; *Dâlma lui Dăncilă*; *Vârful lui Pătru*; *Dunga lui Stăncioi*.

La recherche du géographe français dans le massif de Parâng est consacrée au relief glaciaire de cette région. Il constate le manque de cartes détaillées (à grande échelle) pour ce massif et propose de créer telles cartes qu'il juge indispensables pour mettre en évidence la topographie glaciaire et les éléments qui démontrent la présence d'anciens glaciers dans la haute montagne. Emmanuel de Martonne réalise d'abord le levé topographique des cirques de Găuri et Câlcescu (Massif du Parâng) à l'échelle 1:10 000.

À cette occasion, de Martonne se révèle non seulement un fin observateur du terrain, mais aussi un excellent topographe. La planchette topographique était du type 40X50 cm utilisant la règle à écolimètre de colonel Goulier pour le levé topographique des cirques avec des courbes de 5 à 5 m.

Les profils relevés dans les cirques glaciaires de Găuri et Gâlcescu (1900) montrent que les seuils glaciaires dans le massif de Parâng ne sont pas en contact avec des discontinuités pétrographiques, mais sont créés par l'action des glaciers (le bord des seuils est marqué par les roches moutonnées).

Après avoir réalisé la mensuration topographique des cirques de Găuri et de Gâlcescu, il réalise le levé topographique au 1/25 000 du massif de Parâng – versant sud – de La Valachie et passe en Transylvanie pour cartographier les cirques du bassin versant de Jieț afin qu'à la fin, nous avons

la carte de toute la partie haute du Massif de Parâng à cette échelle.

Le levé topographique de la partie orientale de Parâng (1:25 000) met en évidence l'extension de la «plate-forme des hauts sommets» (plate-forme Boresco). Elle identifie également des aplanissements miocènes et pliocènes dans ce massif.

Dans ce qui suit, Emmanuel de Martonne commande le modèle en gradin pour le relief du Haut Parâng, exécuté à Genève par M. Perron d'après la Carta du Parâng, 1:25 000, présentée à l'Académie française en juin 1906: «*Les reliefs du Parâng et de Soarbele peuvent être considérés non seulement comme des démonstrations scientifiques mais comme des moyens d'enseignement. Ils permettent de faire saisir aux élèves les contrastes entre la topographie glaciaire et la topographie d'érosion subaérienne, l'influence de l'exposition et du relief sur le développement des glaciers locaux; le rôle joué par les cirques dans le développement des formes de haute montagne; les caractères d'une pénélaine soulevée; enfin les formes diverses des moraines stadières*».

On peut donc affirmer que la représentation cartographique joue un rôle majeur dans la recherche du géographe français. Pour mettre en évidence un maximum d'accidents de relief et d'éléments de topographie glaciaire, Emmanuel de Martonne attribue de nouveaux toponymes à la mémoire de certaines personnalités [*Le levé topographique des cirques de Găuri et Gâlcescu (Massif du Parâng) – 1900*]: *Căldarea lui Murgoci*; *Căldarea lui Ferdinand (Căldarea Mică)*; *Lacul lui Pompiliu (L. Zănoaga Mare)*; *Lacul lui Vidal (Circul Gâlcescu)*; *Lacul lui Pencu (Circul Gâlcescu)*; *Căldarea Regelui Carol (Circul Găuri)*; *Culmea lui Take (Coasta Petresei)*; *Vârful lui Fuké (Vârful Pietrelor)*; *Coasta lui Popovici (Coasta Ciobanului)*.

Dans toutes ses études, Emmanuel de Martonne vise à identifier quelques traces glaciaires clés: 1. *les roches moutonnées*, 2. *les stries*, 3. *les moraines*, 4. *les lacs glaciaires*, mais surtout, il estime que la topographie générale des vallées et des cirques et la présence des cirques latéraux est l'élément fondamental qui certifie la glaciation et la succession des périodes glaciaires dans le massif de Parâng.

Les conclusions d'Emmanuel de Martonne sur les recherches du massif de Parâng se réfèrent à l'évidence de la glaciation dans ce massif comme suit:

– les rochers moutonnés (Găuri, Gâlcescu, Ieșu, Roșiile, Silivei, Muntinu et Urdele): «leur position ne peut s'expliquer que par l'action glaciaire et elles sont nombreuses sur les côtés et en bordure de chaque palier»;

– les stries (Ieșu, Găuri et Gâlcescu): «rares et mal conservés sur le socle rocheux, fréquents sur les rochers moutonnés»;

– les moraines (Găuri et Cărbunele): «les moraines bien conservées sont très rares; les moraines de fond manquent (les glaciers locaux de type pyrénéen sont généralement dépourvus de moraines de fond); nous ne signalons que les moraines frontales et latérales»;

– les blocs erratiques (gros blocs de gneiss, indiqués par Murgoci-Stâna Cărbunele) sont anguleux sans traces de stries; Emmanuel de Martonne, dans l'analyse des traces glaciaires, insiste sur l'importance de l'étude pétrographique;

– les lacs glaciers – 20 lacs sont signalés dans le Haut Parâng (Găuri et Gâlcescu) et 12 lacs dans le bassin versant de Jieț – «tous les lacs ne sont pas d'origine glaciaire»;

– les cirques latéraux (Slivei et Gâlcescu) sont des arguments qui prouvent deux périodes glaciaires dans le massif de Parâng (les périodes des glaciers de vallée et des glaciers de cirque);

– de toutes les traces glaciaires, le cirque est le dernier à disparaître;

– l'existence des trois plate-formes est identifiée par l'élévation topographique (la partie orientale de Parâng) qu'il suit dans chaque massif: «plate-formes des hauts sommets – plate-forme Boreasco, plate-forme Râu-Șes et plate-forme Gornovița».

Bibliographie

Martonne, Emm. de (1899), *Sur la Période glaciaire dans les Karpates méridionales*, C.R. des Séances de l'Acad. des Sc. Paris, v. CXXIX, 894–897.

Martonne, Emm. de (1900), *Contribution à l'étude de la période glaciaire dans les Karpates Méridionales*, Bulletin de la Société Géologique de France, 3e Série, Tom., p. 275–319.

Martonne, Emm. de (1900), *Le levé topographique des cirques de Gauri et Galcescu* (Massif du Paringu), Buletinul Societății Inginerilor și Industriașilor de Mine, vol. 4, fasc. 1–2, București, extr. p. 42.

Martonne, Emm. de (1901), *Sondage et analyse de boues du Lac Gâlcescu* (Carpates Méridionales), Bulletin de la Société des Sciences de Bucarest, vol. 10., nr. 1–2, p. 932–935 (avec Murgoci Gh.).

Martonne, Emm. de (1901), *Sur la toponymie naturelle des régions de haute montagne en particulier dans les Karpates Méridionales*, Bulletin de géographie historique et descriptive, n° 1–2, Paris, p. 83–91.

Martonne, Emm. de (1901), *Nouvelles observations sur la période glaciaire dans les Karpates Méridionales*, C.R. Académie des sciences, t. CXXXII, Paris, p. 360–363.

Martonne, Emm. de (1900), *Étude sur la crue du Jiu au mois d'Août 1900*, Analele Institutului Meteorologic al României, vol.16, n° 2, p.77–96.

Martonne, Emm. de (1904), *Sur la plate-forme des hauts sommets des Alpes de Transylvanie*, C.R. Académie des Sciences, CXXXVIII, p. 1440–1442.

Martonne, Emm. de (1905), *Sur le caractère des hauts sommets des Karpates méridionales*, C.R. du Congrès pour l'avancement des sciences, Bucarest, p. 6.

Martonne, Emm. de (1906), *Notice sur les reliefs du Paringu et de Soarbele*, Bulletin de la Société de Géographie de Bucarest, 27 p.

Martonne, Emm. de (1907), *Recherche sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie (Karpates méridionales)*, Thèse pour le doctorat en sciences naturelles, XXI + 286 p., 2 cartes, 11 planches photographiques.

Simpozionul internațional „Eugen Simion – 90”

 **Primăria
Capitalei**

Secția de filologie și literatură
a Academiei Române

Biblioteca
Academiei Române

Institutul de Istorie și Teorie
Literară „G. Călinescu”

SIMPOZIONUL INTERNATİONAL *Eugen Simion* 90

25-26
M A I
2023

| Academia Română, Calea Victoriei 125 | Fundația Națională pentru Știință și Artă, Str. Dem. I. Dobrescu 11 |
| Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Calea 13 Septembrie 13 | ARCUB, Str. Lipsicani nr. 84-90 |
| Muzeul Național al Literaturii Române, Str. Nicolae Crețulescu 8 |

Omagiu academicianului Eugen Simion

Maria Ioana Oancea*

Organizat de Academia Română prin Secția de filologie și literatură a Academiei Române, Muzeul Național al Literaturii Române (MNLR), Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Fundația Națională de Știință și Artă, Biblioteca Academiei Române, Centrul Cultural „Eugen Simion” (Dumbrăveni, județul Suceava), *Simpozionul internațional „Eugen Simion – 90”* a fost dedicat omagierii pe multiple planuri a personalității marelui critic, istoric literar și academician.

Derulată în perioada 25–26 mai 2023, seria evenimentelor a debutat cu inaugurarea Sălii de lectură „Eugen Simion” din cadrul Bibliotecii Academiei Române. În cuvântul său, acad. Gheorghe Chivu, președintele Secției de filologie și literatură din Academia Română, a evocat personalitatea marelui cărturar și a mulțumit familiei acestuia pentru donația de carte (volume de critică și istorie literară), pusă la dispoziția viitorilor cititori din acest locaș „al dulcilor zăbave”.

Simpozionul din Aula Academiei a fost deschis oficial cu discursul acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, urmat de intervențiile invitaților din țară și din străinătate. Despre Eugen Simion, omul, profesorul, savantul, conducătorul de instituții culturale și științifice, editorul și inițiatorul de proiecte culturale de anvergură națională și internațională, au vorbit acad. Thierry de Montbrial, președintele Institutului pentru Relații Internaționale al Franței, președinte al Academiei de Științe Morale și Politice de la Paris, și Serge Fauchereau, ambii membri de onoare ai Academiei Române, IPS Ioan Robu,

membru de onoare al Academiei Române, și acad. Mircea Martin. Vorbitorii au evidențiat semnificațiile acțiunilor culturale și științifice întreprinse de Eugen Simion ca președinte al Academiei între anii 1998–2006 și al Secției de filologie și literatură (2006–2022), ca și rolul acestuia în definirea poziției pe care Academia Română trebuia să o regăsească după 1989, în recuperarea locului fundamental ce-i revine în spațiul cultural.

Ioan Cristescu, directorul Muzeului Național al Literaturii Române, și Ioan Pavăl, primarul comunei Dumbrăveni, organizatorul, an de an, al manifestărilor de omagiere a lui Mihai Eminescu, s-au referit, simbolic, la rezultatele remarcabile pe care instituțiile conduse de ei le-au obținut în urma conlucrării cu acad. Eugen Simion.

După vernisarea expoziției artistului plastic Mircea Dumitrescu, membru corespondent al Academiei Române, consacrată celor două personalități care i-au marcat existența și creația, Eugen Simion și Nichita Stănescu, manifestările au continuat cu masa rotundă organizată la Fundația Națională pentru Știință și Artă (FNSA). Discuțiile au fost moderate de acad. Maya Simionescu, președinta FNSA, printre vorbitori numărându-se Jean-Jacques Askenasy (Israel), Sorin Alexandrescu, Mihai Cimpoi, membri de onoare ai Academiei Române, și scriitorul Virgil Tănase (Franța). Acad. Thierry de Montbrial s-a referit la necesitatea continuării proiectului *Penser l'Europe*, ai cărui inițiatori au fost academicienii Eugen Simion și Maya Simionescu.

*Asistent cercetare, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române

Concomitent, la sediul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” a avut loc, în zilele de 25 și 26 mai. a.c., colocviul internațional *Eugen Simion – Modelele criticii românești*, concretizat prin comunicări științifice susținute pe secțiuni, la care au participat cercetători, cadre universitare, critici și istorici literari, din țară și străinătate.

La buna desfășurare a Colocviului și-au adus contribuția: profesor emerit Gisèle Vanhese (Italia); conf. univ. dr. Speranța Sofia Milancovici (Arad); dr. Narcis Zărnescu (revista „Academica”); dr. Zamfir Bălan, dr. Viorel Coman (Brăila); dr. Radu Voinescu (președintele Filialei de Critică literară a Uniunii Scriitorilor-București); conf. univ. dr. Răduț Bîlbîie (Asociația Română de Istoria Presei/ARIP-București); lect. univ. dr. Alunița Cofan (A.S.E. București); conf. univ. dr. Paul Cernat, lect. univ. dr. Ștefan Firiță (Universitatea din București); conf. univ. dr. Otilia Sârbu (Universitatea „Hyperion”-București); dr. Adrian Tudurachi, lect. univ. dr. Ioana Tămăian (Cluj-Napoca); prof. univ. dr. Simona Antofî, prof. univ. dr. habil. Nicoleta Ifrim, drd. George Panțică, drd. Vlad Ștefan Stroe (Galați); prof. univ. dr. Bogdan Crețu, conf. univ. dr. Emanuela Ilie, dr. Șerban Axinte (Iași); prof. dr. Petruța Stan (Vălenii de Munte).

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, organizatorul colocviului, a fost reprezentat de prof. univ. dr. Lucian Chișu, dr. Oana Soare, dr. Gabriel Badea, dr. Ana-Maria Bănică, dr. Nicolae Bârna, dr. Bianca Burța-Cernat, dr. Raluca Dună, dr. Laurențiu Hanganu, dr. Andrei Codruț Milca, dr. George Neagoe, dr. Marija Nenadić, drd. Maria Ioana Oancea, dr. Alexandra-Oana Safta, drd. Mihăiță Stroe.

Lucrările colocviului au abordat o arie largă de teme, explorând multiple fațete ale activității lui

Eugen Simion și oferind o imagine de ansamblu asupra personalității, dar și a metodei și a principiilor sale în critică, precum și unele aspecte privind activitatea acestuia în cadrul Academiei Române. Au fost abordate teme precum *Întoarcerea autorului* – pusă în legătură cu jurnalele publicate, dar și cu stilul și abordarea în textul critic; *genurile biograficului*; *metodele critice* și poziționarea lui Eugen Simion în raport cu diferitele tendințe; *proiecte* coordonate de Eugen Simion; *problema revizuirilor și a dilemelor morale în critica postdecembristă*, precum și *activitatea internațională a criticului* (în cadrul simpozionului anual *Penser l'Europe*, dar și al schimburilor interculturale cu Serbia). Lucrările vor fi publicate în revista Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”.

Tot în cea de a doua zi a evenimentului, Muzeul Național al Literaturii Române a difuzat documentarul-portret realizat la TVR de Ileana Ploscaru Panait în cadrul emisiunii *Oameni de aproape*, urmat de masa rotundă moderată de Ioan Cristescu, directorul MNLR, la care au participat acad. Mihai Cimpoi (Republica Moldova), Serge Fauchereau, membru de onoare al Academiei Române (Franța), acad. Valeriu Matei, Ion Pop, membru corespondent al Academiei Române, și scriitorul Virgil Tănase (Franța).

Prin această serie de manifestări, Academia Română, Secția de filologie și literatură a Academiei Române, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Biblioteca Academiei Române, Muzeul Național al Literaturii Române, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Centrul cultural de la Dumbrăveni și întreaga lume culturală au onorat memoria academicianului Eugen Simion, al cărui deces, în octombrie 2022, a reprezentat o mare pierdere pentru spiritualitatea românească.

Eugen Simion la aniversare și comemorare*

Acad. Ioan-Aurel Pop
Președintele Academiei Române

Rostirea numelui lui Eugen Simion ne face imediat să ne gândim nu numai la o personalitate culturală de prim rang, ci la o adevărată instituție. De fapt, Eugen Simion a reunit în sine mai multe instituții. Mai întâi este vorba despre cercetătorul asiduu care, de decenii, s-a aplecat asupra zestrei noastre literare, arătând țării și lumii valoarea creației românești, reliefând pentru publicul instruit fațete necunoscute ale romanului, nuvelei, schiței, eseului literar, dramaturgiei, poeziei din spațiul nostru spiritual. A fost o muncă de erudit, menită să talmăcească lumea ideală recreată de scriitori, o lume în care ne refugiem toți, de care avem atâta nevoie și care ne poate face să privim viața cu încredere. Este aproape imposibil să ni-i reprezentăm pe Mihai Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, Eugen Lovinescu, Petru Dumitriu, Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Lucian Blaga, Tudor Vianu, George Călinescu, Nichita Stănescu și pe atâția alții fără inspiratele referințe critice ale lui Eugen Simion. În altă ipostază, cel evocat aici a fost și profesorul care a format generații întregi de alți profesori, de critici, istorici și teoreticieni literari, de scriitori, de iubitori ai textului literar și, implicit, de oameni de cultură. Profesorul este cel chemat să explice emulilor lumea în termeni clari, preciși, concisi și exacti, care să ajungă pe calea cea mai scurtă la receptori. Eugen Simion a făcut dascălie din vocație, dar și din imensa acumulare de cunoștințe realizată de tânăr, din calitatea de polihistor al secolului al XX-lea, din stăruința și străduința prin care a interpretat lumea recreată de scriitori. Cercetătorul, criticul și dascălul Eugen Simion a fost

și creator și animator de reviste literare, de asociații și fundații, organizator de congrese, conferințe, colocvii și conferințe care au în prim plan literatura, arta și cultura în general. Ca editor și restituitor al valorilor beletristice clasice, Eugen Simion ne-a întors spre origini, spre modele, spre coloana vertebrală a literaturii române și spre filioanele sale europene și universale. Devreme sau târziu, dar întotdeauna temeinic, au venit și recunoașterile, consacrarile, onorurile meritate, răsplățile spirituale pentru acribia demonstrată, pentru ascuțimea observațiilor interpretative, pentru restituiri, pentru învățatura și educația date altora. Cea mai înaltă recunoaștere a fost, fără îndoială, alegerea sa în Academia Română, cel mai înalt for de consacrare intelectuală din România, adică în acea instanță a elitelor, aflată de peste un secol și jumătate în serviciul națiunii noastre. Prezența sa în Academie s-a făcut remarcată în asemenea măsură, încât confrății domniei-sale l-au ales, pentru două mandate consecutive, președinte al instituției. A îndeplinit înalta funcție din 1998 până în 2006. Din 2006 a fost și director general al Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române. Ca președinte al Fundației Naționale pentru Știință și Artă (FNSA), creată în ianuarie 1998, domnia sa a inițiat cea mai amplă serie de editare a clasicilor literaturii române, anume colecția „Opere fundamentale” – un fel de „Pléiade” românească – ajungând să numere astăzi sute de volume.

Eugen Simion a fost și președintele de referință al ultimelor decenii din fruntea Academiei, acela

---

*Alocuțiune rostită la Simpozionul internațional „Eugen Simion – 90”.
(25 mai 2023, Aula Academiei Române)

---

care a impus o nouă dinamică instituției și acela care a repus forul suprem de consacrare și de cercetare din România pe coordonatele prestigiului său de odinioară. Au fost refăcute vechi așezăminte ale Academiei, distruse sau obturate de comuniști, s-au recuperat numeroase proprietăți confiscate după 1948, au fost reabilitați toți acei membri ai Academiei excluși și condamnați pe nedrept în vremea regimului de dictatură, s-au reconsiderat (inclusiv ca valoare pecuniară) premiile Academiei, s-au înlesnit posibilitățile academicienilor de călătorie în străinătate.

Ca președinte al Academiei, al Secției de filologie și literatură a Academiei, al menționatului Institut „G. Călinescu”, Eugen Simion a inițiat, a coordonat și a elaborat și alte opere colective de mare amploare, precum dicționarele-tezaur ale limbii și literaturii române. De exemplu, *Dicționarul-Tezaur al Limbii Române*, început de mai bine de un secol, finalizat inițial într-o ediție cu 37 de volume, urmată de o alta în 19 volume, cuprinde aproape 200 000 de cuvinte, fiind demn să fie pus alături de cele mai importante opere similare ale celor mai răspândite limbi din lume. Tot ca președinte al Academiei,

Eugen Simion a stimulat secțiile noastre să elaboreze opere fundamentale ale domeniilor respective, precum tratatul de *Istoria românilor*, din cele mai vechi timpuri până azi, ajuns la al zecelea volum (cuprinzând trecutul nostru de după Al Doilea Război Mondial până la 1989).

Evocarea și invocarea numelui lui Eugen Simion conțin în sine ideea de perenitate, de statornicie și chiar de nesfârșit. Dacă viața pământescă trece repede (*vita brevis*), opera unora dintre oameni rămâne (*ars longa*) și, astfel, în ciuda timpului care curge necruțător (*Fugit irreparabile tempus*), acei fericiți pot pretinde că au fost atinși de harul zeilor (*Et in Arcadia ego!*). Eugen Simion a fost o astfel de personalitate fastă, născută sub o zodie generoasă și cu auguri favorabili, o personalitate care a găsit proporția fericită între muncă și talent și care și-a revărsat mereu preaplinul creației sale spre oameni. Eugen Simion a fost, prin educația dobândită, produsul unor instituții și, prin activitatea sa de decenii, creatorul unor instituții. Dar chiar fațetele personalității sale întruchipează instituții, adică piloni ai națiunii și l-au înscris, prin creația sa, în colecția pe care a inițiat-o, aceea de opere literare fundamentale ale națiunii române.

Opera sa trebuie cunoscută și cinstită*

Preafericitul Părinte Patriarh Daniel

Membru de onoare al Academiei Române

Simpozionul „Eugen Simion – 90”, organizat de Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă (FNŞA) și Muzeul Național al Literaturii Române, dorește să comemoreze și să evoce personalitatea regretatului academician Eugen Simion, critic și istoric literar, editor, eseist, profesor universitar, membru titular al Academiei Române și președinte al acestui înalt for cultural român din anul 1998 până în 2006.

Prin activitatea de decenii pe care a desfășurat-o în cadrul unor instituții culturale importante, academicianul Eugen Simion a întregit tezaurul culturii române publicând cărți fundamentale, pe care fie le-a scris, fie le-a coordonat apariția în seria operelor complete ale unor autori clasici și contemporani.

Uneori, activitatea culturală a domniei-sale a însemnat restituirea fundamentală și istorică a unor manuscrise – cum este cazul poetului național Mihai Eminescu –, alteori a fost vorba de o reevaluare a receptării operei și a omului – cum este cazul lui Titu Maiorescu.

Înainte să ajungă unul dintre cei mai importanți critici literari ai generației sale, scriind despre literatura anilor '60, dar și despre scriitorii veniți dinspre „dimineața poeziei” românești, îmbinând armonios critica de întâmpinare cu elemente de istorie literară, Eugen Simion a fost atras definitiv de opera eminesciană.

Când se afla în ultimul an de facultate, a fost chemat de eminescologul Dumitru Panaitescu-Perpessicius în echipa de cercetare a manuscriselor eminesciene a Academiei Române. Misiunea primită a fost continuarea ediției critice monumentale pe care marele critic și editor o începuse în anul 1933 și pe care avea s-o ducă până la volumul al VI-lea (1963). Eminescu a devenit astfel și pentru Eugen Simion unul dintre importantele

proiecte, o preocupare serioasă care avea să se întindă pe parcursul mai multor ani.

După ce a fost ales președinte al Academiei Române (1998), Eugen Simion a reușit să împlinească visul cultural de a-l aduce pe Eminescu la îndemâna oricărui cercetător eminescolog sau tânăr literat, cititor de ocazie sau pasionat de poezie, prin *tipărirea integrală în facsimil a manuscriselor lui Eminescu*.

Proiectul care a fost coordonat de Eugen Simion, realizat de Academia Română și Fundația Națională pentru Știință și Artă, *a fost unul dintre cele mai importante și monumentale acte culturale, salvând de la deteriorarea firească și ireversibilă manuscrisele de o valoare inestimabilă ale patrimoniului național cultural*.

Academicianul Eugen Simion, atât din postura de istoric literar, cât și de critic experimentat – cel mai reprezentativ al generației sale – a fost un adevărat apărător al impozantului autor al celebrei *teorii a formelor fără fond* în cultura română, Titu Maiorescu, un alt mare clasic și întemeietor de cultură românească modernă.

Vocația sa de a evoca și restitui conștiinței culturale românești opere fundamentale, de a aduce în actualitate personalități sau chipuri de lumină cu valoare de simbol și de reper ale culturii noastre, i-a conturat reputația de vrednic slujitor al literaturii și culturii românești contemporane, atât în țară, cât și în străinătate.

Opera sa trebuie cunoscută și cinstită, fiind un îndemn la o mai bună cunoaștere a culturii și identității noastre românești.

Felicităm pe organizatorii acestui eveniment cultural deosebit și binecuvântăm pe toți participanții!

*Mesaj transmis la Simpozionul internațional „Eugen Simion – 90” (25 mai 2023, Aula Academiei Române).

In memoriam Eugen Simion*

Arhiepiscop mitropolit emerit Ioan Robu

Membriu de onoare al Academiei Române

Prima dată când l-am ascultat îndelung pe Eugen Simion și eu nu puteam să scot o vorbă era prin 2003. El era foarte fericit, încântat să poată împlini visul lui Constantin Noica: facsimilarea manuscriselor lui Mihai Eminescu. Domnul Mircea Dumitrescu tocmai găsisese soluția tipăririi acestor manuscrise, iar Eugen Simion era în febra așteptării primului volum din manuscrisele eminesciene facsimilate, care în câțiva ani aveau să ajungă la cifra de 38, rod al unei voințe și al unui spirit de jertfă care, sunt sigur că va fi prețuit – poate mai mult decât am făcut-o noi – de către generațiile care vor veni.

M-a încântat să observ că în fiecare volum din cele 38 sunt amintiți tipograful care au ajutat la finalizarea volumului, gest de mare atenție și respect față de această specialitate.

Altădată aveam să-l aud pe domnul Eugen Simion deplângând situația în care ajunsese, să fie reclamat la DNA. L-a afectat această întâmplare, dar nu l-a tulburat în adâncime, acea adâncime care uneori poate face să se cutremure totul în tine. El a continuat drumul împlinirilor, acele împliniri care au îmbogățit cultura noastră românească și i-a încurajat pe slujitorii ei. Permiteți-mi să vă amintesc de Fundația Națională pentru Știință și Artă, ctitorie a lui Eugen Simion, în colaborare cu doamna Maya Simionescu. Cunoașteți colecția „Opere fundamentale” și știți că ea cuprinde până acum 300 de volume, de tip „Pléiade”. Cât a trebuit să trudească, să ceară ajutor, ca să nu spun să cerșească de la unii și de la alții, ca să realizeze cele 300 de volume! Despre așa ceva vorbea foarte rar; dar

știți cum se spune: „Să fie primit!” Și dacă la 15 ianuarie celebrăm Ziua Culturii Naționale, dacă avem *Dicționarul General al Literaturii Române*, dacă avem la îndemână multe enciclopedii, atlase, tratate, dicționare, dacă Academia Română și-a recuperat cele confiscate de regimul comunist, dacă au crescut cândva indemnizațiile membrilor Academiei, dacă ne amintim de introducerea costumelor de Academie, de Casa Seniorilor de la Otopeni, toate acestea le datorăm lui Eugen Simion. Și-i mai datorăm lui Eugen Simion Seminarul „Penser l'Europe”, cu cele 19 ediții, toate organizate anual de el, împreună cu Thierry de Montbrial și Maya Simionescu.

Iar dacă a devenit Papa Ioan Paul al II-lea membru al Academiei Române, o datorăm tot lui Eugen Simion, și doresc să vă spun câteva lucruri legate de această reușită a lui Eugen Simion.

La 31 mai 2001 eram și eu în delegația Academiei Române sosite la Roma cu ocazia tipăririi în Vatican a unei noi ediții a *Bibliei de la Blaj* (1795), în traducerea lui Samuel Micu. În drum spre Cetatea Eternă am reluat cu Eugen Simion o discuție avută la București, unde Nunțiul Apostolic de atunci ne convinsese că Papa nu va accepta să devină membru al Academiei Române, pentru că nu este obiceiul Suveranilor Pontifi să primească un asemenea titlu onorific. La Roma, însă, noi ne-am hotărât să-i spunem totuși Sfântului Părinte că Academia Română vrea să-l facă membru de onoare, dar că regretăm foarte mult că așa ceva nu se poate. Știam că Eugen Simion avea să-l salute într-o scurtă cuvântare pe Papa Ioan Paul al II-lea, arătând importanța *Bibliei de la Blaj*

*Alocuțiune rostită la Simpozionul internațional „Eugen Simion – 90”.
(25 mai 2023, Aula Academiei Române)

---

ca document confesional și lingvistic de prim ordin, și am hotărât noi ca odată ce va fi terminat discursul, să-i ceară voie Papei să-i mai spună ceva. Și așa a fost. Papa i-a dat voie, iar Eugen Simion i-a spus aproximativ aceste cuvinte: „Sfinte Părinte, Prezidiul Academiei noastre ar dori să vă facă membru de onoare al Academiei Române, dar regretăm așa de mult că am înțeles că nu se poate”. În mai puțin de o secundă, Papa a răspuns: „De ce nu? Sunt de acord cu ceea ce doriți să faceți”.

Ne-a surprins Papa pe toți și am fost foarte fericiți, în frunte cu Eugen Simion, care odată reîntors la București s-a îngrijit ca prezidiul să îndeplinească cele necesare, astfel că la 6 iunie 2001 a avut loc primirea Sanctității Sale ca membru de onoare al Academiei Române.

La 17 decembrie 2001, am profitat de vizita la Roma a Președintelui de atunci, care-i dăruia Vaticanului bradul de Crăciun, și așa a reușit Eugen Simion să-i înmâneze Sfântului Părinte Papa Ioan Paul al II-lea însemnele de membru de onoare al Academiei Române, spunându-i: „Suntem fericiți că ați acceptat propunerea noastră. Prezența dumneavoastră în Academia Română ne dă curaj și dă pregnanță morală și spirituală instituției academice... Dați-mi voie să vă felicit și să vă spun cât de emoționat sunt. Este prima oară în istoria Academiei Române, când un președinte înmânează, la Vatican, Șefului Bisericii Catolice, un titlu academic. Dumnezeu să ne ajute!”

Îndată după întâlnirea cu Papa, dar și după mulți ani, Eugen Simion spunea: „Aceasta a fost reușita mea cea mai mare”.

M-am bucurat foarte mult de prietenia cu Eugen Simion și, știindu-mă „față bisericească”, așa cum îi plăcea să spună, mi-a mărturisit de multe ori: „Monsenior, să vă spun care este credința mea: *Cred, Doamne, ajută necredinței mele*” (Marcu 9,24). Și se lega de comentariul lui Nicolae Steinhardt, care în *Jurnalul fericirii* afirma: „Mai amețitoare vorbe nu s-au rostit niciodată [...]. Nu cred și totuși mă rog. Cred și totuși știu că nu cred cu adevărat. Cred de vreme ce-i spun «Doamne» lui Cristos. Și nu cred de vreme ce-l rog să vină în ajutorul necredinței mele”. Și, într-adevăr, cum scria Gustave Thibon în cartea sa *Setea de absolut*, „credința nu este o armură, un set de certitudini; ea reprezintă mai presus de toate o rană deschisă și o luptă neîncheată; [...] incertitudinea reprezintă condiția și climatul credinței” (pag. 14; 41).

La toate acestea mă gândeam când, cu câteva zile înainte ca Eugen Simion să plece din această lume, îl priveam pe patul spitalului Elias și-i dădeam o binecuvântare, o dezlegare.

Astăzi, 25 mai, Eugen Simion ar fi împlinit 90 de ani. Dumnezeu să-l fericească, să-l țină în lumina cea fără de apus, iar pe noi toți să ne binecuvânteze.

O viață aservită operei, o operă aservită culturii românești*

Acad. Mircea Martin

Domnule președinte,
Înaltpreasfinția Voastră,
Chers amis venus de l'étranger,
Stimate colege, stimați colegi,
Doamnelor și domnilor,

La cei 90 de ani, câți împlinește astăzi Eugen Simion, cred că am putea risca – în timpul limitat de care dispunem – un rezumat al vieții și operei sale. O viață aservită operei, o operă aservită culturii românești.

Nu sunt mulți intelectuali români în existența cărora ambiția construcției – înțeleasă lutherian, ca o vocație, ca o chemare, ca o misiune – să fie atât de evidentă, de puternică și de statornică. Ea se manifestă de timpuriu și în condiții nefavorabile ca *autoconstrucție*, ca edificare de sine, proces care nu încetează, dimpotrivă, se intensifică și se diversifică odată cu efortul depus în vederea Operei și prin intermediul Operei, iar apoi se multiplică prin inițierea de proiecte colective și implicarea în realizarea lor.

Înregistrăm, prin urmare, în cazul lui Eugen Simion, o operă personală majoră de critic și de istoric literar cu răsfrângerile ei importante în cultura română și – împletindu-se cu ea de la un timp – o operă colectivă de o inegalată și, probabil, inegalabilă amplitudine.

Spre deosebire de alți reputeți intelectuali români, preocupați, mai mult sau mai puțin exclusiv, de opera proprie și de o afirmare singularizantă, Eugen Simion se decide să dea propriului egoism o dimensiune impersonală, să asocieze ambiției personale o implicație instituțională, o voință de a se pune în serviciul culturii naționale,

suplinindu-i anumite lacune și oferindu-i instrumente de lucru absolut necesare. Așa se face că, alături de cărțile sale despre Eminescu, Lovinescu, Eugen Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Petru Dumitriu, Marin Preda, Alexandru Odobescu și Ion Creangă, pe lângă sintezele dedicate autobiografiei și jurnalului, pe lângă numeroase alte volume de „fragmente critice”, apar, începând cu anul 2000, primele exemplare din colecția „Opere fundamentale”, replică demnă la Pleiadele franceze – numărul lor a ajuns astăzi la 308; între 2004 și 2009 apar cele șapte volume ale *Dicționarului General al Literaturii Române*, serie reluată, revizuită, ameliorată și augmentată (opt volume între 2016 și 2021). În 2010 apărea primul volum al *Cronologiei vieții literare românești*, serie care a ajuns, în 2021, la al 48-lea volum. Nu sunt singurele proiecte în desfășurare, nu sunt nici singurele realizate: să menționez doar *Enciclopedia literaturii române vechi* (coordonatori Dan Horia Mazilu, Gheorghe Chivu, Eugen Pavel, Laura Bădescu), apărută în 2020, și cele două volume cu titlul *Existențialismul românesc*, concepute și îngrijite de Marin Diaconu, cu un amplu studiu introductiv de Eugen Simion.

Autorul despre care vorbim n-a fost deloc indiferent la soarta comunității din care făcea parte, avea, ca mulți dintre intelectualii la prima generație, un puternic sentiment al apartenenței. A ilustrat și a apărat valorile naționale, n-a ezitat câtuși de puțin să-și asume condiția de intelectual român și credința în perenitatea națiunii, sfidând superioritatea ironică a ideologilor care proclamau dispariția ei iminentă. Naționalul și

*Alocuțiune rostită la Simpozionul internațional „Eugen Simion – 90”.
(25 mai 2023, Aula Academiei Române)

ruralul, „promoția ruralilor” au stat mereu în atenția sa, fără însă ca această preocupare constantă – înțeleasă ca fidelitate și reverență față de originea sa și memoria părinților săi – să-i altereze judecata de valoare.

Sensibilitatea în acest plan a lui Eugen Simion mergea chiar mai departe, spre diferențieri regionale. Îl irita, de pildă, rezerva arogantă a ardelenilor față de „mitici”, deși el însuși era uneori scandalizat de „nestatornicia și duplicitățile valahilor”, ca și Marin Preda, iar la discursul susținut în Aula Magna a Universității „Babeș-Bolyai” declara cu toată convingerea: „Și eu sunt ardelean”, referindu-se, printre altele, la originea transcarpatică a consătenilor săi din Chiojdeanca prahoveană.

Patriotismul său a fost unul autentic, susținut nu doar de vorbe, ci și de fapte, de inițiative și de proiecte generoase. Activitatea lui în ansamblu poate servi la reabilitarea intelectuală și morală a acestui termen, la extragerea lui din uzajul politicianist, din demagogia gregară și ignară. Patriotismul său nu era decât o altă față – cea internă – a europenismului său, ilustrat prin scrierile și pozițiile lui publice, prin efortul sincronizator și integrator pe care-l presupun proiectele sale realizate. Recunoașterea internațională de care s-a bucurat – calitatea de membru al Academiei de Științe Morale și Politice, Legiunea de Onoare și alte distincții nu sunt un rezultat al circumstanțelor, ci al meritului.

Eugen Simion și-a tras brazda lui în fiecare dis-de-diminează, negreșit și neobosit. A fost un lucrător matinal, echilibrat și senin, cele mai izbutite pagini ale sale respiră acest aer proaspăt și înviorător. Am apelat la imaginea brazdei răsturnate de plug, comună în cultura noastră rurală, dar ea trimite la o producție redusă, artizanală, pe când activitatea lui Eugen Simion evocă, prin regularitate, masivitate și eficacitate, mai degrabă producția unei „uzine de Rhin”, cum zice el însuși într-un context confesiv. Opera sa atinge dimensiuni epice stârnind chiar admirația, probabil nelipsită de invidie, a unui foarte prolific romanțier contemporan.

Doamnelor și domnilor,

În cazuri de excelență intelectuală, precum acesta, noi apreciem, de regulă, finețea disocierilor, justețea judecăților, anvergura proiectelor,

strălucirea stilistică, dar ignorăm sau neglijăm ceea ce nu se vede – și ceea ce autorul însuși ascunde uneori: travaliul cotidian, disciplina strictă, munca îndârjită, stringența ascetică acceptată a vieții, supunerea voluntară la imperative ce depășesc individul, voința stăruitoare, tenacitatea lucrurilor mărunte susținută până la realizarea lucrurilor mari. Aici se află fundamentul construcției de sine și prima probă a caracterului. Deducem din unele comentarii ale lui Simion despre alții că era deplin conștient de importanța acestor acumulări zilnice, lente și sigure, care, de la un moment dat încolo, capătă sens și valoare.

Ca să atingi asemenea performanțe, trebuie să-ți organizezi viața cu mare grijă, să menții tot timpul un control ferm asupra ta însuși și asupra celor pe care i-ai antrenat în îndeplinirea proiectelor tale. Fără exigență și fără autoexigență, aceste proiecte grandioase ar fi fost sortite eșecului. Eugen Simion a avut energia, abilitatea și stăruința de a face instituțiile pe care le-a condus productive: Academia în primul rând, Fundația Națională pentru Știință și Artă și îndeosebi Institutul „G. Călinescu”.

Am admirat, mai cu seamă în ultimii ani, puterea de creație a lui Eugen Simion, plasticitatea scriiturii, suplețea gândirii, capacitatea de a fi complex fără a fi sofisticat și subtil fără prețiozitate. Suplețea nu-i atenua fermitatea și consecvența. El a rămas consecvent cu sine, cu propriile convingeri și cu propriile proiecte a căror realizare a urmărit-o cu o îndârjire calmă, netulburată.

Eugen Simion aduce la expresie deplină vechi proiecte ale tradiției autohtone – de la ideea „bibliotecii universale” heliadești, la programul „școlii critice moldovenești”, preia îndemnul sincronist și europenizant al lui Lovinescu, dar și viziunea totalizantă călinesciană, viziune ce se va materializa curând într-o sinteză de proporții al cărei plan și ale cărei coloane de rezistență există deja: este vorba despre o istorie literară având în centrul ei spiritul românesc. Nu cred că exagerez considerându-l drept criticul cu cea mai mare anvergură intelectuală și literară din cultura română postbelică. Inteligența, talentul, hărnicia, ambiția, într-un cuvânt energia sa creatoare stau la originea unei opere monumentale care se înscrie fără complexe în continuitatea marilor intelectuali umaniști din interbelicul românesc.

Cu cele 35 de volume personale în față, cu cele ce urmează să apară în minte, cu zidul de volume din seria Pleiade în spatele acestei tribune, cum s-a întâmplat acum cinci ani, prezența lui Eugen Simion printre noi nu mi se pare anulată de dispariția lui fizică. Omul de hârtie, omul de carte continuă să trăiască pe rafturile bibliotecilor reale și imaginare, iar omul de carne, de oase și de spirit trăiește în memoria noastră vie. Să convenim, prin urmare, că participăm acum mai degrabă la o aniversare decât la o comemorare. Noi nu doar ne

amintim de Eugen Simion, noi îi marcăm prezența, îi remarcăm prezența, îi atestăm prezența în măsura în care opera sa însuși, ca realitate spirituală și materială, își atestă originea în personalitatea sa, își confirmă întruna sursa prin semnătura pe care o poartă, prin pecetea unică pe care o recunoaștem.

Astăzi, 25 mai 2023, Eugen Simion împlinește 90 de ani. La mulți ani, Eugen Simion! Bonne anniversaire, Eugène Simion!

Penser l'Europe sous le signe d'un immortel*

Narcis Zărnescu**

Poate că unii vor gândi că micro-excursul meu este exagerat, ditirambic și apoteotic?! Posibil! Dar cred că numai în acest registru se poate vorbi despre proiectele și înfăptuirile, adevărate ctitorii, ale Nemuritorului Eugen Simion, *l'Immortel*, ca să folosesc o metaforă a Academiei franceze.

Așadar, Nemuritorul și-a adjudecat de-acum înainte un pașaport etern pentru Europa.

Poate că domnia-sa, Eugen Simion, avea să se gândească nu o singură dată la un proiect-vis sau la mai multe, greu de mărturisit, un fel „I have a dream”... Dar unul dintre multiplele sale vise, aproape voievodale, va deveni între timp o constelație pe cerul culturii noastre: *Pleiada*.

Aprofundând această ipoteză contrafactuală, frumoasă ca o legendă apocrifă, este **imposibil** ca Eugen Simion să nu fi visat în permanență la următoarea misiune **imposibilă**. Superb utopică, pe care numai un Nemuritor ar fi putut să o transforme într-o realitate unică, irepetabilă, copleșitoare. Și anume, să traducă în limbile europene și în cele euro-asiatice cele câteva sute de cărți din *Proiectul Pleiada*. Aceasta ar fi fost, poate, încununarea istorică, absolută, a *Proiectului Pleiada*.

O asemenea misiune, pe care, repet, numai Nemuritorul, Eugen Simion, o putea duce la bun sfârșit, ar fi reprezentat, poate, fără să exagerez, pentru istoria noastră geopolitică și pentru imaginea noastră externă, un eveniment la fel de important ca Marea Unire. Doar un argument, pentru că, de fapt, sunt o mulțime de argumente, oferit celor care s-ar putea să strige „erezie!”

Românii au intrat deja de multă vreme într-o epocă a dezbinării și confuziei, iar lansarea acestui Proiect unic și absolut [așa cum SE spune, incorect, dar sublim: *Poetul Absolut!*], simultan în bibliotecile și librăriile marilor puteri, marilor culturi, ar fi reunit *diasporica* și fărâmițata conștiință de sine românească într-o conștiință indivizibilă, ar fi cristalizat energia sufletească într-o imaginară Columnă autohtonă a infinitului. Ar fi fost a doua „Mare Unire de la 1918”, necesară și mântuitoare.

Fără îndoială că atunci când a purces la conceperea Proiectului european, *Penser l'Europe*, Eugen Simion își amintise cuvintele profetice ale lui Nicolae Iorga, rostite în 1903: „O nouă epocă de cultură trebuie să înceapă pentru noi. Trebuie, sau altfel vom muri!”¹

A fost imperios necesar, mai întâi, să treacă în revistă, ca un mare strateg geopolitic, avanposturile culturii române în străinătate și starea lor: manuscrisele românești din bibliotecile Bodleiana din Oxford; Bavareză din München; Națională din Viena; Națională din Paris; Houghton din Cambridge (Massachusetts) etc. sau operele create de artiștii români, aflate azi în marile colecții de la Muzeul Victoria & Albert din Londra sau de la Centrul Pompidou din Paris.

Nemuritorul, *l'Immortel*, Eugen Simion și-a asumat datoria de a continua misiunea inaugurată de înaintașii săi: fuziunea valorilor și a idealurilor tradiționale cu valorile europene moderne și post-moderne. A reușit, astfel, să pună încă o piatră simbolică importantă la această Mare Lucrare,

*Comunicare susținută în plen la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; moderatorii Lucian Chișu și Oana Soare (25 mai 2023).

**Redactor-șef revista „Academica”. Cavalier al Ordinului Palmes Académiques.

Magnum Opus, multiseclară a mesagerilor culturii românești în lume și a ctitorilor ei în Țară.

Seminariile-colocvii erasmienne, unice în arealul românesc, intitulate *Penser l'Europe* au pus la încercare Europa. Participanții au lucrat împreună la descoperirea conexiunilor culturale, literare, axiologice, prin care Europa profundă comunica, în ciuda tuturor tensiunilor, crizelor și jertfelor omenești. Acest izvoditor de idei strălucite și proiecte în umbra utopiei, l-am numit pe Eugen Simion, și-a condus de fiecare dată oaspeții, printr-o maieutică savantă, către acele spații și dumbrăvi mioritice, observate de Blaga, Băncilă, Eliade, Vulcănescu, Cioran, Noica și mulți alții, de unde se întrezăreau mai bine izvoarele adevărului românesc și veșnicia originilor. Meditând, aproape un deceniu, cărturari de pe Bătrânul Continent și din alte zări, au visat să descifreze polifoniile, contratimpii, anacruzele, sincopel gândirii românești și să le transcrie în armoniile unei *Missa solemnis* europene. Din păcate, această *Missa* laică a rămas neterminată, la fel ca *Simfonia a X-a* de Beethoven și a *VIII-a* de Schubert, *Unvollendete*. Putem spera însă că *Inteligența Artificială*, așa cum a finalizat ambele simfonii romantice, pe baza unor algoritmi personalizați, va reuși într-o zi să finalizeze proiectul renascentist al marelui nostru contemporan.

Cred, totuși, sunt convins că proiectele ciclopice ale Nemuritorului român au găsit și răspunsul corect la acea *interrogatio* dramatică a filosofului neo-kantian, Constantin Rădulescu-Motru.

Iat-o: „Oare aceste schimbări de decor, începute la 1848 și continuate în tot cursul jumătății a doua a secolului trecut, pătruns-au ele în firea poporului român, pentru a constitui cu aceasta o unitate sufletească, din care să izvorască motivele unei activități viitoare? Asimilat-a oare poporul nostru în firea sa obiceiurile, instituțiunile, cultura Apusului, pe care în aparență le imitam atât de docil? Deșteptat-au formele civilizațiunii apusene, în mijlocul cărora noi ne învârtim, și fondul sufletesc care le susține aiurea? Sau, sub aceste forme de împrumut, trăiește mai departe fondul nostru propriu moștenit din veacuri?”²

Răspunsul simionian nu putea fi decât unul singur: „Da, formele civilizațiunii apusene au deșteptat fondul nostru moștenit din veacuri și conlucrează la consolidarea unității sufletești”. Oricare alt răspuns ar face ca acest superb *speech act* de *Penser l'Europe* să-și piardă sensul și deschiderea epistemică.

Aș mai adăuga o expresie, la care meșteresc de ceva timp și care sper să devină o apoftegmă de succes: PENSER L'EUROPE C'EST PENSER LA ROUMANIE.

Note

¹ Iorga, „Sămănătorul”, anul II (1903), nr. 20.

² Constantin Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, București, Editura Librăriei Leon Alcalay, 1904; articol retipărit în *Scrieri politice*, București, Nemira, 1998, p. 122.

Interviu cu prof. Jean-Jacques Askenasy Membru de onoare al Academiei Române

Medic neurolog

Nathaniel Kleitman și primele cercetări la nivel mondial privind somnul

Cătălin Mosoia*

Medic neurolog și profesor, Jean-Jacques Askenasy este, din 2016, membru de onoare din străinătate al Academiei Române. Este o personalitate științifică cunoscută publicului nostru, fie că ne referim la interviurile pe care le-a acordat presei, la conferințele pe care le-a susținut în Aula Academiei ori la articolele sau cărțile pe care le-a scris. Într-unul din dialogurile recente pe care le-am avut cu profesorul Jean-Jacques Askenasy am vorbit despre Nathaniel Kleitman¹, una dintre marile personalități științifice ale secolului al XX-lea.

Jean-Jacques Askenasy: Nathaniel Kleitman s-a născut la 26 aprilie 1895 la Chișinău, gubernia Basarabia a Imperiului rus. Fiu al lui Suni Berco-vici-Kleitman și al Pesiei Galanter, a fost înregistrat sub numele de Nasaniel la Sinagoga „geamgiilor” sau „sticlarilor” din Chișinău, monument istoric de patrimoniu. Limba sa maternă a fost idish. Nu și-a cunoscut tatăl, evreu de origine română, care suferea de tuberculoză și a murit înainte ca el să se fi născut. Mama sa se recăsătorește și el este crescut de bunicii săi materni. Este înregistrat la o școală particulară „Realschule” (1902).

Ca urmare a publicării, la data de 6 aprilie 1903, în ziarul antisemit „Bessarabets”, a unui articol despre moartea suspectă a unui copil creștin din Dubăsari, „ucis în cadrul ritualului iudaic”, se declanșează o serie de pogromuri sângeroase, cunoscute bine în literatura mondială, care se succed în toată perioada 1903–1905.

Kleitman reușește să emigreze în Palestina la vârsta de 7 (șapte) ani. Termină studiile liceale și,

doritor să devină medic, se înscrie, în anul 1913, la Universitatea americană din Beirut, „Colegiul protestant sirian”, Secția medicală. La declanșarea Primului Război Mondial, 28 iulie 1914, Libanul se afla sub dominație otomană, iar Imperiul rus, din care provenea Kleitman, era inamic al Turciei, aliată cu Germania și Imperiul austro-ungar. În consecință, este exmatriculat, arestat și internat ca prizonier de război de autoritățile turcești. La eliberarea sa, împreună cu grupul de cetățeni americani cu care fusese arestat, este evacuat în Rhodos, Grecia. De aici, la bordul unei nave americane reușește să ajungă în Statele Unite, unde, după o copilărie inundată de sânge vărsat pe rugul dușmăniei și urii semenilor din care făcea parte, doritor să afle rostul existenței, se dedică cercetării somnului.

Cătălin Mosoia: *Cum a ajuns Nathaniel Kleitman să fie o celebritate americană?*

Jean-Jacques Askenasy: Imediat ce a ajuns în America, Kleitman s-a înscris la Facultatea de Fiziologie și Psihologie din New York și, după absolvire, a urmat un program de master la Columbia University. Ulterior, s-a înscris la un doctorat în fiziologie și psihologie la Universitatea din Chicago, pe care l-a absolvit cu *summa cum laude* (1923). Tot atunci, la vârsta de 28 de ani, a fost distins cu Premiul „Phi Beta Kappa”², cea mai veche și mai prestigioasă societate academică din Statele Unite. Din acel moment s-a dedicat total cercetării științifice și, la Chicago, a deschis primul laborator de somn din lume!

Peștera Mamut în care se înregistrează somnul lui Nathaniel Kleitman de către Bruce Richardson, asistentul său.⁶

Cătălin Mosoia: *American Academy of Sleep Medicine a inițiat (1981), în onoarea lui Nathaniel Kleitman, Premiul „Nathaniel Kleitman”, distincție care se acordă celor care au adus contribuții semnificative în știința somnului.*

Jean-Jacques Askenasy: Premiul „Kleitman” pentru somnologie este egal în valoare cu Premiul „Charcot” pentru neurologie. Dacă cineva a primit Premiul „Kleitman” înseamnă că a atins apogeul carierei în știința somnului. Premiul „Nathaniel Kleitman” este Oscarul Medicinii Somnului.

Cătălin Mosoia: *Înțeleg că Nathaniel Kleitman (26 aprilie 1895, Chișinău–13 august 1999, Los Angeles, California)^{3,4} a inițiat drumul cercetărilor în știința somnului; la nivel internațional, este descoperitorul celor două forme de somn, somnul cu mișcări oculare rapide și somnul profund.*

Jean-Jacques Askenasy: Când Kleitman și-a început studiul somnului se cunoșteau două paradigme: descoperirea „ceasului biologic” de către omul de știință Jean-Jacques d’Ortous de Mairan în 1729 (planta *Mimosa pudica* se închide în fiecare seară în absența expunerii la lumină în timpul zilei precedente) și descoperirea electroencefalografiei (EEG) de către psihiatrul Hans Berger, în 1929, care a permis înregistrarea undelor electrice din timpul somnului (polisomnografia).

După o lungă istorie în care se credea că somnul este polifazic (apare de mai multe ori în decursul celor 24 de ore), Nathaniel Kleitman descrie monofazia stării de veghe de zi și a somnului de noapte. Am putea spune descrierea ritmului circadian (în limba latină *circa* = în jurul sau

aproximativ și *diem* sau *dies* = zi). Încă din scrierile înțeleptului Maimonide (1135–1204) se considera „că o treime din zi este suficient pentru somnul unui om sănătos”.

Cătălin Mosoia: *Experimentele le realiza și pe propria persoană! Într-un articol⁵ dedicat lui Nathaniel Kleitman există o fotografie în care Nathaniel Kleitman apare ca subiect al propriilor investigații asupra somnului.*

Jean-Jacques Askenasy: Ceea ce îl deosebește pe Nathaniel Kleitman de toți ceilalți specialiști în domeniul somnologiei este faptul că s-a dedicat într-o astfel de măsură studiului somnului încât a reușit să-i implice pe toți membrii familiei sale și pe cei mai apropiați prieteni ai săi în studiile sale. Era într-un permanent extaz al cercetării somnului.

În anul 1938, deci când avea vârsta de 43 de ani, a realizat un experiment inedit: în adâncurile Peșterii Mamut (Mammoth Cave, Kentucky, SUA), a organizat un laborator pentru cercetarea somnului, performând polisomnografia sub pământ. A studiat somnul cu aparatură electroencefalografică într-un mediu de întuneric permanent, cu o temperatură constantă și liniște aproape totală. Ceasurile, radiourile au fost înlăturate. În acest mediu, nimic nu-ți putea sugera dacă este zi sau noapte, momentul prânzului sau al cinei, decât sub formele vagi ale foamei și oboselii. Un cercetător german a numit factorii timpului, pe care Kleitman i-a eliminat din viața experimentatorilor din peșteră, „zeit gebers”, indicatori de timp. În aceste condiții Kleitman, familia și prietenii lui au stat 32 de zile în Peștera Mamut. În urma acestui

experiment a rezultat următoarea descoperire paradigmatică: „Omul are în permanență tendința să prelungească ritmul circadian de la 24 de ore la 25, 26 sau chiar 27 de ore” – ceea ce îl împiedică este ritmul ceasului biologic impus de lumina Soarelui și numeroși *zeit gebers* ca: slujba, gălăgia exterioară, orele de masă, viața socială etc., fapt dovedit de prelungirea somnului la sfârșit de săptămână. Este important de menționat faptul că și-a continuat studiile originale prin îmbarcarea, în 1948, pe submarinul *Dogfish*, navă destinată pescuitului de pești speciali.

Cătălin Mosoia: *În urma studiilor în Peștera Mamut și pe submarinul Dogfish, care au fost concluziile la care a ajuns Kleitman privind somnul?*

Jean-Jacques Askenasy: Nathaniel Kleitman stabilește principiile ciclului veghe-somn în cartea sa intitulată *Sleep and Wakefulness*.

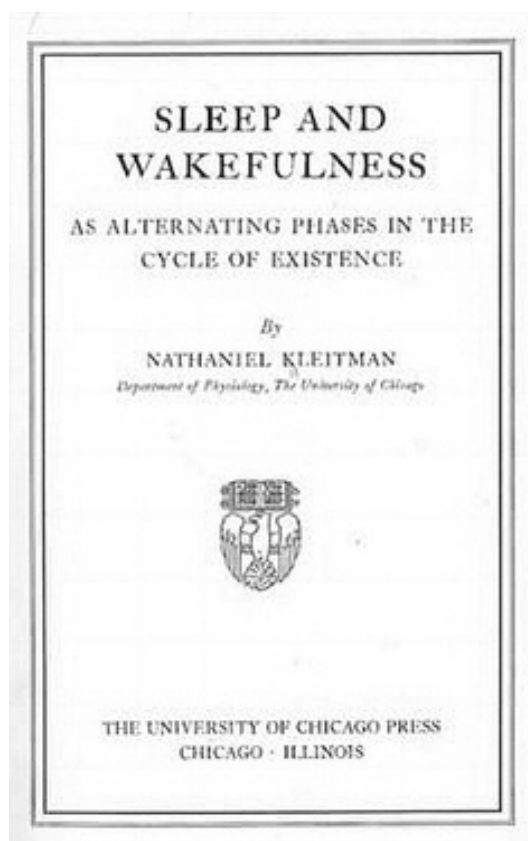
Somnul este format din cicluri de aproximativ 90 de minute, în care creierul parcurge o lungă perioadă de somn liniștit, urmată de o scurtă perioadă de somn activ REM (*rapid-eye movement*). Lunga perioadă de somn liniștit este for-

mată din patru stadii, două de somn superficial (I + II) și două stadii de somn profund (III + IV). După lunga perioadă de somn liniștit cu cele patru stadii, urmează perioada de somn activ REM, când ochii persoanei se mișcă în toate direcțiile. În somnul activ REM, creierul consumă o energie egală cu cea din starea de veghe, uneori chiar mai mult. Perioadele de REM sunt la început scurte, iar către sfârșitul somnului se lungesc, cea mai lungă fiind înaintea trezirii. Descoperirea faptului că în perioada de REM cu mișcări rapide oculare, orizontale și verticale se desfășoară majoritatea viselor a fost realizată de un elev al lui Kleitman, William Dement.

Aș putea afirma că Nathaniel Kleitman, din dorința sa uriașă de a descoperi secretele somnului, s-a sacrificat pe sine pentru a le afla. Cu eforturi supraomenești a rămas treaz timp de 7 (șapte) zile și 4 (patru) ore, după care a căzut pradă unui somn profund, care a fost înregistrat polisomnografic. A încercat astfel să răspundă la întrebarea de ce natura vie, animalele, inclusiv omul, întreaga floră și faună a planetei doarme. Dar din această grea experiență a reușit să dovedească doar că „viața nu poate exista fără somn”. Ce anume realizează însă creierul și trupul prin somn? Nimeni însă nu a reușit să răspundă cu precizie la această întrebare.

Cătălin Mosoia: *Totuși, din noianul de cercetări științifice realizate se pot contura anumite posibile răspunsuri la întrebarea privind necesitatea florei și faunei de a dormi?*

Jean-Jacques Askenasy: În baza experiențelor lui Nathaniel Kleitman și a multor altor cercetători, eu trag următoarele concluzii bazate pe o gândire, dacă nu speculativă, cel puțin imaginativă. Astfel, cum, pentru a trăi, un om are nevoie de oxigen, apă și hrană, tot așa are nevoie de somn. În absența totală a somnului, fapt realizat în laborator pe animale, moartea apare după săptămâni sau luni. Somnul reface energia creierului și a întregului organism. Absența de somn activ (REM) provoacă tulburări cognitive. Un om lipsit de somnul REM timp de câteva zile înregistrează o recuperare a întregii lipse prin apariția unei foarte lungi perioade de REM după încetarea manevrei de a opri apariția somnului REM. Omul

Sleep and Wakefulness,

volum publicat la University of Chicago Press⁷.

---

sănătos prezintă o desfășurare armonică a stadiilor de somn liniștit și activ, după modelul descris mai sus.

Cătălin Mosoia: *De câte cicluri de somn are nevoie un om sănătos pe noapte?*

Jean-Jacques Askenasy: Depinde de individ și de structura genetică a creierului. Unele persoane au nevoie de trei-patru cicluri, altele de cinci-șase pe noapte. Vârsta scurtează numărul ciclurilor.

Cătălin Mosoia: *Dumneavoastră ați caracterizat somnul în două tipuri: bufniță și privighetoare.*

Jean-Jacques Askenasy: Tipul bufniță este persoana al cărui creier se află la maximumul său energetic seara, după o zi de muncă; spre exemplu, dacă are de pregătit un articol, începe să-l scrie pe la ora 21 și continuă până noaptea târziu. Tipul privighetoare este opus – seara, adoarme la televizor de mai multe ori până la ora 23, merge în pat și doarme adânc până la patru, cinci sau șase dimineața, când se află la maximumul tonusului său energetic și poate scrie cu ușurință articolul. Tipul bufniță întârzie întotdeauna la gară ori la aeroport. Tipul privighetoare nu are nevoie niciodată de ceas deșteptător pentru a ajunge devreme la locul de destinație.

Cătălin Mosoia: *Cum definește astăzi știința somnul?*

Jean-Jacques Askenasy: Somnul este o necesitate vitală. Probabil că el reface energia creierului. Consumul de oxigen scade în perioada de somn lent în care se instalează o inhibiție profundă a celulelor creierului. Apoi apare starea similară cu starea de veghe, starea REM, în care consumul de oxigen și de energie a creierului este mare. Altfel spus, ne putem reface energia în 90 de minute, după care avem nevoie de un consum de energie care readuce creierul la capacitatea lui de armonie energetică și este gata să reintre în al doilea ciclu. Probabil că un om care s-ar afla în somn profund permanent timp de șase ore se va trezi cu un creier lezat. Acest lucru a fost intuit de geniile mitologiei grecești care i-au considerat pe zeul somnului Hypnos și pe zeul morții Thanatos

ca pe doi frați. Apoi, l-au numit pe Morpheus, zeul visului, ca fiind fiul lui Hypnos. Toate aceste idei pe care știința le confirmă azi au fost intuite de mitologia greacă acum 2100 de ani.

Cătălin Mosoia: *Totuși, de ce dormim?*

Jean-Jacques Askenasy: Fără oxigen un om nu poate să trăiască; patru minute de lipsă de oxigen produce invalidități mari. Fără apă, un om poate trăi o săptămână; fără mâncare, o lună, iar fără somn, omul poate să trăiască cinci săptămâni, datorită existenței formei de microsomn, în care un creier poate dormi timp de câteva secunde (face parte din sistemul de apărare). Oxigenul, apa, hrana și somnul sunt cele patru elemente esențiale vieții noastre.

Cătălin Mosoia: *Somnul ne asigură funcționarea în timpul activității pe care o desfășurăm. Este ca o încărcare a bateriei noastre vitale, creierul?*

Jean-Jacques Askenasy: Somnul este o refacere de energie pentru cele 100 de miliarde de neuroni din scoarța cerebrală și o refacere a materiei pentru cele 37 de trilioane de celule ale corpului omenesc. Cele 100 de miliarde de neuroni trăiesc cât trăim noi, toate celulele din corpul nostru se reînnoiesc în întregime în decurs de șapte ani. La vârsta de 93 de ani, m-am reînnoit de 13 ori. Cu alte cuvinte, toate cele 37 de trilioane de celule din corpul meu s-au reînnoit total la fiecare, aproximativ, șapte ani, deși eu am rămas mereu același. Fiecare tip de celulă somatică (sunt aproximativ 200) are vârsta ei medie, care poate fi de la o zi la șapte ani. Somnul permite atât refacerea energetică a neuronilor, singurii care au aceeași vârstă cu noi, cât și reînnoirea fizică a corpului uman.

Nathaniel Kleitman, în afara aportului paradigmatic pe care l-a adus științei somnului, așa spune că, după o copilărie presărată de oribile pogromuri și închisoare, Kleitman, fiul evreului român Bercovici, a transferat somnul din domeniul folclorului în cel al neuroștiințelor.

Descoperirile ulterioare făcute în domeniul narcolepsiei, al tehnicilor de înregistrare a somnului, în ceea ce privește folosirea proprietăților individuale ale somnului în munca în ture și

---

descoperirea mecanismelor genetice ale ritmului circadian și ale somnului continuă să-și dea aportul la îmbunătățirea vieții, a cărei enigmă rămâne, se pare, veșnică!

6 aprilie 2023

Note

¹ Prof. Jean-Jacques Askenasy a susținut, la data de 1 aprilie 2023, o lucrare invitată despre Nathaniel Kleitman în cadrul celui de al 10-lea Congres al Societății Asiatice de Cercetare a Somnului (Asian Sleep Research Society, ASRS), care s-a desfășurat în perioada 31 martie-1 aprilie 2023, la Istanbul, Turcia. Detalii despre această manifestare la adresa <https://asrs2023.org>.

² Societatea Phi Beta Kappa a fost fondată în SUA la 5 decembrie 1776.

³ <https://snaccooperative.org/ark:/99166/w63209bn>.

⁴ <https://www.lib.uchicago.edu/e/scrc/findingaids/view.php?eadid=ICU.SPCL.KLEITMANN>

⁵ *A tribute to Nathaniel Kleitman*, de prof. Jerome M. Siegel, Universitatea din California, Los Angeles, <https://web.archive.org/web/20080208152529/http://www.npi.ucla.edu/sleepresearch/Kleitman/Kleitman.htm>.

⁶ *Special Collections Research Center*, University of Chicago Library, <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/discovering-beauty/mammoth-cave/>.

⁷ <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/discovering-beauty/mammoth-cave/>.

Conferințele Dalles

CONFERINȚELE **DALLES** ale ACADEMIEI ROMÂNE

Conferința:

CONSTITUȚIA ROMÂNIEI MARI (1923–2023)

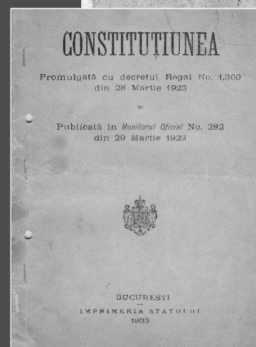
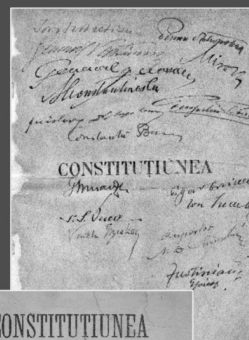
*Proiect de țară întregită,
viitor democratic și european*

Susținută de:

Prof. univ. dr. Mircea DUȚU

Președinte al Universității Ecologice
București

Directorul Institutului de Cercetări
Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al
Academiei Române

Joi, 25 mai 2023 | ora 18.00

Constituția din 1923: punct culminant al constituționalismului românesc, expresie a valorilor culturii juridice europene*

Mircea Duțu**

Receptat de timpuriu și promovat ca factor de modernizare și progres, constituționalismul de sorginte franco-americană avea să-și dovedească pentru români deplinătatea semnificațiilor sale politico-instituționale și civilizatoare¹. Constituția centenară a fost din această perspectivă rezultatul unor evoluții interne de cel puțin un secol, declanșate sub influența ideilor Revoluției Franceze (1789) ale căror începuturi fuseseră ilustrate de acea „constituțiune a cărvunurilor” moldoveni de la 1822, consolidate prin cele două regulamente organice din 1831–1832, concesie la presiunile interne în avânt, proiectele revoluționare de la 1848 și încununate prin momentul constituțional fondator 1856–1866, care a instituit prima constituție românească și a stabilit tiparul de dezvoltare constituțională a țării; totodată devenea, prin semnificațiile sale, reperul fundamental al progresului constituționalismului pentru următorul veac, până azi. Noul și culminantul moment constituțional (1918–1923) purta și o puternică încărcătură cultural-civilizațională, întrucât fixa în termeni fermi și expresivi, deopotrivă prin experiențele pregătirii și substanța textului constituțional promovat, *modelul românesc* de dezvoltare constituțională, unul înscris în devenirea tradițiilor proprii, de natură occidentală, cu un caracter de sinteză și circumscris aspirațiilor fundamentale ale națiunii române. Astfel adoptat, cultivat și afirmat, constituționalismul se dovedea, prin excelență, în istoria noastră nu numai un semn inconfundabil al apartenenței european-

occidentale, ci și un puternic factor al înfăptuirii independenței și unificării statale, al modernizării și dezvoltării societății românești. Pe noile baze constituționale s-a realizat unificarea legislativă, judiciară, instituțional-administrativă, a învățământului și culturii dreptului, într-o formulă de sinteză românească și înaltă expresivitate europeană, neolatină. Nu în ultimul rând, actul fundamental al țării exprima o nouă concepție despre drept, societate și stat, de tip european, dar adaptată național, având în centrul său principiile statului național și funcției sociale a proprietății.

Moștenirea sa și-a dovedit importanța și viabilitatea prin influența exercitată asupra Constituției din 8 decembrie 1991 și consolidarea tradiției constituționale ce-i atestă în acest fel rolul de a fi contribuit major la prefigurarea constantelor dreptului constituțional român².

1. În contextul evenimentelor concrete ale momentului istoric dat (1918–1923), elaborarea și adoptarea constituției de acum un secol reprezintă etapa finală a primei faze politico-instituționale și normative de definire a dimensiunilor așezământului statal românesc născut în urma actelor succesive de autodeterminare din 1918–27 martie în Chișinău, 28 noiembrie în Cernăuți și 1 decembrie la Alba Iulia – de unire necondiționată cu Regatul României, urmate de legile interne de acceptare, recunoscute și confirmate internațional prin tratatele de pace de la Paris din 1919–1920. În mod evident, în urma acestor acte de drept

*Articolul exprimă ideile prelegerii susținute de autor în cadrul „Conferințelor Dalles ale Academiei Române” cu tema *Constituția României Mari (1923–2023). Proiect de țară întregită, viitor democratic și european (25 mai 2023)*.

**Prof. univ. dr., directorul Institutului de Cercetări Juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române.

intern și de drept internațional, Constituția de la 1866, cu modificările ulterioare, s-a extins deplin drept și în noile teritorii alipite (având ca precedente situațiile din 1878 în privința Dobrogei și din 1913 referitor la Cadrilater). În mod semnificativ Decretul regal de convocare a corpurilor legiuitoare de constituire a primului Parlament al României întregite din 1919 și cele ce i-au urmat în această perioadă specificau expres, din rațiuni ținând de caracterul excepțional al situației concrete, caracterul de constituentă al acestora, ceea ce a pus sub semnul unei semnificații juridice speciale întreaga activitate de legiferare pertinentă, precum și actele premergătoare ce au dat ființă și conținut legii fundamentale din 29 martie 1923.

Depășirea „dilemei constituționale”, afirmarea continuității așezământului constituțional fondator de la 1866 și actualizarea datelor sale în raport cu noile realități ale vieții naționale spre a servi ca temei al consolidării instituțional-legislative, social-politice și economice a țării reîntregite a constituit provocarea istorică cea mai importantă imediat după desăvârșirea unificării politico-statale la 1 decembrie 1918. Într-adevăr, prima expresie necesară a unității politice era reprezentată de extinderea aceleiași organizări constituționale asupra întregului teritoriu devenit național, recunoașterea și garantarea drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor, crearea condițiilor favorabile unei vieți comune și dezvoltări endogene a societății. Confuzia constituțională inițială întreținută și complicată de unii juriști și folosită de oamenii politici după împrejurări a fost generată și era alimentată de percepțiile diferite și părerile contradictorii în legătură cu situația constituțională a provinciilor alipite. Într-adevăr, teza dominantă din punct de vedere juridic era aceea a unificării prin extindere *de iure* și *de facto* și asupra noilor provincii a constituției Vechiului Regat, din 1866 cu modificările din 1879, 1884 și 1917, iar față de noua configurație teritorială și evoluțiile generale ale societății se impunea actualizarea grabnică a prevederilor sale. Nu lipseau însă nici opinii, chiar politice, care apreciau că Basarabia, Ardealul și Bucovina se găseau în stare de tranziție constituțională, că România întregă s-ar fi aflat în „stare de revoluție”, în sensul lipsei oricărei

norme de drept (constituțional) și până la stabilirea unei noi legi fundamentale întregul proces de consolidare a unificării era suspendat, chiar simbolică încoronare a regelui Ferdinand și a reginei Maria la Alba Iulia, în octombrie 1922, fiind considerată ca imposibilă juridic, din moment ce nu aveau pe ce constituție să jure! Venirea la putere a Partidului Național Liberal, în urma alegerilor din ianuarie 1922, a relansat problema, noii guvernanți fiind hotărâți, în deplin acord cu Regele Ferdinand, să pună capăt situației confuze prin preocuparea de a da țării cât mai repede o rânduială constituțională fermă, clară și stimulativă. În acest scop s-a elaborat o veritabilă strategie și s-au mobilizat forțe politico-juridice considerabile; ea a cuprins o argumentație teoretică menită să se justifice și pentru aceasta s-au implicat personalități ale domeniului. Din perspectiva decantărilor unui secol, întreaga desfășurare a procesului de pregătire, elaborare și adoptare a actului constituțional nu a fost la voia întâmplării, ci s-a urmat o viziune bine conturată și ferm aplicată.

Dincolo de procesul politic complex și textul normativ rezultat, adoptarea Constituției din 1923 a însemnat și un exercițiu, un efort intelectual extraordinar, la care au participat forțele juridice creatoare reunite ale țării reîntregite, într-un context inedit și rămas unic în istoria dreptului din țara noastră. Adunarea, dialogul și valorificarea marilor experiențe constituționale europene aduse la București de reprezentanții orizontului juridic multicultural românesc al timpului – neolatin, austriac, austro-ungar și rus – au presupus o operă de sinteză și opțiuni juridico-culturale extraordinare, menite să asigure continuitate, să satisfacă diversitatea și mai ales să garanteze specificitatea statală națională într-o Europă fondată pe valorile Dreptului și Justiției. Această compatibilitate extraordinară între mersul național și concertul european a oferit procesului de recreare constituțională aferent statului național unitar șansa unui curs unic, cu rezultate excepționale. Trei coordonate majore au concurat la această perspectivă: consecvența în promovarea prin adaptare a cadrului fondator de la 1866, de sorginte occidental-europeană, național liberal, dezbaterea intelectuală a momentului constituțional, și în special în cadrul Institutului Social Român (ISR), prin

inițiative de genul ciclului de 23 prelegeri organizat de profesorul D. Gusti și dialogul juridic național asigurat prin anteproiectele de constituție elaborate, publicate și dezbătute în acest context, spre a explica viziunea demersului și a încerca o cât mai mare acceptabilitate socială a sa³. Așa cum afirma unul dintre intervenienți la proiectul ISR, în alcătuirea noii formule, adaptată și actualizată a pactului fundamental din 1923, filosofii și sociologii au adus în atenție „conceptul lor de armonie socială”, juriștii au asigurat „construcția tehnică a legii” și, în final, oamenii politici, procedând prin selecție, au reținut și consacrat constituțional tezele și soluțiile considerate a exprima cel mai bine exigențele timpului și a corespunde priorităților societății, fără ca implicarea lor să fie cu nimic mai prejos decât cea a primilor, întrucât politica e ea însăși o artă, una din cele mai complexe, cea a „soluțiilor practice puse în serviciul intereselor naționale”. De altfel, printr-un atare ansamblu, momentul de acum un secol poate fi considerat unul fondator pentru constituirea și certificarea unui constituționalism în sens românesc, unul de sinteză, deopotrivă națională și europeană. Decantările teoretice au contribuit determinant la aceasta și conferă substanța fenomenului, iar semnificațiile sale s-au reflectat numai parțial, într-o anumită măsură în textul consacrat oficial la 29 martie 1923, rămase în așteptarea unei cât mai depline confirmări în secolul ce a urmat.

2. Opțiuni constituționale potrivit contextului intern și mersului european. Opțiunea pentru modelul constituțional belgian, considerat un pionier al constituționalismului liberal drept constitutiv al celui românesc, nu a fost întâmplătoare, ci, dimpotrivă, o alegere bine chibzuită, așa încât să fie cât mai potrivită cadrului istorico-social românesc și să permită valorificarea superioară a virtuților constituționalismului în promovarea idealurilor națiunii române. Ea continua, în mod natural, acele prime începuturi reprezentate, de pildă, de proiectul de constituție a Moldovei din 13 septembrie 1822 (în 72 de ponturi), caracterizat pe drept cuvânt de istoricul-jurist A.D. Xenopol „cea dintâi încercare de a da consistență tendințelor liberale ale firii românilor și principiilor democratice dominante în lume” și marca rup-

tura majoră cu trecutul și un nou început anunțate de unirea din 1859 prin urarea adresată de Mihail Kogălniceanu domnului atunci ales, Alexandru I. Cuza, și exprimând voința țării: la vremuri noi, legi noi!

Revenind la adoptarea ca referință fundamentală a constituției belgiene din 1831, câteva sublinieri se impun cu pregnanță, prin prisma proiecțiilor urmărite în spațiul românesc. Rolul integrator, de promovare a unității statale al constituționalismului a fost valorificat și exprimat prin consacrarea caracterului unitar al statului (indivizibil la 1866, devenit național unitar la 1923), iar concepția asupra proprietății („sacră și inviolabilă” inițial, apoi funcția sa socială și „garantată”) a favorizat liberalismul economic, sistemul riguros al drepturilor și libertăților fundamentale și „regatul constituțional” ca guvernământ au impus o puternică amprentă democratică organizării politico-statale. Dorința determinată, transformată în orientare generală a proiectului de țară de „recuperare a timpului pierdut, a decalajului de dezvoltare” a condus la alegerea modelului constituțional considerat cel mai adecvat și capabil să asigure progresul social, economic și cultural al țării, într-o formulă integrată, în care unificarea națiunii se conjugă armonios cu integrarea în Europa și racordarea la ritmul și nivelul său de dezvoltare. S-a ridicat, peste timp, întrebarea de ce în privința așezământului constituțional modern nu ne-am îndreptat, referitor la transplantul juridic aferent așa cum o făcusem în ceea ce privește marile coduri (civil și de procedură civilă, penal și de procedură penală și la alte legiuri importante), spre dreptul francez. Cu precizarea preliminară că s-a recurs la un asemenea „transplant legislativ” din aceeași preocupare de unificare într-un singur sistem național al normelor de drept⁴. Căutând răspunsul în 1922, unul din arhitecții edificiului constituțional din 1933, profesorul C.G. Dissescu, considera că explicația trebuia căutată în faptul că, la epoca reorganizării politice a noii Români, Franța nu avea un regim constituțional și parlamentar pe deplin autentic, ci unul rezultat din lovitura de stat din 2 decembrie 1851 purtând pecetea „cezarismului constituțional”, anterior trăind sub Monarhia Cartei și a Constituției din iulie, două acte constituționale care nu apăreau

destul de avansate și suficient de democratice. La rândul său, sistemul administrativ francez era prea complicat și închis, mai puțin compatibil cu principiul separației puterilor, așa cum era el înțeles și aplicat în Anglia și Belgia. Asemenea rațiuni de lipsă de profunzime democratică ale sistemului constituțional și înaltul standard asumat în materie de constituentul român, explică opțiunea Bucureștiului și certifică natura autentic democratică a arhitecturii fundamentului constituțional românesc stabilite la 1866⁵.

Evoluția constituționalismului în țara noastră a urmat apoi îndeaproape etapele afirmării și construcției statale: Războiul de Independență și alipirea Dobrogei (1877–1878), marea zguduire socială din 1907 și Primul Război Mondial care au permis triumful principiului naționalităților și desăvârșirea procesului de unificare statală, dar au înregistrat și mutații socio-politice importante.

Sub semnul unor atari evenimente, momentul constituțional 1918–1923 reprezenta un punct culminant, chemat să sintetizeze și să continue o tradiție aferente unei dezvoltări constituționale deja de cel puțin un secol, să o ridice la exigențele unui proiect de țară întregită, care își propunea ca, odată unificarea teritorial-etnică a națiunii împlinită, să treacă la recuperarea întârzierii în dezvoltare, spre o integrare reală și eficientă în competiția europeană și mondială. Construirea noului așezământ constituțional trebuia să clarifice marea dilemă și să depășească dificilul impas al oricărui nou început: ce model să fie adoptat și promovat pentru reforma constituțională inevitabilă! Pretențiile unei inedite sinteze, care să ia în calcul și tradițiile aferente teritoriilor întregite se loveau de argumentul insurmontabil că ele aparțineau prin excelență puterilor asupritoare românilor și nu purtau mai deloc amprenta contribuției lor istorice. Reperul principal care se impunea, nu fără reticențele noilor veniți, era soclul constituțional ridicat în ultimii 57 de ani, începând cu pactul fundamental din 1866 în Vechiul Regat. În plus, punerea în discuție într-o atare perspectivă a tiparului constituțional axat pe statul unitar, liberalismul economic și democrația politică de înalt nivel european putea amenința marea sa izbândă de a fi asigurat trecerea de la „România Mică” de la 1859 la „România Mare” din 1918. Iminența perioadei de consolidare mul-

tilaterală a acquis-ului unitar prin unificarea legislativă, judiciară, a profesiilor și învățământului juridic, desăvârșirea „unității sufletești” a societății se înscriau aceluiași imperativ. De aceea, din perspectiva istoriei durabile, și de această dată opțiunea factorului constituent de a păstra modelul constituțional instaurat, adăugându-i-se prin consolidare și supraadăugare viziunea unui proiect de stat național unitar, democratic și cultural, s-a dovedit a fi ceea ce trebuia. Tentativele ulterioare de propuneri de „reorganizare a statului român întregit”, precum cea denunțată de Nicolae Iorga vizând „multiplele”, „cele 6 Români”, au confirmat valabilitatea soluției consacrate prin Constituția din 29 martie 1923⁶. În plus, pe conținut, completarea sintagmei de definire a Regatului României ca „stat național unitar și indivizibil” (art. 1) a marcat deplina întreprindere a teritoriului, iar declararea „zăcămintelor miniere precum și a bogățiilor de orice natură ale subsolului” ca proprietate a statului (art. 19), conjugată cu noile dispoziții potrivit cărora proprietatea de orice natură, precum și creanțele asupra statului erau garantate, și regândirea instituției juridice a exproprierii (art. 17) conturau funcția economico-socială a cadrului constituțional. Așadar, se părăsește individualismul exagerat din 1866, admițându-se o tendință mai socială; devenind „o funcție socială” proprietatea nu mai e „absolută și inviolabilă”, interesele colectivității trebuie să primeze asupra celor individuale, cazurile de expropriere pentru utilitate publică se multiplicau. Determinarea dependențelor domeniului public și încercarea de reglementare a domeniului public erau prevederi care nu aparțineau în mod natural materiei constituționale, iar Constituantul de la 1923 îi acorda o asemenea importanță subliniind prioritatea ce o reprezintă asigurarea „productivității națiunii”. Se abandona constituirea corpului electoral pe baza sistemelor censitar și capacitar, admițându-se votul universal, egal, direct, obligatoriu și secret, cu scrutin de listă, pe baza reprezentării minorităților, pe circumscriptii electorale. Se crea un organism de tehnică legislativă, Consiliul Legislativ, cu avize obligatorii, dar care nu legau Parlamentul. Constituția din 1923, prin art. 103, proclama principiul supremației constituționale asupra legii ordinare, dând drept particularului vătămat prin executarea unei legi

neconstituționale să ceară justiției îndepărtarea aceleiași legi, competența revenind Curții de Casație în secții unite. Controlul de constituționalitate fusese recunoscut jurisprudențial în 1912. Se adăuga că recursul în casație e de ordin constituțional, ceea ce însemna că nu putea să mai existe o hotărâre cu caracter jurisdicțional care să nu fie cenzurabilă din punctul de vedere al aplicării legilor. Pentru accentuarea democratismului se căuta să crească și mai mult înțâietatea Parlamentului, reducându-se rolul regelui. Evoluții semnificative deopotrivă în planul concepției generale și al reglementării concrete, menite să o materializeze pe prima.

3. Parte a noii concepții europene a constituționalismului. Spre deosebire de toate celelalte constituții românești, cea din 1923 se născuse din preocuparea și reușise să exprime o anumită concepție politico-juridică relevantă deopotrivă pentru cadrul general pertinent al timpului și particularismele naționale pe care le exprima. A fost posibil acest lucru datorită, în primul rând, grupului de colaboratori format din reputați teoreticieni precum M. Djuvara, C.G. Dissescu ori Dimitrie Gusti care s-a constituit în jurul și pentru promovarea ideilor politico-statale ale lui Ion I.C. Brătianu și ale lui Vintilă Brătianu. Aceștia au fost capabili să sesizeze, dar și să înfăptuiască cerința vremii de a sintetiza mersul istoric de până atunci la noi al constituționalismului de împrumut, să-i desprindă particularismele degajate și să-l ridice într-o expresie proprie, încheagată și creatoare la factor de progres național. S-a reușit astfel să se creeze liniile de forță ale unei concepții românești despre constituționalism, într-o formulă în care naționalul se conjugă cu socialul, spre a rezulta un vector de dezvoltare socială.

Într-o comunicare susținută pe 4 noiembrie 1941 la Academia de Științe Morale și Politice despre *Națiunea Română ca principiu al dreptului nostru*, Mircea Djuvara, unul dintre fondatorii momentului constituțional de la 1921–1923, fixa ca sarcină științei juridice românești „să găsească în mod metodic în sentimentul nostru național, în nevoile noastre și în idealul nostru românesc fundamentul unitar al complexului instituțiilor noastre”, așadar, „o noțiune dominantă a dreptului

nostru, care ne e proprie și care nu coincide nici cu cea germană, nici cu cea italiană, nici cu cea individualistă și nici, bineînțeles, cu cea comunistă”, anume tocmai „aceea a «națiunii române»”. Urmărind reflectarea acestei noțiuni în istoria (dreptului) românilor, Djuvara își încheie conferința prin identificarea a două repere esențiale din conținutul și contextul adoptării Constituției din 29 martie 1923: pe de o parte, introducerea în art. 1, „după dezbateri înflăcărâte”, a definiției statului român ca «stat național unitar», cu redarea pe larg a intervenției lui Nicolae Iorga (susținut de Constantin Dissescu, Simion Mândrescu și Mircea Djuvara însuși), pe de altă parte, felul cum, „atunci când s-a discutat dreptul de proprietate, dezbaterile a purtat la un moment dat și asupra caracterului dreptului în general”, intervenția lui Ion I.C. Brătianu – cu o remarcabilă trimitere la viziunea lui Mihail Kogălniceanu despre România ca unitate a sufletelor și nu (numai) a proprietăților românilor – s-a dovedit decisivă împotriva acelor deputați care „ar fi dorit să accentuăm individualismul și nu dreptul ca funcțiune socială”. Susținut de Nicolae Iorga atât *in puncto*, cât și printr-un discurs de sine stătător, Ion I. C. Brătianu contribuia astfel decisiv la formularea finală a art. 17 alin. (1) al Constituției din 1923, potrivit căreia proprietatea și creanțele asupra statului sunt «garantate», în loc de «sacre și neviolabile», cum le declarase până atunci art. 19 alin. (1) al Constituției din 1866⁷.

Problema ridicată de Djuvara presupunea corelarea celor două repere în cadrul unei teorii juridice care să cuprindă în cadrul unui context sistematic funcția *socială* a *proprietății* și caracterul *național unitar* al *statului* român, iar rezolvarea acestei probleme era cu atât mai dificilă, cu cât semnificațiile modificărilor operate în 1923 la nivelul ambelor texte constituționale puteau fi numai cu greu supraestimate.

„Constituțiile inspirate din doctrina individualistă vorbesc numai de drepturile individului, Statul neavând decât a-și limita drepturile sale și a nu da nimic pozitiv individului, după cum individul nu are a cere nimic Statului. Constituțiile noi se inspiră însă din teoria sociologică ... după care individul, împlinind o funcțiune socială, trebuie să se pună în serviciul societății; drepturile și libertățile individului trebuie deci completate cu

datoriile lui față de colectivitate.” Ideea generală exprimată astfel de Dimitrie Gusti la finalul ciclului de conferințe organizat în cadrul Institutului Social Român despre *Noua Constituție a României* în perioada 1921–1922 fusese particularizată în cadrul dezbaterilor parlamentare în jurul constituției de la Weimar de Hugo Sinzheimer, discipolul lui Otto von Gierke considerat până astăzi părintele dreptului muncii: „libertatea economică a individului nu este un bun autonom și scop în sine, ci trebuie recunoscută în viața economică numai în măsura în care îndeplinește o funcțiune socială (*soziale Funktion*) și întreaga materie juridică este tratată pornind de la această idee fundamentală.” Cu privire la proprietate, ideea exprimată astfel de Gusti și Sinzheimer părea să fie avansată și de Anibal Teodorescu pe 15 aprilie 1923 într-o prelegere despre *Solidarismul juridic* din cadrul ciclului gustian referitor la *Doctrinile partidelor politice*: „Constituția, cu care țara a fost înzestrată acum câteva zile se îndreaptă și mai mult pe această cale ... Proprietatea nu mai este sacră și inviolabilă, ci numai garantată”, și astfel, „plecând de la concepția proprietății sacre și inviolabile de la 1866, ajungem în ceva mai mult de o jumătate de veac ... la concepția solidaristă a proprietății, de această dată nu în mintea filosofilor, ci în litera limpede a legii și a Constituției.”⁸

Dacă la 1866 elaborarea constituției fondatoare fusese un act de pură organizare politică și de transplant normativ, în varianta sa următoare din 1923 s-a adăugat și o viguroasă dimensiune de organizare economică și de particularizare juridică. La fel ca în Occident, și la noi modelul constituțional s-a configurat și exprimat, fie și cu o anumită întârziere istorică, la momentul în care capitalismul se dezvoltă ca organizare economică a societății și această „coincidență” nu a fost întâmplătoare. Ea s-a reflectat în ceea ce V. Brătianu remarcă în 1921 ca fiind politic „deprinderea din dependență”, civilizațional „ieșirea din izolare”, iar economico-social „recuperarea rămănerii în urmă” la care fuseserăm condamnați până atunci de istorie, spre afirmarea dreptului legitim la viață proprie și progres.

Apoi, evoluțiile constituționalismului și capitalismului au prezentat o evidență generalizată. De la proprietatea secolelor XVIII-XIX la

instituțiile bancare și financiare ale ordinii economice contemporane și în special în cadrul Uniunii Europene, legătura lor cu chestiunea constituțională s-a dezvoltat și metamorfozat sub diverse forme și cu diferite intensități. În acest context de tendință generală a conjugării constituționalismului ca viziune asupra societății și capitalism ca mod de organizare economică a sa și de acumulare a bogățiilor, s-a inițiat și afirmat și constituționalismul românesc.

După modelul său de referință inițial constituția belgiană, ca de altfel și cele franceză și americană, constituția de la 1866 nu cuprindea o clauză care să definească regimul proprietății care va fi în vigoare în noul stat român, limitându-se la a proclama, în art. 19, caracterul sacru și neviolabil al proprietății de orice natură, precum și toate creanțele asupra statului și că nimeni nu putea fi expropriat „decât pentru cauză de utilitate publică legalmente, constatată și după o dreaptă și prealabilă despăgubire”. Ea se înscrie astfel aceleiași categorii de legi fundamentale în care proprietatea privată apare în realitate ca un „subînțeles constituțional” și nu precum un drept protejat în mod explicit de constituant. Tăcerea constituțională în acest sens a fost interpretată, prin urmare, ca a fi subînțeleasă concepția absolută a proprietății private, consacrată deja în codul civil de la 1864 (după exemplul celui francez din 1804), dar fără a enunța principiile care să organizeze în mod necesar limitele sale. O atare perspectivă a permis ca regimurile constituționale pertinente să se succedă în timp fără a fi ținute de precedente, eventual chiar tradiții care să împiedice acomodările cerute și impuse de exigențele evoluției vremilor și împrejurărilor istorice. A fost premisa conceptual-reglementară care a permis reforma constituțională agrară din 1917, și mai ales receptarea rapidă a funcției sociale a proprietății și exprimarea sa în varianta interesului național în dispozițiile art. 19 al proiectului fundamental de la 1923.

4. Necesare concluzii. Ca act politico-istoric, adoptarea noii constituții, cea a țării întregite, însemna, alături de încoronarea (simbolică) de la Alba Iulia a monarhilor României Mari (octombrie 1922), „închiderea definitivă a posibilității acelor care mai cred că se mai pot pune în

discuție situațiuni care sunt definitiv hotărâte”, cum afirma Ion I.C. Brătianu în discursul din Camera Deputaților din 5 martie 1923, cu ocazia depunerii proiectului în Constituantă. În acest mod, din punct de vedere juridico-politic, procesul deschis prin actele de autodeterminare din 1918 de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, de acceptare și confirmare de la București și evoluțiile ulterioare aferente, erau pecetluite prin noul pact constituțional ca unul al „unei singure țări, al unui stat unic”. Întregul proces de elaborare și adoptare și conținutul în sine al Constituției din 29 martie 1923 trebuie văzute spre a putea fi percepute și analizate în termenii și dimensiunile lor autentice, cât mai aproape de adevărul istoric din perspectiva imperativului sub exigențele căruia au avut loc și se impunea a-i răspunde: desăvârșirea, păstrarea și consolidarea statului român devenit național unitar, democratic și de puternică vocație europeană. Se dorea mai întâi a se pune capăt tendințelor centrifuge regionale alimentate de inerția unor acte preunionale precum constituția Republicii Democratice Moldovenești din martie 1918 (care prefigurase statutul de „regiune autonomă”), Legea fundamentală provizorie a Bucovinei din 12 noiembrie 1918 (care se refera la un „stat federat”) ori Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia din decembrie 1918 și căroră anteproiectele generate în 1921–1922 le conservau din ecouri. Era vorba apoi de asumarea, conform spiritului epocii, a rolului unei „constituții pentru viitor” prin prefigurarea, în liniile ferme ale unei legi fundamentale, a profilului unui veritabil proiect de țară întregită, în termenii statului național unitar, democratic, social-productiv și cultural, puternic racordat la ritmul dezvoltării europene și internaționale. Ca text major de drept constituțional, precum se preciza în Raportul general, acesta reprezenta o preluare și actualizare a constituției fondatoare de la 1866 din nevoia de a „asigura un caracter de continuitate vieții politice a statului român în modificările sale politice naționale și teritoriale”. Pentru aceasta, pe conținut, în elaborarea cuprinsului documentului legiuitorii „au avut în vedere experiența proprie a poporului, respectarea tradițiilor și aspirațiilor societății, fără de care Constituția ar fi fost compromisă dintru început”. Din punct de vedere tehnic observațiile posibile se

impun a fi văzute mai ales sub spectrul unor atari obiective generale⁹.

Primele două constituții române, care au format un corp comun și au fixat tiparul nostru constituțional au avut parte de o serie de critici, din diverse cauze mai mult sau mai puțin întemeiate. Cea dintâi și cea mai evidentă a ținut de nerespectarea procedurii de adoptare/revizuire. „Defectul” inițial a rezidat în faptul că la 1866 nu s-a avut în vedere că, în urma *Statutului* din 1864 al lui Al. I. Cuza, Parlamentul devenise bicameral și proiectul legii fundamentale a fost supus dezbaterii și adoptării numai Adunării Elective, nu și Senatului, din rațiuni bănuite a fi fost de ordin politic conjunctural. Cincizeci și șapte de ani mai târziu, în 1923, nu s-au respectat condițiile revizuirii stipulate de constituția anterioară în vigoare, în art. 128, respectiv, nu s-au fixat punctele de modificat de către Parlament, care apoi să purceadă la autodizolvare, corpul electoral fiind chemat să aleagă, în cele din urmă, camerele de revizuire competente să purceadă la refacerea pactului constituțional, ci s-au convocat direct adunări care au votat constituția modificată. Și acesta în condițiile în care era vorba de un mecanism rigid, trăsătură care avea să facă parte din moștenirea noastră constituțională. Totuși, din punct de vedere formal juridic s-a apreciat că, întrucât legea fundamentală în noua sa formă a fost sancționată de Rege prin decretul nr. 1360 din 28 martie 1923, a devenit „o manifestare de voință regală”, „un act concedat”, respectiv un Statut. Simplă revizuire ori o veritabilă „nouă constituție”? Contemporanii săi au perceput-o, mai ales sub impulsuri proprii și cu impresii politice, și au denumit-o mai degrabă drept „revizuirea constituțională din 1923”. Din punct de vedere formal-cantitativ se invoca în acest sens faptul că din cele 128 articole câte erau cuprinse în cele șapte titluri ale constituției de la 1866 (în afara titlului VIII, „Dispozițiuni tranzitorii și suplimentare”) au suferit modificări radicale sau au fost înlocuite 20 de articole, s-au adăugat 7 articole noi, alte 25 au suferit modificări de redactare sau au cunoscut adăugiri, iar 76 au fost menținute. A rezultat astfel un text format din 138 de articole dispuse în tot 8 titluri.

S-a remarcat apoi, în continuarea acestei constatări, că, spre deosebire de cadrul anterior, constituția centenară avea o „expunere prea mare”

în sensul că, departe de a cuprinde numai formularea și consacrarea principiilor ce stau la baza organizării de stat, să arate drepturile și libertățile fundamentale, fără a intra în „prea multe detalii și precizuni”, cum se cuvenea într-un demers de acest gen, reglementa și unele probleme ce țineau de domeniul legii și mai ales cu unele detalii potrivite acesteia. Și acesta de teama față de lipsa de stabilitate și de certitudine din partea legiuitorului ordinar, supus fluctuațiilor vieții politice curente, care conducea la schimbări prea dese, incompatibile cu importanța prioritară acordată unor probleme în raport cu imperativele momentului istoric. Spre a-și promova cerințele prioritare ale proiectului statului național, democratic, socioeconomic și cultural a fost nevoie ca acestea, chiar dacă nu erau structural legate de organizarea și funcționarea mecanismului statal, să fie ridicate la nivel constituțional pentru a fi impuse pe măsura importanței lor istorice. Așa, de exemplu, elementele concrete ale bogățiilor naturale ce formau obiectul proprietății statului sau regimul detaliat al libertății presei și al publicațiilor nu țineau intrinsec de obiectul legii fundamentale, dar prezentau o excepțională semnificație pentru momentul consolidării economice și democratice a țării întregite. Aceasta îi subliniază caracterul de suport juridico-instituțional major al unui proiect de țară rămas în istorie cel al României Mari, realizat prin efort național, „prin noi înșine”. De altfel, din această perspectivă răstimpul istoric fondator al statului român modern unificat (1856–1923) a fost guvernat de regulile constituționale ale unui singur *act fundamental*, cu caracter premergător (1858, 1864), constitutiv (1866), cu modificări la 1879, 1884 și 1917, marcat de reșezarea de la 1923, prin ceea ce s-a denumit Constituția României de la 1866, refăcută la 1923. Și aceasta cu atât mai mult cu cât tiparul constituțional național astfel afirmat a avut, și-a manifestat și are o intrinsecă dimensiune prospectivă. Nu în ultimul rând, s-ar mai putea consemna și faptul că prin situația sa proprie, aceea de a se fi extins, încă din 1918, la întregul teritoriul național reconstituit și prin noile dispoziții pertinente constituția a permis și impus formula realizării unificării legislative, judiciare și administrative a țării. Ea a acreditat teza majoră, evidentă dar mult disputată în epocă, a extin-

derii *acquis*-ului juridico-politic din Vechiul Regat în materie, drept soluție unificatoare, ca elemente de civilizație juridică fie și de împrumut, însă liber acceptate adaptate la particularitățile naționale și afirmate ca atare. Deși treptat și anevoie, această cale s-a impus mai ales prin forța mersului istoric, extinderea legislației regățene având loc în 1928 în Basarabia, 1938 în Bucovina și abia la 1943 în Transilvania¹⁰.

Constituționalismul modern s-a înscris și la noi într-o evoluție politică și socială majoră care i-a fost anterioară, neputând exista de altfel în absența constituirii prealabile a structurii care să adune toate atributele de autoritate. Particularitatea românească s-a exprimat prin manifestarea pregnantă a funcțiilor sale integratoare (unificatoare) și de emancipare și a condus la o relativă întârziere a apariției unei constituții care, în virtutea unui atare rol, nu putea să reprezinte o simplă juridicizare a acțiunii puterilor publice, ci presupune îndeplinirea condițiilor istorice suplimentare aferente. Numai în situația în care expresia internațională prealabilă a fenomenului, cuprinsă în Convenția de la Paris (din 1858, urmare, la rândul-i, a Tratatului din 1856), a permis unificarea celor două principate în ianuarie 1859 și constituirea statului România la 1862, în continuarea acestor prefaceri și adăugarea unor suficiente elemente de desprindere externă, recunoașterea autonomiei, statutul dezvoltator și culminând prin realizarea instituției monarhiei străine (10 mai 1866), s-a ajuns la adoptarea primei constituții românești la 1 iulie 1866. Faptul de a fi una liberală și cu caracter național era în acele timpuri și în contextul regional al marilor imperii vecine „o mare îndrăzneală”; el exprima hotărârea proaspătului stat român modern fondat de a-și „așeza o îndrumare care l-a dus la România Mare și la votul obștesc”. Ea avea să stabilească un proiect de stat constituțional aspirațional, cu o puternică vocație de evoluții și achiziții politice, economico-sociale și culturale viitoare, care aveau să se împlinescă formal-instituțional la 1 decembrie 1918. Se deschidea apoi, în condițiile noului val de constituționalism „revoluționar” aferent perioadei imediat următoare Primului Război Mondial și definitivării construcției statele pe baza principiului naționalităților, „epoca eroică a consolidării desăvârșirii unității naționale”

reflectată în dimensiunile statului național unitar, democratic și european, cristalizată juridic în litera și spiritul noului text constituțional din 29 martie 1923.

Pentru majoritatea istoricilor dreptului românesc, inclusiv Constituția din 1923 este și rămâne un reper important, însă nu mai puțin, un document istoric ce aparține trecutului. De momentul adoptării ei ne desparte un întreg secol și nu mai puțin de alte cinci Constituții, cu tot cu cea care este astăzi în vigoare, așadar, nimic nu ar fi mai firesc decât să o considerăm o constituție a trecutului, despre care cel mult am putea spune, așa cum afirma Ștefan Zeletin în 1923, că era „în strictă conformitate cu momentul istoric” al aceluși timp. Nu era însă puțin lucru ca o constituție adoptată într-o epocă de tranziție să răspundă exact nevoilor acelei epoci, fiind în acest sens o constituție a viitorului, prin faptul de a oferi cadrul necesar evoluțiilor acestei tranziții. Constituția din 1923 avea să se dovedească într-adevăr o Constituție a României Mari nu doar prin întinderea teritorială a statului, ci și prin politica de afirmare a interesului național românesc promovată și pe baza sa în anii următori adoptării, în virtutea unui autentic proiect de țară.

În civilizațional juridico-politic așezământul statal din 1923 a impus la noi, înainte de toate, ideea de constituție și constituționalitate. Marile împliniri naționale pe care le consfințea formal, confirmau teza lui Benjamin Constant (1767–1830) potrivit căreia „Dreptul, și în special Constituția e garanția libertății unui popor”, iar amprenta sa asupra societății românești întregite avea să exprime ceea ce un eminent specialist francez în materie, D. Rousseau, avea să denumească „Funcția magică a unei constituții de a transforma ființele umane în cetățeni, grație valorilor comune pe care le enunță”. Calitatea de constantă constituțională democratică a făcut apoi ca în momente importante să se facă apel, practic sau ca reper, la virtuțile sale juridico-instituționale.

Înscrisă într-o asemenea perspectivă istorico-europeană, moștenirea centenară ne oferă, în

consecință, cheia afirmării constituționale într-o perioadă a integrării europene și afirmării mondializării contrastante. În consonanță mai ales cu fenomenul constituțional neolatin, conceptul și practica identității constituționale constituite jurisprudențial, pe baza tradițiilor proprii, se impun de la sine.

Note

¹ A se vedea: Mircea Duțu, *Nașterea și afirmarea constituționalismului românesc*, în „Studii și Cercetări Juridice” nr. 3/2016, p. 299–329.

² M. Djuvara, *La nouvelle Constitution roumaine et son esprit*, în „Revue de Droit Public et de la Science Politique”, t. LVI, nr. 1, ianuarie-februarie-martie, 1939, p. 277 și urm.

³ În principal, a se vedea: D. Ioanițescu, *Anteproiect de constituție întocmit de Cercul de studii al PNL*, București, 1921; R. Boilă, *Anteproiect de Constituție pentru statul român întregit*, Tipografia Națională, Cluj, 1921; C. Stere, *Anteproiect de Constituție întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc*, Tipografia Viața românească, București, 1922; C. Berariu, *Noua Constituție a României. Reflexiuni și anteproiect*, Întreprinderea de arte grafice Bucovina, 1922.

⁴ Tamar Herzog, *Une brève histoire du droit en Europe*, Anacharsis Editions, Paris, 2023, p. 239.

⁵ C.G. Dissescu, *L'évolution du droit public roumain de 1869 à 1920*, în „Les transformations du droit dans les principaux pays depuis cinquante ans (1869–1919): livre du cinquantenaire de la Société de législation comparée”, tome 2, Paris, 1922, p. 501.

⁶ Romul Boilă, *Studiu asupra reorganizării statului român întregit*, Tipografia Națională, Cluj, 1931; N. Iorga, *Cel cu șase Români*, în „Neamul românesc”, 18 septembrie 1931.

⁷ Victor Râmniceanu, *Noua Constituție a României întregite*, în „Dreptul”, anul LI, nr. 27, 23 septembrie 1923, p. 209–213.

⁸ Anibal Teodorescu, *Solidarismul juridic*, în: Institutul Social Român, „Doctrinile Partidelor Politice. 19 prelegeri publice”, Editura Cultura Națională, București, 1923, p. 223 și urm.

⁹ Mircea Duțu, *Constituția din 1923: un punct culminant al afirmării constituționalismului în România*, în „Studii și Cercetări Juridice” nr. 1/2023, p. 15 și urm.

¹⁰ Mircea Duțu, *Constituția statului național cultural*, în „Tribuna Învățămintului” nr. 39, martie, 2023, p. 64.

Despre inflație în vremea pandemiei

Napoleon Pop*

Valeriu Ioan-Franc

Membrii corespondenți ai Academiei Române

„It is essential that we stick to our statutory goals and authorities, and that we resist the temptation to broaden our scope to address other important social issues of the day.”

Jerome Powell

Formularea titlului articolului nostru ne aduce aminte, parcă, despre cum se vorbea de ciurma din vremea lui Caragea Vodă (1812–1814). Inflația din vremea și de după pandemie a surprins poate la fel ca și ciurma din alte vremuri, având ceva în comun: efecte sociale derulate cu o viteză similară, adică mare, mai rapid decât ceea ce teoria economică ar putea da ca explicații, precum și anvergura pericolului resimțit de cei care și-au asumat responsabilitatea răspunsului. Întreaga perioadă de atac a inflației produse de vremea pandemiei a demonstrat confruntarea băncilor centrale cu una dintre cele mai mari dileme ale priorităților urmărite: a rămâne în viață sau a falimenta, alternative valabile pentru cetățeni, politicieni și companii. Summum-ul acestor alternative însemna revenirea la vremea unei creșteri economice. Cum? Printr-o stabilizare prioritară a prețurilor în detrimentul unei creșteri economice sustenabile, sau o medicație inițială amară pentru pregătirea unei lansări economice ulterioare sustenabile, lipsite de pericolul de a întreține, dezvolta, resuscita inflația? În ciuda multor critici, băncile centrale și-au jucat rolul corect, înțelegând și pentru vremea pandemiei, dar și după, că sunt pompierul de serviciu.

O situație de fapt

Anul 2023 a debutat cu credința, statistic oarecum confirmată, că inflația ar fi în ușoară scădere, ca urmare a evoluțiilor prețurilor la energie. În Zona Euro (ZE) de interes pentru România, inflația de bază (*headline inflation related to all the economy's commodities, goods, and services*) a scăzut de la 8,5% în februarie, la 6,9% în martie. Cu toate acestea, prețurile la alte componente din structura coșului de consum, ca alimente și servicii, au continuat să crească. De unde concluzia că inflația CORE (*inflation-related to all the commodities, goods, and services in the economy minus the volatile food prices and fuel prices*). *Headline inflation is inflation-related to all the economy's commodities, goods, and services*) rămâne într-un plan ridicat, chiar la un nou record pentru luna martie 2023 (5,7%). Cauza unei inflații CORE „încăpățânat de ridicate”, după cum se exprimă foarte mulți analiști, este pusă pe seama creșterii semnificative a veniturilor (5,1% creșterea anuală în trimestrul IV 2022), combinată cu mai ridicate costuri ale importurilor, din motive de ofertă scăzută din anumite sectoare ale cererii.

Ne-am început articolul cu o astfel de analiză pentru a da un exemplu de refugiu spre alambicare și confuzie a explicării dinamicii inflației de la începutul pandemiei până în prezent. Greutatea în a fi mai clari în analize, alături în situații mult mai facile, ne demonstrează că fenomenul inflației nu mai este ceea ce am cunoscut în alte perioade de manifestare, percepte teoretice și pragmatice evoluând cu noi caracteristici, precum

*Dr., director științific, Institutul de Economie Mondială al Academiei Române

lumea în schimbare. Desigur, cele mai puternice conexiuni ale unei astfel de situații sunt cu reacțiile băncilor centrale, pentru care inflația rămâne o permanentă preocupare. Conduita politicii monetare rămâne, și ea, într-o etapă de înăsprire privind pașii de majorare a dobânzilor centrale – pentru a nu stimula spirala salarii-prețuri – și a culoarului dintre dobânzile la facilitatea de depozit și cea de creditare a băncilor comerciale (dobânda Lombard), cu efecte asupra finanțării la costuri ridicate a economiilor. Suferința creșterii economice este lentoarea, fragilitatea, stagnarea și chiar stagflația, toate justificând intervenții în mai puțin de o lună la evaluarea ritmurilor de creștere mici, sau scăderi în jurul unei valori de circa 2%. Cum inflația în ZE va fi de 5,8% în 2023, cu o scădere până la 2,5% în 2024, în condițiile în care se are în vedere natura diferită a inflației din perioada postpandemie și răspunsul băncilor centrale, ne așteptăm la o stagnare a economiei europene în 2023 și, posibil, o evitare a unei crize economice în SUA. La mijloc se interpune erodarea veniturilor ca urmare a persistenței inflației, iar la diminuarea puterii de cumpărare intervin și costurile în creștere ale creditării. Pe partea ofertei, deși se asistă la creșteri ale producțiilor în plan național, odată cu reducerea ambuteiajelor în lanțurile de aprovizionare, comenzile sunt în scădere. Prognoza creșterii economice elaborată de *Economist Intelligence*, EIU, din 13 aprilie 2023 („*The euro zone’s core inflation problem*”) este una slabă pentru anul 2023 (+0,7%) și posibil de +1,5% în 2024.

La debutul pandemiei, am încercat să răspundem unei întrebări chinuitoare pentru cercetarea academică, respectiv dacă inflația ne va ajunge din urmă, pornind de la efectele în lanț asupra economiilor ale virusului ucigaș. Am plasat răspunsul sub două lentile. Prima, aceea a analizelor tradiționale, pe baza metodologiilor, însușită de marea majoritate a statelor lumii, susținută de raportările statistice ale trecutului. A doua, care își face loc mai pregnant în unele comentarii și analize de început, dar legate de criza pandemiei, este cea a unei alte măsurări a inflației într-o criză de acest fel, produsă la o distanță de o sută de ani, față de cea din primul sfert al secolului trecut. Preocuparea pentru ce se va întâmpla cu inflația ne-a impus și observarea a două dimensiuni ale

acesteia: așteptarea producerii creșterii și căutarea unei explicații asupra întâzierii manifestării ei, în condițiile în care existau factori care să o redinamizeze rapid, chiar spectaculos, lucru care s-a și întâmplat, de altfel.

O scurtă digresiune metodologică și teoretică

Inflația, categorie economică asupra căreia operăm tradițional, luată în considerare de băncile centrale pentru a-și calibra politica monetară, este o convenție prin care se definește dinamica nivelului general al prețurilor, cu importante consecințe asupra puterii de cumpărare a oamenilor. Impactul este complex între creșterea nominală a prețurilor, dinamica relativă a veniturilor și erodarea monedei naționale, cu atât mai mult atunci când unele prețuri la bunuri și servicii au la bază cotații sau prețuri internaționale, exprimate în valute forte, ca dolarul sau euro. Dinamica generală a prețurilor se calculează în baza unui coș de cumpărături, structurat, de regulă, după obiceiurile naționale de consum, armonizate însă la un nivel regional (ca în cazul UE), unde rata inflației se măsoară în sistemul HICP (*Harmonised Indices of Consumer Prices*) al indicelui armonizat al prețurilor de consum, asigurându-se astfel acuratețea comparațiilor internaționale.

Cum pandemia a modificat considerabil necesarul de consum de bunuri și servicii al populației, precum și, mai ales, pe cel al modalităților de a avea acces la ele, există o presupunere rezonabilă că inflația reală este mai mare decât cea măsurată în mod tradițional. Sunt analiști care, făcând referire la unele aspecte impuse de pandemie, susțin că, prin distanțarea socială (insuportabila sintagmă! nu e *socială*, este o distanțare sanitară), tentația de a negocia prețul la cumpărături (acolo unde se poate) sau de a alerga după reduceri anunțate, ori folosirea cupoanelor emise de unele magazine, a fost relativ înfrântă. Pandemia a produs și o restructurare în sine a coșului de produse de care cetățeanul are nevoie ca primă necesitate, pentru unele dintre ele fiind acceptate prețuri mai mari, iar pentru altele s-a manifestat reținere sau accesare mai rară (frizerie, coafură, restaurante, bilete pentru spectacole etc.). Pentru altele, consumul este mai mic (se călătorește mai

---

puțin, chiar și cu mașina proprie, iar traseele internaționale au fost pline de surprizele legale temporare ale accesului în țările de destinație).

Cetățenii au recurs în mod evident la ajustări în cheltuielile lor, fie din considerente de deviere de la „preferințe” (obstrucționate de măsurile administrative), fie din motive de scădere a veniturilor sau a propensiunii de a economisi în fața incertitudinilor zilei de mâine sau viitoare. Se mai adaugă măsurile proprii de prevenție, ceea ce duce la cumpărări mai mari, de exemplu la medicamente, care nu sunt chiar ieftine, iar prețurile sunt dictate de marile firme internaționale producătoare. Concluzia este că structura coșului de consum s-a modificat, iar instituțiile care urmăresc mișcarea prețurilor nu mai captează cu corectitudine aceste evidente schimbări structurale. Produse cu prețuri mai mari sau „căutate” în proporții mai reduse își modifică ponderea în coșul convențional, iar noua dispersie a prețurilor la consumuri de bunuri și servicii reale se pierde în structura ermetică a aceluiași coș devenit ireal. Alberto Cavallo, economist de la Universitatea Harvard, a proiectat un index numit Covid CPI (Covid Consumer Price Index), preluând și cuantificând modificările menționate într-o nouă structură a coșului de consum, cu relevanță pentru ceea ce simt consumatorii în propriile buzunare. Calculele acestuia denotă faptul că inflația reală este cu cel puțin 1 p.p. peste inflația măsurată de autorități, întrucât numai așa se poate explica de ce și cum CPI crește sau scade sub așteptările determinate de metodologia econometrică curentă, iar funcția de reacție pentru nivelul dobânzii de politică monetară dă rateuri.

Un raport al Consiliului Român al Concurenței arată că prețurile de detaliu al produselor și serviciilor au urmat o evoluție divergentă, tocmai din cauza comportamentului de consum modificat de pandemie. În cazul României, există o evoluție divergentă între prețurile produselor alimentare, acestea fiind în creștere, și prețurile produselor nealimentare, reful pus pe seama contracției cererii pentru ele. De observat faptul că nu numai cererea este cea care determină respectiva divergență, ci și prioritățile în securizarea zilei de mâine, din punctul de vedere al venitului disponibil și al ofertei, influențate și de incertitudinea ce se cultivă în fiecare zi pe toate canalele,

fie oficiale, fie în media. Urmărirea vânzărilor, ca cifră de afaceri și structurare, confirmă regional, la nivelul continentului european, predilecția cumpărătorilor pentru produse alimentare neperisabile, medicamente și accesorii, în ciuda unor promoții avantajoase de reînnoire a stocului de echipamente casnice, mobilă, refacerea ambientului intern, inclusiv prin prisma șederii mai prelungite acasă.

Inflația de bază a scăzut sau se menține joasă și din cauza unor prețuri internaționale la unele materii prime, în special la energie, observată încă de la ultima criză financiară. Economii încetinind, în mod evident consumurile de energie și materii prime au scăzut, iar cererea slabă și o acumulare de stocuri a creat o presiune în jos asupra prețurilor acestora. Cea mai mare bulversare s-a produs pe piața țiteiului brut, unde au fost momente de cotație zero, cu efecte geopolitice. Interesul pentru achiziționarea de materii prime agricole de bază, neperisabile, va determina, în urma ofertei cantitativ restrânsă sau ca acces, prețuri specifice posibil să înregistreze salturi semnificative. Toate acestea confirmă divergența de evoluție a diferitelor cotații internaționale, care se va regăsi în prețurile de consum.

În aceste condiții, anul 2021 a fost unul de răscruce în determinarea corectă a inflației, o nouă noțiune introdusă în vocabularul economic fiind „inflația ascunsă” (*hidden inflation*). Ea are însă impact asupra achizițiilor guvernamentale, în condițiile unor bugete stresate de deficite tot mai mari. Pentru România existau deja îndoieli ale Comisiei Europene că se va putea trece la o ajustare a deficitului bugetar, de altfel necesară, ca un proces antamat treptat și cu fermitate, începând din anul 2021 și sprijinit ulterior și de cerințele PNRR. Deteriorarea finanțelor publice determinată de pandemie – în planul sănătății, al susținerii locurilor de muncă și al compensării pierderilor acestora, al amânării la plată a unor obligații către stat și bănci ale agenților economici etc. – a ajuns la o limită periculoasă. Credem că cea mai bună soluție, susținută și de alți specialiști, este o restructurare completă a sistemului de taxe și impozite pentru o mai bună și voluntară conformare, colectarea corectă și deplină, concomitent cu reformele în sistemul de guvernare, amânate deja de prea mulți ani.

Deși inițial se părea că lupta imediată rămânea cea împotriva deflației cu tot efortul de a se asigura lichiditate fiscală sau monetară în lupta cu pandemia și efectele acesteia (nu este cazul României, care are acum șansa să se înscrie în definiția cantitativă a stabilității prețurilor printr-o politică monetară abilă), opiniile economiștilor ne-au vorbit mereu despre inevitabilitatea revenirii inflației. Rețin atenția articolele „*Why Inflation Is Inevitable after Coronavirus Bailout*” (Econ Americas, contributor Daniel Duarte, aprilie 2020) și „*Why Inflation Could Be On The Way Back*” (FTOpinion, Martin Wolf, noiembrie 2020) care, în baza explicațiilor legate de Teoria monetară modernă (MMT), au convins că, atât timp cât lichiditatea presupusă în exces nu determină o creștere economică peste potențialul PIB, nu se poate vorbi despre iminența pericolului inflației.

În primul articol citat se menționează că inflația, în opinia economiștilor, este o „*taxă ascunsă, care ciumpește din puterea de cumpărare a monedei naționale*”. Din păcate, politicienii preferă o eludare a efectului ei în timp real pentru cetățeni, ca indivizi sau oameni de afaceri, rata inflației fiind comunicată cu una-două luni mai târziu, când deja cu aceeași unitate monetară se cumpără mai puține bunuri și servicii. Este un lucru „normal” când, de regulă, taxele și impozitele vizibile, cunoscute din timp, sunt nepopulare pentru votanți. În lupta cu criza pandemică, răspunsul ne va duce în viitor la un tablou întunecat al economiei globale, întrucât monedele depreciate, ruperea lanțurilor de aprovizionare, fragmentarea livrărilor, închiderea până la falimentare a unor agenți economici și scăderea competiției și concurenței vor determina o presiune către o creștere a prețurilor. Inflația rămâne, deocamdată, controlată datorită reducerii și/sau restructurării cererii. De asemenea, avantajele pecuniare ale consumatorilor se vor îndrepta spre necesități stricte (alimente, utilități, medicamente) și numai o relaxare a condițiilor de circulație fizică le va deschide apetitul și pentru alte produse și servicii, caz în care inflația va crește. Dacă se adaugă și nerevenirea producției la capacitate, oferta redusă de bunuri și servicii va fi un alt factor de creștere a inflației prin prețuri. În orice caz, afirmă Duarte, care a compilat articolul după opiniile analistului

Paz Gómez pentru Econ America, suntem în momentul în care inflația, așa cum o percepem și se manifestă, va produce o tăcută drenare a bogăției - *The Silent Wealth Drain* - pentru toți.

În 2007, fostul președinte al FED, Ben Bernanke, explica cum starea de expectativă în materie de inflație influențează în mare măsură inflația reală și, implicit, abilitatea băncii centrale de a asigura stabilitatea prețurilor (apud D. Duarte). În vremuri stresante, cum este cea prin care trecem, responsabilii de politici economice se feresc cât mai mult de a se angaja în proceduri care nu țin cont de „ascultarea” cu atenție a mersului economiei (ca și problema inflației ascunse), fiind încrezători în modul în care piețele evoluează și pot să-și revină din șocuri precum cel al pandemiei. Economiști ca Frederic Mishkin, Gregory Mankiw sau Andrew Levin au făcut însă comparații între estimările oficiale ale inflației și „inflația resimțită” („*real-feel*” inflation). Cazul cel mai actual este acela când consumatorii sunt mult mai atenți la „*economia de zi cu zi*”, prin frecvența cumpărăturilor, comportamentul pe care și-l asumă față de prețuri, deciziile financiare proprii și viitorul veniturilor, abordând un altfel de mod de „a paria” pentru piețele de desfacere. S-ar impune, deci, ca o bancă centrală să includă, în modelul ei de calibrare a dobânzii de politică monetară (nivel și pași), un indicator al percepției inflației la nivelul consumatorilor și nu numai rezultatul unei funcții de reacție, pe baza unor date statistice devenite istorie.

Martin Wolf, în al doilea articol menționat, face, la rândul lui, o analiză a ciclurilor inflației, comparând situația prezentă cu povestea „*vine lupul!*”. Preocupați cu ce se întâmplă cu inflația, când încă nu poate fi adusă la un nivel sănătos prin eforturile de a crea spațiu fiscal prin îndatorare și de a spori lichiditatea, ar fi fost posibil să apară brusc o inflație de 5% sau chiar de 10% în anul 2021. Predicția lui Wolf se baza pe lucrarea academică a lui Charles Goodhart și Manoj Pradhan „*The Great Demographic Reversal*”, în care profeția unei inflații iminente mari este dublată de cadrul analitic prin care o explică. Prin criza pandemică și efectele ei economice, spun autorii, „*the world economy is about to shift regimes*”, așa cum s-a întâmplat în anii '80, când interesul pentru aducerea inflației sub control s-a

---

combinat cu declanșarea globalizării în termenii cunoscuți, antecriza financiară și intrarea Chinei în economia mondială. Acum, după 40 de ani, ne aflăm în situația în care „era” inflației joase și a îndatorării masive cu bani ieftini este pe cale să se sfârșească, economia globală intrând într-o nouă schimbare de regim.

Scadența impactului benefic al unor fenomene (avansul în integrarea economică a lumii prin deschiderea multor economii – China, dispariția blocului socialist, demantelarea URSS –, a accelerării comerțului internațional ca urmare a investițiilor directe în lume făcute de statele dezvoltate, creșterea semnificativă a ofertei de muncă pentru structurile de producție, mai ales la bunurile „tradeable”) și a evoluțiilor instituționale ale multilateralismului (crearea OMC în 1995 și accesarea Chinei la ea, 2001) a sosit! Autorii citați mai sus menționează că, în ciuda scăderii sporului natural al populației în economiile mari și active în comerțul internațional, forța de muncă a beneficiat de participarea tot mai activă a femeilor, ceea ce per total a determinat ca forța de muncă activă să crească mai repede decât populația, iar PIB-ul pe locuitor să fie mai dinamic decât cel pe angajat. Concomitent, a scăzut capacitatea de negociere a forței de muncă cu angajatorii în statele dezvoltate, a crescut cota profitului în PIB cu accentuarea inegalității, iar o economisire oarecum debordantă a menținut inflația la niveluri joase și a dus la scăderea dobânzilor reale. Toate acestea s-au întâmplat pe fondul unei îndatorări care, în prezent, se presupune că este mai mare decât cea de după WWII, ca proporții în PIB-ul produs.

Multe alte aspecte, legate de Marea moderație, sunt în schimbare (deglobalizarea, accentuarea problemei dispersiei demografice, îmbătrânirea populației, îngustarea pieței forței calificate de muncă etc.) și au ca impact generalizat creșterea numărului de consumatori, în raport cu cei care produc. Piața muncii este pe cale să se radicalizeze, contribuind la creșterea presiunilor inflaționiste. Dacă nu vor fi studiate în sensul rațiunilor echilibrelor economice, marile deficite bugetare și de datorii publice fie vor eroda monedele naționale, fie vor isca preferința pentru inflație, pentru a reduce din povara rambursărilor la scadență a împrumuturilor. În ambele cazuri,

efectul va fi scăderea standardelor de viață. La nivelul deciziilor politice dăinuie o mare de dileme, una dintre ele fiind schimbarea corelației dintre șomaj și inflație, pe fondul unei creșteri economice lente, bruscate de dinamica măsurilor neinspirate de control ale pandemiei, care solicită cheltuieli guvernamentale sporite. Îndatorarea va naște o presiune de reținere a ofertanților de finanțare, iar de aici, spun autorii amintiți, este posibil să ne întoarcem la anii '70, dar în circumstanțe mai grave. Iată de ce este greșit să credem că presiunile inflaționiste în pandemie ar fi scăzut când, de fapt, ce se măsoară ca inflație oficială nu captează inflația ascunsă, produsă de modificarea comportamentului consumatorului în *circumstanțele care vor deveni noul normal.*

Claire Jones, în articolul său din Financial Times „*How hidden is inflation?*” (17 noiembrie 2020), confirmă ca greșită judecata că pandemia ar fi dus la dispariția inflației. Este concluzia care explică felul în care măsurile luate de unele bănci centrale, pentru revigorarea de la pragul de deflație, nu atacă ceea ce ar trebui de fapt. Totul pleacă, din nou, de la metodologia de calcul a inflației, orientată spre un tip de consumator care, în prezent, poate nu mai există. Mulți factori arată că măsurătorile oficiale pot subestima exact evoluția în creștere a prețurilor pentru noul consumator, un consumator adaptat circumstanțelor pandemiei. C. Jones afirmă că acesta este motivul pentru care National Institute of Social and Economic Research din Marea Britanie a creat un „lockdown CPI”. La nivel global, conform analizelor FMI, acest „lockdown CPI” poate arăta o mare dispersie, ceea ce, în opinia noastră, impune o nouă metodologie consacrată la nivel internațional, dedicată noii inflații ascunse, care are nevoie de un anume timp al precipitării noilor realități, mai ales în ponderarea structurilor din coșul de consum.

Se pare că inflația s-a pierdut pe culoarele super-piețelor prin subestimarea costurilor la produsele alimentare, ca urmare a diversității contribuitorilor care le produc/transportă (cu cheltuieli de transport adecvate) și poate și a plăților făcute în cea mai mare parte cu carduri de debit și credit (cercetarea lui Alberto Cavallo, deja menționată). Recomandarea momentului, făcută prin prisma disparității între țări a calculului unui „lockdown 101

CPI”, este că ar fi bine ca un CPI-Covid pe principalele economii să înceapă a fi calculat pentru a aduce la lumină ceea ce numim acum *inflație ascunsă*, adică tocmai pe aceea care caracterizează *vremea pandemiei*. Acest lucru ar calibra mai corect conduita politicii monetare a băncilor centrale. Ulterior s-ar putea lua și o decizie metodologică de restructurare a CPI, poate după 2023, când se presupune că se va intra în *noua normalitate*. Adevărul momentului este foarte simplu: dacă salariile cresc cu nivelul inflației, consumatorul nu a câștigat nimic, iar dacă inflația oficială scapă din vedere comportamentul consumatorului în pandemie, atunci consumatorul are o pierdere, fie din nivelul inflației reale, fie din devalorizarea monedei.

Rămâne în continuare în atenție *problema ancorării inflației* atunci când se vorbește despre „*core inflation*”, indice din care sunt scoase, din motive de observare a stabilității prețurilor, produsele volatile – alimente și energie –, adică exact domeniul unde consumatorul este, în prezent, mai atent cu cheltuielile. Sheyna Steiner, în articolul „*Is inflation higher than you think?*” (apărut în *Bankrate*, în mai, 2011!) avertiza că, poate, „*core inflation*” este teoretic un indice mult mai bun, pentru că reflectă creșterea prețurilor fără să ia în considerație „*natura capricioasă a vremii și a orientărilor politice, care influențează costurile la alimente și energie*”. Din păcate, acum contează chiar natura capricioasă a crizei prin care trecem. A fost un an cu secetă și instabilitate în Orientul Mijlociu, deci variațiile de inflație pot fi influențate de costurile producției de cereale și a combustibililor. S. Steiner ne mai spune că impactul inflației asupra portmoneului consumatorului este mai evident la modificarea prețului la energie, decât la modificarea prețului unei *banițe* de oricare dintre cereale. În prezent, realitatea pentru consumator în materie de modificare a prețurilor este că, la multe produse de utilitate imediată, prețurile au crescut, inclusiv din modul în care se preferă să se facă cumpărăturile (online), deci inflația simțită este mai mare decât cea oficială.

La mijlocul anului 2020, credința revenirii în sensul scăderii inflației era susținută de relaxarea în măsurile de protecție a sănătății și în redeschiderile unor activități economice. Noile șocuri ale

pandemiei au determinat ca momentum-ul declanșării inflației să se piardă spre sfârșitul anului, ca urmare a dispărării factorilor care susțineau respectiva credință. Reflectarea situației se regăsea în cifrele oficiale. *Agerpres* titra recent un titlu edificator pentru îndoielile expuse: „*România, printre țările UE cu cele mai mari creșteri ale prețurilor la electricitate pentru consumatorii casnici*”. Dar sub același titlu regăsim și ideea că „*în primul semestru din 2020, prețurile medii la gaze naturale pentru consumatorii casnici din UE au fost aproape stabile și s-au situat la 6,6 euro/100 kWh, în timp ce în România prețul era de 3,2 euro/100 kWh*”. Pe bucățele, în dinamica pe linia structurale ale indicelui inflației vedem modificări evidente, iar o inflație reală ar trebui să le evidențieze nu numai ca ponderi în coșul de consum, ci și ca viteză de manifestare.

O digresiune de interpretare

Lecții care nu trebuie uitate: scăderea inflației nu înseamnă scăderea prețurilor; rata inflației în scădere nu este același lucru cu scăderea prețurilor; o scădere a ratei inflației nu înseamnă că inflația a ieșit din teritoriul pozitiv; încetinirea inflației nu este similară deflației, iar ca deflația să se întâmple ar trebui ca rata anuală a inflației să devină negativă; costul vieții măsoară schimbările în prețurile medii ale coșului achizițiilor de bunuri și servicii ale unei gospodării tipice, determinate convențional; modalitatea principală de măsurare a inflației este indicele prețurilor de consum (CPI); acest indice este ponderat pe grupe de produse și servicii în urma unor anchete îndelungate făcute în timp, pentru a se ajunge la un coș cât mai reprezentativ de cumpărături. Este mai mult decât sigur că reprezentativitatea cu care eram obișnuiți este în schimbare, iar metodologia cunoscută pentru CPI va suferi modificări, atât timp cât vrem să știm în ce lume schimbată vom trăi și să luăm cele mai bune decizii economice.

Obsesia nivelurilor record ale inflației în plan global, precum și numeroasele comentarii legate de persistența acesteia, măsurile de stăvilire, calitatea și durata intervenției băncilor centrale, presupunerile când inflația se va reîncadra în nivelul cantitativ de stabilitate a prețurilor, în 2023 sau în 2024 etc., creează confuzia că gestiunea acestui flagel duce la scăderea prețurilor.

Nimic mai fals! Prețurile absolute au ajuns pe un nou palier, mai ridicat, au asimilat efectele de runda întâi și de runda a doua (+30% la energie, +60-80% la produse alimentare), iar revenirea/scăderea inflației se referă la încetinirea dinamicii ratei acesteia aplicate la un nivel al prețurilor deja majorate față de o perioadă de reper, de exemplu cea de pre-pandemie.

Niveluri record ale inflației

În anul 2022, flagelul inflației a făcut ravagii, înregistrând niveluri record întâlnite cu trei-patru decenii înainte. Mirarea produsă de aceste rate anuale înalte/record ale inflației, după perioada Marii Moderații când s-a crezut că nu mai sunt posibile, a dat naștere multor comentarii, la început cam nesatisfăcătoare, privind cauzele și perspectivele, pentru ca ulterior realitățile să ducă la o trezire a factorilor politici și a celor executivi, cu sarcina înăbușirii unor niveluri de inflație record. Ceea ce s-a crezut că este un fenomen de tranziție, dat fiind existența unor șocuri în economie, determinate de efectele pandemiei, schimbarea comportamentului de consum, ruperea lanțurilor de aprovizionare, criza energetică și alimentară, pe același fond aflându-se și evenimentele din Ucraina și reacția Occidentului la operațiunile speciale conduse de Rusia (sanctiuni economice, financiare și de privare la nivel de stat și persoane private), datele „din piață” au confirmat o recrudescență a inflației de natură persistentă, îngrijorătoare. Ca de obicei, *pompierii de serviciu au devenit băncile centrale*. De la prudența unor pași privind dobânzile centrale, poate chiar timide, odată cu depășirea dilemei ce este mai important pentru economiile ieșite slăbite din pandemie sau antamarea unor creșteri economice anemice, fragile, s-a ajuns la politici monetare agresive, supuse scrutinului analizelor economiștilor.

Semnădul pentru investitori a fost că etapa banilor ieftini și a dobânzilor foarte reduse, la nivelul zero și chiar negative, s-a terminat. Desigur, această realitate a schimbat abordarea de ansamblu a politicii monetare, fiind recunoscute două schimbări majore. Prima, că țintirea inflației pe termen scurt nu mai poate fi o soluție pentru stabilizarea prețurilor, ci este de preferat ca ea să fie urmărită pe termen mediu. A doua, modelarea

econometrică în căutarea unui nivel optim al dobânzii centrale optime nu mai poate fi folosită ca instrument de acuratețe, modelarea lucrând cu serii de date departe de a stoca dinamica reală, cea a momentului, a fenomenului inflației. Hotărârea ca băncile centrale să fie atente la dinamica unor indicatori în evoluția lor reală – de a fi pe piață, cum se spune – a fost unul dintre argumentele rezoluției la *dilema: ce este în final mai important? readucerea inflației la nivelul cantitativ al stabilității prețurilor pentru economie sau sprijinirea unei creșteri economice, prin politica monetară*, oarecum vlăguită după efectele multiple ale pandemie și soluțiile la depășirea acesteia (criza financiară înjumătățise deja ritmurile de creștere economică ale țărilor dezvoltate, speranța unor rezultate mai bune fiind pusă pe seama țărilor emergente, blocate, până la urmă, de politica monetară a FED, cu iluzia aprecierii pe termen lung a dolarului)?

Schimbarea de abordare, deși nu sincronă între FED și BCE și, pe alocuri, chiar diferită pe fond, după cum afirma Christine Lagarde, președinta BCE, că economia SUA are caracteristicile ei diferite față de cele ale Zonei Euro, a constat în nuanțele de mandate diferite ale celor două bănci centrale, cu impact global. Ce poate face politica monetară în cazul BCE și în cazul FED, din momentul în care, așa cum s-a menționat, era banilor mulți și ieftini s-a încheiat? Trecerea la o politică monetară mai constrângătoare/agresivă avea nevoie de terminarea pompării de lichiditate în piață prin programele de rutină de achiziții de active și a celor de excepție a utilizării relaxării cantitative, în cazul BCE. În cazul SUA, trebuia încheiată accelerarea accesului pe piața de capital a celor cu necesități de lichiditate. Abordarea de tip „șoim” a politicii monetare, considerată agresivă prin pașii de majorare a dobânzilor centrale (de la 0,25 p.p. până la 1,00 p.p. și mult mai agresive a băncilor din țările UE din afara Zonei Euro) a dus la încetinirea ritmurilor anuale ale ratei inflației, în prezent afirmându-se că ar fi stabilizate așteptările inflaționiste din SUA, Zona Euro și Marea Britanie, fapt care nu a scăpat criticilor multor comentatori.

Articolul *Central Banks Should Slow Down* din revista „Project Syndicate” al Lucreziei Reichlin, din 30 ianuarie 2023, tocmai perorează 103

pe reducerea avântului luat de politica monetară a băncilor cu monede de rezervă, întrucât resorbția bilanțurilor expandate ale băncilor centrale, ca urmare a relaxării cantitative, va necesita un timp mai îndelungat, perioadă în care atenția trebuie acordată faptului că majorarea dobânzilor pe termen scurt trebuie să domine cererea agregată. Trecerea la constrângerea cantitativă, opusul relaxării cantitative (QT versus QE), s-a dovedit benefică prin sincronismul global atins spre sfârșitul anului 2022, FED, BCE și Banca Angliei ridicând dobânzile de politică monetară cu 2,20 p.p. și abordând aceeași retorică fermă că ele trebuie să stăpânească creșterea prețurilor determinată de prețurile la energie și la alimente. Uniformitatea în abordare are considerente diferite, în situația în care SUA este exportator net de energie, iar Europa este importator net de energie, situațiile opuse având efecte de șoc în termenii de comerț, de la inflamarea imediată a inflației la erodarea în timp a veniturilor reale și a represiunii asupra cererii agregate. Din acest motiv, L. Reichlin citează cazul Franței care, din termenii de schimb, a avut pierderi de venituri de 3% din PIB, comparativ cu perioada prepandemică. Nu este cazul SUA, unde motoarele inflației au fost diferite de cele din Europa. Divergențele în teoria atacării inflației țin și de întrebarea: *cât din inflația produsă de costurile energiei a erodat în cel mai înalt grad veniturile disponibile pentru consum?*, existând fenomenul renunțării la servicii și externalizări, cu impact asupra structurilor economice.

Aprecierile de început de an 2023, menționate în articolul citat privind perspectiva nivelurilor inflației, se cantonează la 2% în 2025 în cazul BCE, 2,4% la sfârșitul anului 2023 în cazul FED și 1,4% (deci sub 2%) în cazul Băncii Angliei. După standardele istorice, aceste scăderi sunt prea abrupte și înșelătoare. În timpul mandatului lui Paul Volker ca președinte al FED (început în 1979), de exemplu, inflația în SUA depășise 11%. La sfârșitul anului 1982, după recesiuni multiple, ultima destul de grea, Volker a reușit să aducă inflația doar la 3,8%. Cu toate că a stabilizat așteptările investitorilor, inflația a rămas ridicată, la o medie de 4% în perioada 1983-1990. Intervenția agresivă din prezent a băncilor centrale pare să fie motivată de faptul că, dacă nu este făcută de o astfel de manieră, este posibil să asis-

tăm la o nouă rundă de presiuni inflaționiste, ca urmare a faptului că „*profiturile și salariile sprijinite de o piață a muncii dinamică pot să ducă la o altă majorare a prețurilor*” (Reichlin). Spirala salarii-prețuri este mai puțin vizibilă în Europa, dar nu este imposibilă o escaladare a ei și aici, mișcările socialei întetându-se (vezi aici Franța, Germania, Italia). După criza financiară, asistăm la un *deceniu sumbru, mai ales pentru Europa, la capătul căruia pandemia Covid a influențat major structura și dinamica economiei globale.*

De la sfârșitul anului 2019, PIB-ul SUA a crescut în medie cu 4,4%, în timp ce în Zona Euro creșterea a fost de numai 2,2%, iar economia Marii Britanii s-a redus cu 0,8 % (ca urmare a efectelor Brexit). De altfel, economia Marii Britanii este singura care în 2023 va suferi o contractare de 0,4%, în timp ce SUA și euro zona vor înregistra creșteri modeste de 0,5% (date OCDE). Aceste evoluții înseamnă pierderi semnificative din potențialul PIB, cu efecte negative asupra segmentelor sociale cele mai vulnerabile, nelipsite de repercusiuni deja manifestate asupra politicului. Graba generalizată a abordărilor în politica monetară a băncilor centrale denotă costuri ridicate ale acesteia, în termeni de producție și șomaj, inflația fiind alimentată, după opinii academice, de termenii de schimb cu impact asupra erodării veniturilor reale. În această situație, nu se poate da vina alimentării inflației pe cererea excesivă de consum, în raport cu limitele ofertei, în special cea din Europa, unde avem fenomenul blocării investițiilor odată cu scumpirea banilor și condiționalități dure de finanțare spre economia verde. Există suspiciunea că, în această grabă, bancherii centrali știu ceva în plus față de actorii din aval. Probabil că este vorba de costurile economice ridicate, dar și de atingeri aduse independenței băncilor centrale servind, prea fățiș până la un moment dat, interesele politice ale guvernelor, fie direct, fie aparent.

Este motivul pentru care Cătălina Apostoiu, redactor pentru *Business International* la *Ziarul Financiar*, ne avertizează că veștile economice într-o lume inflaționistă creează surprize (vezi articolul „*De ce, într-o lume inflaționistă, veștile economice bune nu sunt neapărat atât de bune?*”, 2 februarie 2023). Problema de fond este că, în prezent, cu cât economiile ar deveni mai puterni-

---

ce, cu atât inflația va reveni mai greu la nivelul de 2%, afirmația reluând și opinia lui Martin Wolf, editorialist al *Financial Times*. Or, în această situație, cresc șansele ca politica monetară să fie înăspriată în continuare. Spre normalitatea descrisă de Martin Wolf, speranța „că economiile vor fi solide, politica monetară va fi relaxată, iar inflația va dispărea, toate în același timp” este departe în timp, chiar dacă ultimul raport al FMI confirmă perspectivele mai optimiste, privitoare la economia mondială, după ce s-a contrazis în anul anterior. FMI afirmă că, în următorii cinci ani, China va fi locomotiva creșterii economice globale, secondată de SUA. Totul trimite însă la o poziție de expectativă, tocmai pentru că veștile bune despre economie pun în alertă băncile centrale cu privire la faptul dacă au făcut ce trebuie până în prezent și dacă ceea ce își mai propun este bine.

Președintele FED și colegii săi din teritoriu au făcut cunoscut faptul că înăsprirea politicii monetare este costisitoare și cu efecte incerte. Incertitudinea este o normă a timpurilor prezente și nu o excepție, au afirmat decidenții ai FED, ca Loretta

Mester și Philip Jefferson, cu ocazia comentariilor făcute pe marginea unei lucrări intitulată *Managing disinflations* (24 februarie 2023), scrisă de cercetători academici și economiști din sectorul privat (Stephen G. Cecchetti, Michael E. Feroli, Peter Hooper, Frederic S. Mishkin și Kermit L. Schoenholtz). Autorii au concluzionat că „nu au găsit un precedent ca atingerea unei ținte importante de dezinflație să nu treacă printr-o recesiune” (U.S. Monetary Policy Forum, New York). Autorii au studiat 16 perioade de politici inductive de dezinflație în patru economii avansate. Ediția din martie 2023 a F&D Magazine, editor Gita Bhatt, tratând noi direcții în politica monetară, confirmă că „a rapidly changing economic backdrop leaves less manoeuvring room for policy, while structural forces-geopolitical fragmentation, climate change, an aging workforce, and the advent of digital money-have greatly complicated the underlying policy challenge”. Or, acest lucru înseamnă și că mandatele băncilor centrale și chiar independența lor sunt puse la mare încercare, ceea ce chestionează și utilitatea modelelor economice tradiționale folosite până acum.

Despre multiculturalism și alte joimărițe

*Alunița Cofan**

Acum treizeci de ani și mai bine, cu mult înaintea anilor când, în Europa, s-au declanșat dezbaterile despre Europa Unită, globalizare, multiculturalism, șocul civilizațiilor, identitatea omului european, ale căror reverberații se resimt și azi, un corespondent de presă american, profesor universitar la Universitatea Cornell, licențiat în litere, drept și științe sociale, Alvin Toffler, vorbea în cărțile sale despre *șocul viitorului* și despre *al treilea val*. Făcând analiza unei lumi în criză, el concluziona, cam idilic, că lumea ce se va naște va fi mai înțeleaptă, mai dreaptă și, în final, mai democratică. Stând acum strâmb și judecând drept, ne întrebăm cu îndreptățită mirare unde se află democrația, înțelepciunea și dreptatea în societatea de azi a Europei Unite? Vorbele lui Alvin Toffler din anii '80 aveau și unele scilipiri clarvăzătoare, dincolo de stilul ușor bombastic, dacă le recitim azi din cartea lui *La 3-ième Vague*: „Pour l'heure, au moment où la Troisième Vague qui déferle emplit nos oreilles de grondements, deux phénomènes sont omniprésents: d'une part, la tendance à une diversification plus poussée de la société – la démassification de la société de masse; d'autre part, l'accélération du rythme du changement historique. Ces deux facteurs qui pèsent d'un poids formidable aussi bien sur les individus que sur les institutions exacerbent la violence du super-combat qui fait rage autour de nous.

Accoutumés à un faible niveau de diversité et à un tempo de changement lent, les individus et les institutions doivent soudain faire face à une diversité élevée et à des transformations d'une

cadence enfiévrée. Ce conflit de forces comporte le risque de capacité de décision. D'où un traumatisme: cela s'appelle le choc du futur. Il ne nous reste qu'une seule option: nous transformer de bon gré et transformer nos institutions afin de faire face aux nouvelles réalités”. (A. Toffler, 1980: 444)

Că societatea de azi s-a diversificat enorm și că s-au accentuat diferențele de clasă între păturile de la baza piramidei sociale și cele de la vârf, ale elitei conducătoare, nu mai este pentru nimeni un secret. Dar că majoritatea oamenilor, ce formează populația globului, și-a pierdut calitatea de masă (de manevră), asta n-o mai cred. Este evident, numai privind atent la realitățile din jur dintr-o mică țară a Uniunii Europene, că populația s-a pauperizat din ce în ce mai mult, așa încât actuala societate a UE, ar putea fi botezată fără riscul de a greși, „o societate a neosclavagismului”. În plus se adeverește ceea ce susținea, prin anii '90, un universitar din Spania, Chaime Marcuello, de la Universitatea Saragosa, într-o conferință despre globalizare și hegemonie, că sărăcia se va muta dintr-o parte a lumii în alta, că oamenii își vor căuta pământul făgăduit al fericirii și bunăstării, părăsindu-și locurile natale și ducându-se acolo unde li se vor împlini visurile de prosperitate. Aici, însă, înșelăciunea s-a dovedit și mai mare. Să ne uităm la românii care au plecat să lucreze în Spania, în Portugalia, în Italia, în Germania. Ce bunăstare i-a așteptat? Să fim înțeleși că vorbim aici de marea masă, aceea din care fac parte muncitorii agricoli, muncitorii din fabrici (care în România se închid), oameni de toată mâna care

n-au avut șansa unei educații solide sau, poate, n-au știut să cum să profite de ea, dulgheri, faianțatori, tâmplari, mecanici, zugravi, muncitori necalificați etc., care s-au mulțumit cu o meserie, lucru onorabil în sine, dar insuficient pentru a trăi onorabil azi, în România și aiurea. Mulți dintre noi avem cunoștințe de genul acesta care s-au dus în „neagra străinătate”, în prospera Uniune Europeană, și s-au întors după un număr de ani cu ceva bani, mai bătrâni, mai bolnavi, fără vise împlinite și fără să reușească să se integreze în perdanta economie românească, dar expulzați fiind din și mai perdanta economie europeană globalizată. Unde să se integreze într-o țară de la Porțile Orientului ai cărei guvernanți o vând pe bucăți?

Și azi ce ne mai rămâne de făcut când *șocul civilizațiilor* a devenit o realitate de neocolit? De la aspectul economic al globalizării, să trecem la multiculturalismul omului european. Zilele acestea, ziarele din Germania (ne referim mai ales la Deutsche Welle) au titrat pe prima pagină: «*Angela Merkel distruge Uniunea Europeană*». Bănuim că este vorba de criza refugiaților sirieni, a aceluiași milion de oameni, mânâți de sărăcie, care au dat năvală în inima Uniunii, acceptații de unii, dar refuzați de alții, cu mândrie și mânie naționalist-revoluționară. Cum vom putea gestiona conflictele ivite din ciocnirea a două religii, creștinismul și islamismul. Despre islamiști se știe cât sunt de fanatici, dar nici cu creștinii nu mi-e rușine în această privință. M-am uitat la imaginile cu refugiați surprinse de jurnaliști. Și dincolo de manipularea care există în orice fotografie a jurnalismului de presă sau de televiziune, am văzut aceeași masă de oameni nefericiți cu burțile goale și înspăimântați de spectrul războiului, copii trăind o copilărie traumatizantă a mutării dintr-o lume cunoscută într-o lume necunoscută. Dar am văzut, în același timp, încrâncenarea și agresivitatea adulților care se îndreptau spre un pământ al fâgăduinței, și, că-i vrea sau că nu-i vrea Uniunea, trebuie să-i primească pe acești copii ai lui Alah. Dincolo de jocurile de putere și de alianțele de circumstanță dintre oamenii politici care conduc națiunile Europei, există teama legitimă a omului de rând care muncește pe rupe, ca să-și câștige existența. Poate că e vorba de o teamă xenofobă, de o teamă a distrugerii mediului său liniștit de

viață prin imixtiunea unor oameni asociați cu terorismul, trândăvia și procrearea nesfârșită de copii, aruncați pe câmpurile de luptă și îndoctrinați cum se cuvine cu imaginea raiului islamic, în care-i așteaptă, după moartea glorioasă și genocidică, cele 72 de fecioare, răpitor de frumoase. Dar cine nu ar fi înspăimântat, atunci când, privind fotografiile manipulative, ar vedea masa de islamiști îndoctrinați și needucați, o masă, deloc *demasificată*, deloc individualizată, personalizată (cum zicea Alvin Toffler). Provenind dintr-o societate în care femeile sunt excluse din viața profesională și publică, o societate care omoară femeile în clipeala ochiului (crime ale onoarei – menționate și în romanul lui Salman Rushdie, *Shame*), bărbații aceștia, confuzi, stafidiți erotic și lipsiți de jumătatea blândă și empatică a personalității lor (femeile), vor fi oare mai civilizați în comportament cu femeile lumii europene sau le vor considera, așa cum au fost obișnuiți din fragedă pruncie, ca pe niște bunuri de folosință, pe care le bați sau le arunci în disperare și umilință, după bunul lor plac? Acesta să fie multiculturalismul religios de la nivelul maselor din viața de zi cu zi?

Să ne întoarcem acum la elite, care nu par să bage de seamă aceste mărunțișuri sau care le ignoră sistematic, visând la teorii din ce în ce mai frumoase pe care o să le pună în practică vreun birocrat cu mintea îngustă ce va tăia felii groase din ele, eliminând tocmai partea lor estetică.

În România, sub patronajul Academiei Române are loc anual, toamna, în Aula Academiei, Colocviul internațional intitulat *Penser l'Europe* unde se adună academicienii, profesorii universitari, personalități ale lumii culturale, pentru a vorbi despre Europa de mâine, de omul european și identitatea lui culturală, despre slăbiciunea instituțiilor Uniunii Europene. Până aici toate bune, e firesc ca marii gânditori ai momentului să discute, ca filosofii din vechea Republică a lui Platon, despre treburile Marelui Stat al Uniunii și să imprime o direcție de acțiune sau măcar de reflecție în marea masă a oamenilor derutați de atâtea contradicții și noduri de desfăcut într-o conviețuire multiculturală.

Unul dintre acești oameni deștepți și implicați în formarea unui curent de gândire, filosoful și economistul francez Thierry de Montbrial, un 107

profesionist al reflecției, cum a spus cineva extrem de potrivit, *doctor honoris causa* a numeroase universități europene, a participat și participă regulat la colocviul *Penser l'Europe*, formulând o gândire originală și vorbe de duh memorabile. Nu-mi propun aici să fac o prezentare integrală a gândirii sale, căci numai o astfel de încercare ar constitui un studiu de sine stătător într-un volum sobru și serios, ci doar să atrag atenția asupra unora dintre temele reflecției sale. Să marcăm titlurile din cuprinsul volumului de 300 de pagini: *Sensul istoriei, Europa – încotro?, Limbile și problema culturii Europei, Diversitatea națiunilor, Conceptul de identitate, Poate exista o politică culturală europeană?, Reflecții asupra principiilor de bază ale educației, Cum se scrie istoria?, Europa peste 50 de ani, Centru și marginalitate în cultura europeană, Proprietatea intelectuală, Cultura și rolul statului.*

După ce am încercat să prezint printr-o optică de jos, de la baza piramidei sociale, cum se văd temerile și mișcările populației migrante dintr-o parte în alta a lumii, să vedem ce crede un om multișcolit, din elita europeană, despre multiculturalism. Câteva dintre titlurile de mai sus se referă tocmai la problemele pe care le suscită coexistența mai multor națiuni și culturi. Să spicuiem dintre ideile sale din expunerea *L'Europe, la chrétienté et l'islam*. Definierea *europenității* (sau a ceea ce reprezintă Uniunea Europeană) nu este o simplă chestiune de geografie, de frontiere sau de considerații culturale. Istoria Europei este o *istorie de masacre*; ea, Europa de astăzi, nu a fost niciodată decât istoria unui câmp de bătălie în care au fost implicate națiuni care depășesc frontierele stricte ale Europei geografice. Rușii, turcii, arabii, japonezii, americanii, cu toții au fost succesiv implicați, de-a lungul războaielor europene, în conflagrații mondiale. Dacă vrem să construim Europa visată de fondatorii Uniunii Europene trebuie să avem *la bază două principii: toleranța și reconcilierea*. În plus, trebuie să se încheie o alianță voluntară a popoarelor, de culturi diferite care să se respecte mutual și care să muncească împreună pentru o îmbogățire reciprocă, materială și spirituală. Reluând chestiunea religioasă, trebuie spus că, de la începuturile timpurilor, religia și politica au fost strâns amestecate. Oamenii bise-

ricii au fost adesea oameni ai puterii (politice). Dar în ultima sută de ani, poate ceva mai mult, religia a suferit asalturi serioase din partea științei. Și aceasta a fost un lucru bun, deoarece s-a ajuns la separarea religiei de știință, fiindcă: „La révolution scientifique obligeait à voir le monde d'une manière différente de l'ordre qui, dans un schéma répétitif, si j'ose dire, était présentée à partir des conceptions religieuses” (T. de Montbrial, 2013: 114–115).

Un alt lucru bun a fost separarea bisericii de Stat. De fapt, aceste două lucruri vor ajuta, în secolele care vin, la re poziționarea religiei asupra ei însăși. Decreștinarea nu este o dramă, până la urmă, ci un noroc. De fapt, regândirea religiei va fi o regândire asupra raportului cu un mesaj divin și trebuie clar făcută distincția între sfera materială, mizele puterii și domeniul spiritual căreia religia ar trebui să-i aparțină. Până la urmă a vorbi despre anumite lucruri delicate și fragile cu nuanțările necesare poate să pară o fugă de responsabilitate și de decizii clare, dar, să nu uităm, că există în lume mai mulți extremiști, gata să insulte și să gândească în termeni simpli, de alb și negru. Extremiștii se află chiar în locuri cheie (precum numeroși intelectuali francezi) care au asemenea prejudecăți împotriva Turciei și a islamului, încât redescoperă creștinătatea dându-i o proastă utilizare, folosită, deci, ca armă pentru a respinge tot ceea ce se leagă de islam. Trebuie să gândim totul pe termen lung și, în acest sens, nu există niciun viitor mai bun decât reconcilierea religiilor între ele, atât de asemănătoare, în fond, în raporturile pe care le stabilesc între om și propria lui spiritualitate. Chiar dacă, pentru moment, disputele cu miză religioasă ne afectează.

Bibliografie

Alvin Toffler, *La 3-ième Vague*, Editions DeNoël, Paris, 1980.

Chaime Marcuello, *Guvernarea mondială pentru o planetă unică: omenirea ca unic sistem social* (conferință al cărei text tradus a apărut în volumul *Conferinței Naționale de Transfer al Cunoștințelor*, cu tema *Interacțiunea omenirii*, Editura Societății Ateneului Român, București, 2004, ISBN 973-95007-1-4; p. 388–394).

Thierry de Montbrial, în *Penser l'Europe*, Fundația Națională pentru Știință și Artă (FNSA), București, 2013.

Elemente lexicale noi culese din revista „Academica” nr. 1–2, ianuarie-februarie 2023

Florica Dimitrescu

Membriu de onoare al Academiei Române

Închin acest articol memoriei academicianului Răzvan Theodorescu, eminentă personalitate culturală și om cu suflet mare.

Nu pot începe acest articol fără a evoca o dureasă, prea lungă serie de opt membri ai Academiei Române răpiți nemilos de la masa de lucru la sfârșitul anului 2022 și începutul anului 2023, din orizonturi diverse, dar, cu precădere, din zona culturală: din Secția I de filologie și literatură, academicianul *Eugen Simion*, președintele acestei secții, fost președinte al Academiei Române în două mandate, la 18 octombrie 2022; academicianul *D.R. Popescu*, neuitatul mare prozator, afabilul director al Editurii Academiei Române, la 2 ianuarie 2023; cunoscutul poet sârb *Adam Puslojić*, membru de onoare din străinătate al Academiei Române, la 31 decembrie 2022; din Secția a II-a de științe istorice și arheologice, istoricul *Radu Ciuceanu*, membru de onoare al Academiei Române, directorul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, la 12 septembrie 2022; din Secția a XII-a de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie, admirabilul om de cultură *Mihai Șora*, membru de onoare al Academiei Române, la 25 ianuarie 2023; din Secția a XIII-a de arte, arhitectură și audiovizual, academicianul *Răzvan Theodorescu*, președintele secției și vicepreședintele în funcție al Academiei Române, la 6 februarie 2023; excepționala artistă lirică internațională *Mariana Nicolesco*, membră de onoare a Academiei Române, la 14 octombrie 2022; criticul de teatru, profesor la Paris III Sorbonne Nouvelle, *George Banu*, membru de onoare din străinătate al Academiei Române, la 21 ianuarie 2023.

Dintre personalitățile recent dispărute din Academia Română, în răstimpul atât de redus de câteva luni, pe unii am avut privilegiul să-i cunosc de

mult, de la începutul anilor '50, iar pe alții mai de curând. Cronologic, primul, ca student, a fost viitorul excepțional critic și istoric literar *Eugen Simion*, pe atunci făcând parte, la Facultatea de Litere din București, din grupa de istorie a limbii române la care am predat, ca asistentă, la începutul anului 1950. Peste zece ani am auzit pentru prima oară numele unui student ieșit din comun de la istorie, *Răzvan Theodorescu*, de la mult regretata mea prietenă de catedră, aleasă în Academia Română după Revoluție, Matilda Caragiu-Marioțeanu care, pe atunci, îi învăța limba română pe studenții de la Facultatea de Istorie din București. Mai târziu am aflat că mama lui R.T. era bună amică cu o vară a tatălui meu, dar mai important a fost că a publicat de tânăr și i-am regăsit numele în diversele și multiplele sale lucrări, unde nu uita să amintească limba română ca liant al românilor. Tot în anii '60, mentorul meu întru vechea limbă română, profesorul Jacques Byck, m-a prezentat minunatului său prieten *Mihai Șora*. Cu scriitorul *Adam Puslojić*, pe care-l întâlneam la ședințele Academiei Române, aveam în comun prietenia cu *Nichita Stănescu*, membru de onoare al Academiei Române, coleg, de origine din Ploiești și de grupă la facultate cu *Eugen Simion*. Prietenă mai apropiată am fost cu istoricul *Radu Ciuceanu*, prieten și coleg de liceu cu soțul meu, la Craiova, care, după cei 16 ani „petrecuți” în diverse temnițe evocate în scrierile sale, odată eliberat, după ce și-a revăzut mama și fratele, a venit la noi acasă. De atunci nu trecea săptămână fără să ne întâlnim... La fel s-a întâmplat și cu *George Banu*, cu care am „crescut” sub îngrijirea aceleiași doctorițe pediatre, Florica Dimitrescu-Chiriacescu, pentru mine nașa de la botez, fiind sora tatălui meu, iar pentru George, medic și amic de familie din Buzău, unde mătușa mea a profesat toată viața, iar el s-a născut.

În lucrarea prezentă mi-am propus ca citind acest număr ultim, în momentul de față, să indic termenii neșemnalati în DEX 2016, de la care au trecut șapte ani fără să mai apară o nouă ediție în care să fie incluși și unii termeni mai de curând introduși în limba noastră. Desigur, la noi în țară condițiile economice nu permit ca astfel de dicționare să apară anual pentru a cuprinde și noutățile, așa cum se întâmplă pe alte meleaguri, de exemplu în Franța, unde dicționarul *Le Petit Robert* apare în fiecare primăvară, îmbogățit cu „trufandalele” lexicale ale anului precedent, anunțate imediat și în prestigiosul ziar „Le Monde”. Dar ne putem pune întrebarea dacă am cere prea mult ca măcar din cinci în cinci ani să avem un nouă apariție a DEX pentru a nu rămâne prea mult în urmă cu „avalanșa” lexicală neîntreruptă de nimic?... Deocamdată trebuie spus că mă preocupă de mai bine de șase decenii dezvoltarea lexicului limbii noastre reflectat în *Dicționarul de cuvinte recente (DCR)* – conceput ca un fel de „măr de lângă drum” din care oricine se poate „înfrupta” (un exemplu îl poate constitui termenul *zgubilitic*, din argoul tinerilor, prezent în DCR3, discutat de curând de prof. Rodica Zafiu în „Dilema”, 9–15.III. 2023 în rubrica sa). Inițiat în anul 1960, DCR a ajuns acum la a patra ediție, care sperăm să apară în acest an, precum a fost programat.

În articolul de față îmi iau permisiunea de a semnală termenii și sintagmele care și-au găsit locul în numărul amintit din „Academica”, dar nu se regăsesc și în DEX. Pentru ca oricare dintre cititorii revistei de față să poată face un minim „control” și să se edifice, vom nota la fiecare element lexical, la fine, numărul paginii unde a fost întâlnit în „Academica” 1–2 din anul 2023.

Elementele lexicale prezentate mai jos aparțin de trei categorii:

- a) termeni independenți,
- b) sintagme acătuite din doi sau mai mulți termeni și
- c) sigle.

abate-savant geolog c.c. – „Renumitul *abate-savant geolog* lombard Antonio Stoppani” p. 44.

academician-ambasador c.c. „*Academicianul-ambasador* a înlesnit strângerea legăturilor dintre Accademia dei Lincei și forul academic de la București”, p. 55.

algebră axiomatică sint.s. – „Dan Barbilian [a creat] *algebra axiomatică*”, p. 13.

amiabilizat adj – „Mai greu de *amiabilizat*”, p. 83.

anglo-rusoaică adj. – v. *neoromânesc*.

apăsat-polemic adj. – „[Criticul scria] *apăsat-polemic*”, p. 32.

boolean adj. – „Algebra *booleană*”, p. 51.

CARDIOVASC-AR siglă – „Am propus Academiei Române proiectul de cercetări cardiovasculare interdisciplinare care se numește Proiect de cercetări cardiovasculare interdisciplinare *CARDIOVASC-AR*”, p. 62, 65.

chimie coordinativă sint.s. – „Petru Spacu [a creat] școala de *chimie coordinativă*”, p. 13.

coeditor s.m. – „*Coeditor* cu mine este și domnul academician Victor Voicu”, p. 65.

completabil adj. – „[Limba este] *completabilă* întotdeauna prin dezvoltarea și încorporarea experiențelor sociale și culturale mereu noi”, p. 18.

compus polioxometalat sint.s. – v. *polioxometalat*.

compuțional adj. – v. *lingvistică compuțională*.

coordinativ adj. – v. *chimie coordinativă*.

decolectivizare s.f. – „Colectivizare..., *decolectivizare*, reîmproprietărire cu sincope, încercări repetate de re(neo)colectivizare”, p. 45.

defrișa vb. – v. *tabuizat* (în DEX apare numai sensul din agricultură).

deteritorializat adj. – „Strategiile fiului *deteritorializat*, desprins de locul «tradițional»”, p. 40.

devoala vb. – „O parte care *devoalează* numai câteva aspecte ale intereselor guvernanților actuali”, p. 76.

dislipidemie s.f. – „Prevalența diabetului, a obezității, a *dislipidemie*”, p. 65.

ecocardiografie s.f. – „Am scris și cărți despre hipertensiunea arterială, *ecocardiografie* etc.” p. 65.

elenizare s.f. – „Cetățuia devenită un efemer centru de *elenizare* aulică”. p. 10.

emulativ adj. – „Una dintre «vocile» *emulative* ale generației șaizeci din secolul trecut”, p. 99.

endotelial adj. – „Analizele de laborator studiază disfuncția *endotelială*”, p. 65.

focalizant – „Opera predistă [...] are un sens critic *focalizant*”, p. 30.

forward looking sint.s. – „Metoda *forward looking*”, p. 84.

- frescă votivă** sint.s. – „Insolita *frescă votivă* din pronaosul bisericii domnești din Târgoviște”, p. 9.
- funcție poliarmonică** sint.s. – „Miron Nicolescu [a creat] *funcțiile poliarmonice*”, p. 13.
- geoeconomic** adj. – „Anul *geoeconomic* 2022, înainte și după”, p. 4; v. și p. 80.
- geometrie proiectivă** sint.s. – „Octav Mayer [a creat] *geometria proiectivă*”, p. 13.
- glandă interstițială** sint.s. – „Dimitrie Voinov [a descoperit] funcția antitoxică a *glandei interstițiale*”, p. 13.
- guvernanta** s.f. – „Se insistă pe acoperirea ineficienței *guvernantei* cu incertitudinea”, p. 81.
- iconologic** adj. – „Tema predilectă a cercetării *iconologice* de un secol încoace [...] dezvăluie idei și permanențe dinastice”, p. 9 (de subliniat că acest termen, ca și următorii 6, plus o sintagmă substantivală, se găsesc în articolul semnat de Răzvan Theodorescu, publicat în numărul supus discuției acum al revistei „Academica”).
- iliberal** adj. – „Grupajul iliberal operaționalizat”, p. 77.
- iliberalism** s.n. – „Partidul conservator, formațiune cu evoluții clare spre *iliberalism*”, p. 75.
- impredictibilitate** s.f. – „Factori care au adus lumea într-o stare de mare *impredictibilitate* și fragilitate”, p. 80.
- insurgent** adj. – „Sigla unei edituri *insurgente*”, p. 30 (în DEX numai s.m. și f.).
- interbibliotecar** adj. – „G. își procurase, prin schimb *interbibliotecar*, copii ale textului editat la București”, p. 42.
- istoricizare** s.f. – „Marin Preda trece la o «*istoricizare*» tendențioasă”, p. 31.
- lemă** s.f. – „Enciclopedia Treccani oferă publicului și o *lemă* de 40 de rânduri despre Marin Preda de Alexandru Niculescu” (acest termen este înregistrat în DEX, dar cu alte sensuri), p. 43.
- lingvistică computațională** sint.s. – „Solomon Marcus [a creat] *lingvistica computațională*”, p. 13.
- lombard** s.m. – v. *abate-savant geolog* (în DEX numai cu sensuri financiare, aici figurează sensul geografic).
- lucrare-tezaur** c.c. – „Dicționarul limbii române, *lucrare-tezaur* a culturii românești”, p. 88.
- manipulativ** adj. – „Discursuri politice *manipulative*”, p. 78.
- microcirculație** s.f. – v. *microcirculație coronariană*.
- microcirculație coronariană** sint.s. – „Grupul de *microcirculație coronariană*”, p. 63.
- moromețian** adj. – „Proiectata teatologie *moromețiană*”, p. 35; v. și p. 33.
- moromețianism** s.n. – v. *problematizant*.
- muzeist** s.m. – Persoană care lucra la Muzeul Limbii Române înființat de S. Pușcariu la Cluj – „Teodor Naum, Ștefan Pașca și alți «*muzeiști*»”, p. 88.
- nanomaterial** s.n. – „Centrul Național de Micro și *Nanomateriale* din cadrul Universității Politehnica din București”, p. 66.
- neînverzit** adj. – „Celelalte «ziare *neînverzite*»” [referință la ziarele legionare ale timpului], p. 39.
- neoromânesc** adj. – „Istoria noastră modernă [se apleacă] spre *neoromânesc* și folclor [precum cel] al anglo-rusoaiicei regine Maria”, p. 9.
- neuroinformatică** s.f. – „Conferințele de la Academia Română privind neuroștiințele, *neuroinformatica*, neurotehnologia și neuropsihofarmacologia”, p. 92.
- neuropsihofarmacologie** s.f. – v. *neuroinformatică*.
- neuroștiință** s.f. – v. *neuroinformatică*.
- operator-corector** c.c.m.; la f., *operatoare-corectoare* – „La sectorul tehnic lucrează ca *operatori-corectori* Aurora Popa și Monalisa Stanca”, p. 2.
- operaționalizat** adj. – v. *iliberal*.
- partidist** adj. – „O competiție neloială pentru «eroism» *partidist* și chiar personal”, p. 76; v. și p. 77.
- penolog** s.m. – „Cartea este utilă medicilor, *penologilor* și criminologilor”, p. 92.
- penologie** s.f. – „Revista de criminologie, criminalistică și *penologie*”, p. 91.
- personaj-reflector** c.c.n. – v. *problematizant*.
- plurifocal** adj. – „O încercare ratată de roman *plurifocal*” [în text este vorba de romanul *Risipi-torii* de Marin Preda], p. 29.
- poetică matematică** sint.s. – „Solomon Marcus [a creat] *poetica matematică*”, p. 13.
- poliarmonic** adj. – v. *funcție poliarmonică*.
- polioxometalat** adj. – „Raluca Ripan [a creat] prima școală în chimia compușilor *polioxometalați* (Cluj)”, p. 13.
- postdoctoral** adj. – „Am obținut o bursă *postdoctorală* din partea guvernului francez”, p. 63.

postmodern adj. – „autori importanți ai scri-
sului *postmodern* românesc”, p. 41.

postmoromețian adj. – „Perioada
postmoromețiană”, p. 33.

predist adj. – „Marea descoperire *predistă*
rămâne, însă, *profesiunea de scriitor*” [de la
numele admirabilului scriitor Marin Preda], p. 29;
v. și pp. 30, 32 etc.

proactiv adj – „Politici fiscale adecvate
proactive”, p. 83.

problematizant adj. – „[P.Ș.] este o natură
problematizantă, din rasa lui Moromete, forțând
destinul, Preda încercând relansarea moro-
mețianismului. Personaj-reflector, fără a fi întru
totul veridic”, p. 30.

progresare s.f. – „România să ia parte cu suc-
ces la *progresarea științei*”, p. 11.

re(neo)colectivizare s.f. – v. *decolectivizare*.

rector girant sint.s. – „Deține pentru o
perioadă funcțiile de prorector și *rector girant* al
Universității «Regele Ferdinand I»”, p. 88.

reîmproprietărire s.f. – v. *decolectivizare*.

scală s.f. – „Înaintarea pe *scala* convergenței
economice și societale a României”, p. 77.

scriitor-simbol c.c. m. – „[Marin-Preda a fost]
scriitorul-simbol al unei epoci” p. 32.

sintactician s.m. – „Ipostaza de *sintactician*
vine să completeze profilul științific al savantului
[N. Drăganu]”, p. 89.

societal adj. – v. *scală*.

solar-meditativ adj – „Spirit *solar-meditativ*,
mereu binevoitor, calm, cu privire limpede [era]
D.R. Popescu”, p. 99.

sovieto-rollerist adj. – „*Delirul* deschidea o
pârtie despovărând istoria noastră de scorile
sovieto-rolleriste”, p. 32.

sud-oriental adj. „Orice exegeză asupra Euro-
pei *sud-orientale*”, p. 10.

supratextual adj. – „[G. Geacăr] atrăgea
atenția asupra vocii *supratextuale*”, p. 31.

tabuizat adj. – „Toate cărțile lui Preda sunt, de
fapt, cărți de atitudine... defrișând un spațiu *ta-
buizat*”, p. 29.

trivial adj. – „Absolvirea școlii *triviale*”, p. 87
(în DEX figurează numai cu sensul „vulgar”).

țăran român-etalon c.c. – „Rolul este de
țăran român-etalon”, p. 43.

țăran-flăcău c.c. – „Dorința *țăranului-flăcău*

112 Ion din Ardeal pentru pământ”, p. 47.

ultraprofitor s.m. – „Preda a devenit un *ultra-
profitor*”, p. 28.

vasilian adj. – „Golia ieșeană, vestită ctitorie
vasiliană” (a lui Vasile Lupu), p. 10.

vernacular adj. – „În engleza *vernaculară* nu
sunt operate aceste distincții”, p. 17.

Dintre cele trei categorii enunțate mai sus, se
vede că majoritatea acestei terminologii este alcă-
tuită din termeni independenți, câteva sintagme,
mai precis 11, și o singură siglă.

Înainte de a trece mai departe, nu putem să nu
fim cel puțin surprinși că în DEX nu au fost
înregistrați unii termeni mai de mult instalați în
limba noastră, precum *neoromânesc*, *progresare*,
postmodern, *postdoctoral*, *devoala*...

Ca o concluzie firească și previzibilă, la o
primă și rapidă analiză cu caracter semantic, se
disting următoarele clase ce corespund perfect
unor lucrări apărute în sânul acestei selecte
publicații academice care pune accentul pe știință
și pe cultură în genere, după cum umează:

Știință: *adictiv*, *algebră axiomatică*, *boolean*,
CARDIOVASC, *chimie coordinativă*, *compus
polixometal*, *computațional*, *coordinativ*, *dislipi-
demie*, *ecocardiografie*, *endetelial*, *funcție poliar-
monică*, *geoeconomic*, *geometrie proiectivă*, *glan-
dă interstițială*, *lemă*, *microcirculație*, *microcoro-
narian*, *nanomaterial*, *neuroinformatică*, *neuro-
psihofarmacologie*, *neuroștiință*, *polioxometalat*,
progresare. În această listă se remarcă ușor
predominanța unor termeni cu caracter medical:
adictiv, *dislipidemie*, *endetelial*, *ecocardiografie*,
glandă interstițială, *microcoronarian*, *nanomate-
rial*, *neuroinnformatică*, *neuropsihofarmacologie*,
neuroștiință.

Cultură: *apăsător-polemic*, *ctitorie vasiliană*,
focalizant, *frescă votivă*, *interbibliotecar*, *lucrare-
tezaur*, *moromețian*, *neoromânesc*, *personaj-reflec-
tor*, *pluri focal*, *poliarmonie*, *postmodern*,
postmoromețian, *predist*, *scriitor-simbol*, *solar-
meditativ*, *supratextual*, *vernacular*, *ziar neînverzit*.

Ocupații și denumirea persoanelor care le
exercită: *abate-savant*, *coeditor*, *geoeconomie*,
geometrie proiectivă, *iconologic*, *muzeist*, *opera-
tor-corector*, *penolog*, *penologie*, *poetică matema-
tică*, *rector-girant*, *ultraprofitor*.

Remarcăm locul predominant al științei, care
este în fruntea progresului omenirii; iar aici, o
bună parte dintre termeni aparțin profesiei

medicale, parțial din cauză că ne aflăm după o epidemie de Covid-19 generalizată (v. mai sus). Relativ la ramurile specialităților culturale, lexicul cel mai abundent se referă la critica literară: *lucrare-tezaur, moromețian, personaj-reflector, postmodern, predist, scriitor-simbol, supratextual, ziar neînverzit*.

Dacă ne referim și la alte specialități cu un număr foarte redus de termeni, trebuie să observăm că politica este reprezentată prin puține cuvinte: *iliberal, iliberalism, partidist, guvernantă*.

Clasa despre ocupații și denumirea persoanelor care le exercită nu putea lipsi și credem că ponderea ei deosebită se explică prin faptul că aceasta este, într-un fel, izvorul, pe de o parte, și depozitul, pe de altă parte, al unor ramuri de activitate noi.

Atragem atenția și asupra unor elemente lexicale care figurează în DEX, dar sunt consemnate cu alte sensuri decât cele care apar acum în „Academica” nr. 1–2, 2023; în această situație sunt termenii *defrișa, lemă, trivial, lombard*. Limba evoluează continuu, iar rolul lingviștilor, în special al lexicografilor, este de a selecta noutățile și, dacă se constată că beneficiază de o anumită circulație – condiția de bază ce propulsează termenii noi în dicționare – a le introduce în acestea, în cazul de față, în DEX. Evident că nu toate „inovațiile” lingvistice urmează să aibă un loc în dicționare, dar și cele mai puțin uzuale merită să fie înregistrate și păstrate în arhivele institutelor de lingvistică pentru că, uneori, peste cine știe cât timp, lingviștii vor putea avea surprize în legătură cu „depozitul terminologic” adunat în timp! Cine s-ar fi gândit că un termen nou după 1990, precum *pager*, avea să dispară atât de repede, după apariția atotprezentului, astăzi, *mobil*? Condiția este ca „noutățile” să nu apară niciodată ca atare ci, obligatoriu, însoțite de unu-două citate, pentru că tocmai contextul poate determina prezența în limbă a unuia sau altuia dintre cuvinte. Pentru a se constitui aceste „depozite terminologice” este necesar să fie numiți câțiva lingviști cu experiență care să aibă, zilnic, rolul 1) de a aduna material lexical nou și 2) de a revedea, din când în când, să zicem lunar, materialul deja stocat în depozitul terminologic și, atunci, să ia hotărârea de a „promova” unele cuvinte mai des folosite între timp...

În fine, în legătură cu acest prim articol postum publicat cu semnătura academicianului căruia i-am dedicat textul de față, Răzvan Theodorescu, trebuie subliniat că în numai o pagină și jumătate, cât cuprinde articolul său intitulat *Patronajul aulic ca model cultural* – care, mai întâi, fusese rostit sub formă de alocuțiune la sesiunea festivă dedicată *Zilei Culturii Naționale*, la 12 ianuarie 2023, în Aula Academiei Române – a lăsat o prețioasă moștenire limbii române, constând în șase elemente neologice, urmând ordinea apariției lor în text: *iconologic, neoromânesc, anglo-rusesc, vasilian, elenizare, sud-oriental* (nici una dintre acestea nu figurează în DEX 2016, deși cel puțin două figurau în limbajul cultivat, este adevărat, relativ rar) la care trebuie adăugată și sintagma substantivală *frescă votivă* (în DEX este consemnată exclusiv sintagma *tablou votiv*), totul din registrul educat al oricărei limbi de cultură. La fel, tot o dovadă în acest sens, este că R.T., în succintul său articol, nu și-a putut reprima bucuria nu numai de a utiliza un anumit termen, ci și de a-i trasa „istoria”: astfel, se discută despre lexemul *loggie* (inclus în DEX 2016) „venit din sugestia venețiene [și scris de R.T. cu gg precum în limba de origine] numit la 1702 «palat» cu un cuvânt care pătrundea atunci în limba română” (p. 10). Credem că tot ce a scris R.T. în și despre limba română în succintul său text reprezintă printre ultimele, dacă nu propriu-zis ultima sa contribuție la „creșterea” limbii pe care o iubea și o mânua cu o eleganță firească, reprezentând, și din această perspectivă, un model... Subita dispariție a lui Răzvan Theodorescu a văduvit conducerea Academiei Române de o personalitate proeminentă, dotată cu multiple valențe și în deplină forță creatoare.

Prescurtări

adj. – adjectiv

c.c. – cuvânt compus

f. – feminin

m. – masculin

n. – neutru

s. – substantiv, substantival

sint. – sintagmă

v. – vezi

vb. – verb

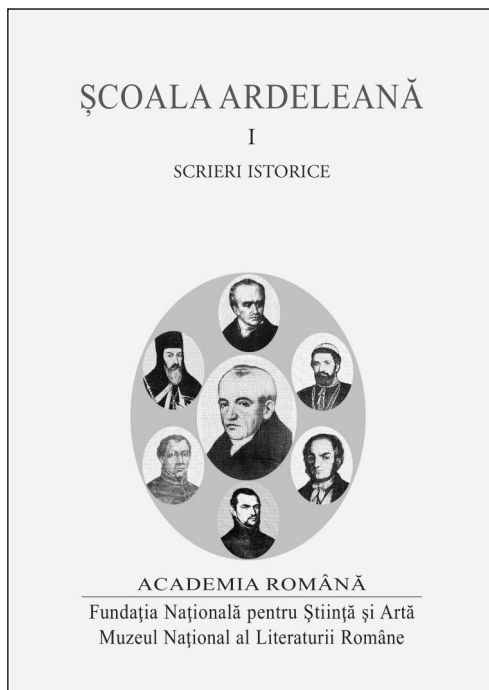
Școala Ardeleană – necesitatea unei restituiri

Eugen Pavel*

Publicarea în 2018 în colecția „Opere fundamentale” a masivei antologii, în patru volume, *Școala Ardeleană* a constituit o veritabilă piatră de încercare pentru cercetarea filologică clujeană, căreia i s-au asociat specialiști și din alte centre. Cum s-a născut ideea unei asemenea editări, temerară prin însăși anvergura și complexitatea ei? Voi rememora, mai întâi, un moment „declanșator” la care am fost martor și pe care l-am mai evocat cândva. În primăvara anului 2007, în sala de lectură a Institutului „Sextil Pușcariu”, regretatul academician Eugen Simion ne propunea mai multe proiecte, printre care unul părea mai ambițios și pe care ar fi trebuit să ni-l asumăm, în primul rând, noi, „ardelenii”, după cum accentua. I se părea o obligație morală de neocolit, care

ne-ar fi revenit, alcătuirea unei antologii reprezentative a Școlii Ardelene, o provocare la care cei din sală, lingviști, literați, dar și istorici invitați, priveau încă neîncrezători, cu o oarecare reticență. Replica venită era simplă: sunt prea puțini filologi, în sensul restrâns al termenului, prea puțini paleografi și latiniști printre noi, proiectul este copleșitor, depășind forțele noastre. Din 2011, de când am preluat direcțiunea Institutului filologic clujean, realizarea unei asemenea antologii a devenit pentru mine o adevărată obsesie, pe care președintele Secției de filologie și literatură mi-o alimenta la fiecare întâlnire de la Academie. Astfel încât, la un moment dat, în 2015, m-am decis să introduc în programul de cercetare această temă prioritară, care oferea premisele de a

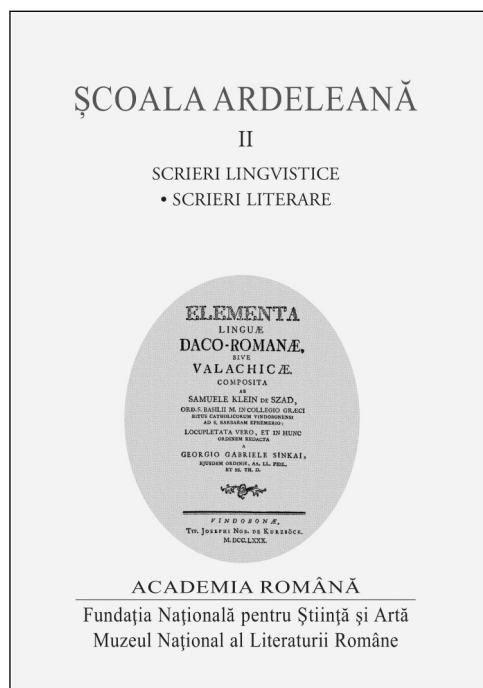

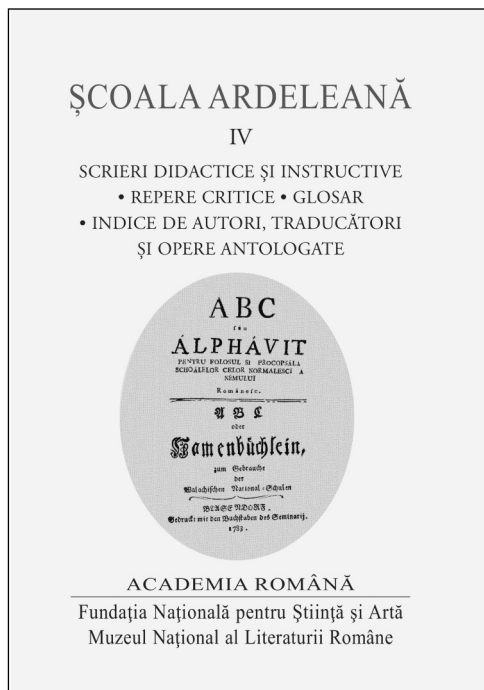
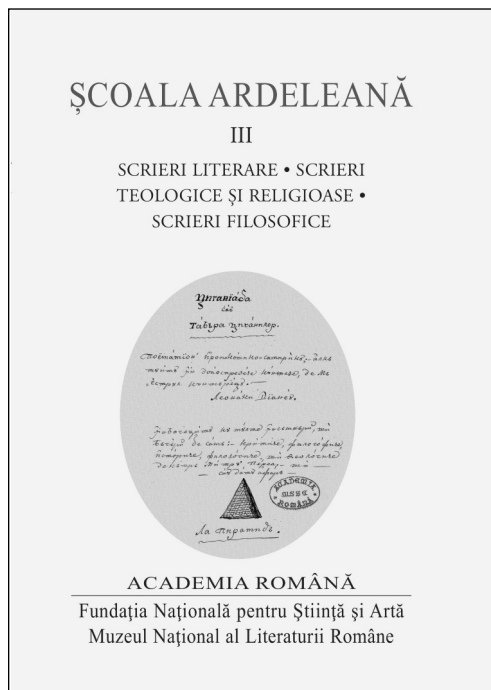

regândi și de a rescrie începuturile spiritualității românești moderne. Studiarea unei epoci parțial cunoscute poate avea pentru fiecare generație resorturi intelectuale nebănuite, deloc inactuale. În prealabil, am început o documentare minuțioasă, am revizitat colecțiile de manuscrise ale bibliotecilor clujene, care adăpostesc piesele de bază ale exponenților mișcării, texte provenite din fondurile blăjene sau orădene. Manuscrisele lui Budai-Deleanu le aveam deja scanate prin bunăvoința Bibliotecii Academiei din București și pe care le editasem de curând cu profesorul Gh. Chivu. Am parcurs din nou antologiile și edițiile elaborate până atunci pe această temă, dar și receptarea acestora în presa culturală sau de specialitate. Am reținut, de exemplu, o cronică pe care Z. Ornea o dedica în 1984, în „România literară”, crestomației lui Florea Fugariu, o lucrare de referință pentru multe decenii, în care remarca viziunea cuprinzătoare a eruditului editor, dar și slăbiciunile întreprinderii sale, în special în privința aparatului critic, reproșându-i-se faptul că „adnotarea nu e la înălțimea antologiei”. Alte culegeri asemănătoare nu depășeau stadiul încercărilor improvizate, de uz școlar, fără mare relevanță științifică. Se impunea, așadar, o nouă lectură a scrierilor care se revendică de la creația luministă transilvană, tipărituri și manuscrise, editate și inedite, în consonanță cu stadiul actual al istoriografiei și filologiei

românești, și, implicit, alcătuirea unei noi crestomații evasiexhaustive.

În editarea noastră am pornit de la principiul absolut necesar al întoarcerii la sursa primară, la original, transcrierile efectuându-se numai după manuscris (de regulă, cel olograf) ori după ediția princeps. Încercând să reproducem cât mai fidel operele de referință care stau sub spectrul acestui curent ideologic și cultural unic în devenirea noastră spirituală, am antologat inițial un număr de 175 de texte, adnotate și comentate, structurate tematic în șase categorii (istorice, lingvistice, literare, teologice și religioase, filosofice, didactice și instructive), începând cu primul memoriu al lui Inochentie Micu-Klein, *Supplex Libellus*, din 1743, insuficient discutat, și încheind cu *Antropologia sau scurta cunoștință despre om și despre însușirile sale*, publicată de Pavel Vasici-Ungurean, la Buda, în 1830. Comparativ, regretatul clasicist Florea Fugariu, editorul prin excelență al ilumiștilor ardeleni, a reunit în crestomația sa, într-o primă fază, 87 de titluri, extinsă ulterior, în 1983, la 138 de texte, structurate după criteriul cronologic. Rezervele noastre față de editările anterioare au vizat, deopotrivă, atât ezitățile și imperfecțiunile în privința transunerii scrierilor alese, fără reguli și norme unitare de transcriere interpretativă a textelor scrise cu litere chirilice sau cu ortografie latină etimologizantă, cât și penuria

comentariilor și a notelor adiacente pe care le reclamă orice ediție critică sau diplomatică.

În funcție de aceste premise, antologia *Școala Ardeleană*, pe care ne-am propus s-o reedităm în 2024, va cuprinde 195 titluri (cu 20 în plus față de prima ediție), cu o paletă evident mai largă de scrieri aparținând acestei mișcări de renaștere identitară care s-a manifestat începând cu deceniul cinci al secolului al XVIII-lea și până spre sfârșitul deceniului trei al veacului următor în spațiul transilvan. Am avut în vedere Transilvania în sens generic, pentru a desemna deopotrivă provincia intracarpatică, Banatul și așa-zisul *Partium* (Crișana, Sătmarul, Maramureșul). În privința ponderii autorilor în antologie, corifeii mișcării dețin, în mod firesc, întâietatea: Samuil Micu este prezent cu 30 de opere (socotind și lucrarea de coautorat, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*), dintre care 12 sunt traduceri și prelucrări, Petru Maior cu 25 de titluri, dintre care opt traduceri, Gh. Șincai cu 15 titluri, dintre care cinci traduceri și prelucrări, Ioan Budai-Deleanu cu 12 scrieri, dintre care trei traduceri. Li se alătură alți autori și traducători de o anumită notorietate sau care, dimpotrivă, nu au depășit pragul anonimului, nume ce întregesc structura poliedrică a mișcării: Ioan Teodorovici-Nica, cu zece titluri, majoritatea traduceri, dar și cu o versificare a *Istoriei* lui Maior, Ioan Piariu-Molnar

cu nouă titluri, dintre care șase sunt traduceri sau editări, prolificul literat Vasile Aaron, cu opt titluri, majoritatea adaptări, polihistorul Vasile Popp, cu șase titluri, episcopul Petru Pavel Aaron, cu patru lucrări (inclusiv volume la care a asigurat coordonarea), Dimitrie Țichindeal, tot cu patru titluri, Constantin Diaconovici-Loga și Ioan Tomici, cu câte trei titluri, urmați de Ioan Barac, Damaschin Bojincă, Ioan Corneli, Toma Costin, Ștefan Crișan-Körösi, Paul Iorgovici, Gheorghe Montan (Munteanu), Ioan Tincovici, Nicola Nicolau, Naum Petrovici și Samuil Vulcan, cu câte două titluri, iar în final autorii din opera cărora am reținut o singură lucrare, deloc secundară, între aceștia reținându-i, încă de la început, pe Teodor Aaron, Ioan Alexi, Ioan Bob, Moisi Bota, Dimitrie Căian (senior și junior), Vasile Coloși, Gherontie Cotore, Moise Fulea, Vasile Ghergheli de Ciocotiș, Nicolae Horga-Popovici, Gheorghe Lazăr, Nicolae Maniu Montan, Inochentie Micu-Klein, Grigore Obradovici, Nicolae Oțălea, Iosif Pașca, Aureliu-Anton Predetici Nasodi, Gheorghe Constantin Roja, Alexandru Teodori, Pavel Vasici-Ungurean sau Dimitrie Vaida. În fine, producția tipografică din epocă se concentrează în centrele de la Blaj, Buda și Viena, secondate de imprimeriile de la Sibiu, Oradea sau Liiov, dar cartea manuscrisă este încă remanentă. Alți cărturari, însă, precum Dimitrie Eustatievici

Brașoveanu, Sava Popovici din Rășinari sau aromânul Mihail G. Boiagi, deși împărtășeau crezul luminist, nu și-au manifestat fățiș apartenența la gruparea Școlii Ardelene și nu pot fi asimilați acesteia.

Desigur, n-ar trebui absolutizată descendența greco-catolică extinsă a reprezentanților mișcării, între aceștia fiind activi și „ortodocșii” Ioan Piuaru-Molnar, Radu Tempea, Ioan Barac sau Paul Iorgovici, alături de alți cărturari bănățeni de aceeași confesiune (Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Pavel Vasici-Ungurean, Damaschin Bojincă). Formând un grup compact, cu o fizionomie de neconfundat, bănățenii vor fi, de altfel, elogiați de Petru Maior, pentru militanțismul lor funciar, în *Disertația pentru literatura cea veachie a românilor* („bănățeanii întră românii cei mai procopsiți se vor număra”). Ar fi oportună, prin urmare, o regrupare pe criterii geografice a forțelor intelectuale din compoziția curentului, alături de filonul blăjean prioritar detașându-se „partida” bănățeană menționată, dar și o componentă bihoreană, neglijată în istoriografie (Samuil Vulcan, Ioan Corneli, Simeon Maghiar, Nichita Horvat).

Selecția scrierilor care s-ar preta să intre în componența unei noi antologii a luminismului românesc transilvan a fost punctul de plecare al demersului nostru editorial. Stabilirea textului de bază al unei ediții a presupus, mai întâi, elucidarea unor chestiuni legate de paternitatea textelor, precum și de originalitatea lucrărilor, în funcție de accepțiunea din epocă, în care noțiunea de proprietate literară era încă evazivă, asumată indecis. Unele titluri din această categorie, dintre care nu puține sunt traduceri, compilații, prelucrări sau adaptări, trebuie, astfel, reanalizate și din perspectivă auctorială. Un asemenea caz îl reprezintă, de exemplu, *Retorica* lui Ioan Piuaru-Molnar, din 1798, comentată de mulți istorici literari drept o scriere originală. Or, așa cum s-a demonstrat filologic (N.A. Ursu), pe baza unor probe certe de natură traductologică, primul manual de retorică din limba română nu-i aparține, în realitate, întreprinzătorului medic oculist sibian. Acesta nu este nici autorul, nici traducătorul, ci doar editorul unei traduceri mai vechi din greacă a tratatului de retorică al lui Francisc Scufos, apărut la Veneția, în anul 1681. O altă situație de infirmare a

paternității prestabilite vizează abecedarul intitulat *Povățuitoriul tinerimei cătră adevărata și dreapta cetire*, apărut la Buda, în 1826, care ar fi, potrivit foi de titlu, „întru acest chip acum întâia oară lucrat” de Gheorghe Lazăr. Atribuirea, acceptată cândva de N. Iorga și preluată de majoritatea cataloagele de carte veche, este falsă, cartea fiind, în realitate, o plastografiere a lui Zaharia Carcalechi, o compilație mistificatoare, menită să faciliteze difuzarea acesteia.

Există însă suficiente motive pentru a trece multe dintre lucrările unor cărturari luminiști sub numele lor, și nu ca simple traduceri sau prelucrări mecanice, lipsite de o amprentă personală, cum s-a pledat, uneori, întrucât traducerea echivala pe atunci „aproape cu o creație”, după remarca lui Lucian Blaga. Este și motivul pentru care am tratat *Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei* (1799) sub numele lui Samuil Micu, *Istoria naturei sau a firei* (1806–1808), sub cel al lui Gheorghe Șincai, sau disputatele *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături* (1814), sub numele lui Dimitrie Țichindeal.

Față de prima ediție, vom antologa noi opere compuse sau traduse de autori precum Ioan Bob, Gherontie Cotore, Ștefan Ghiing, Nichita Horvat, Samuil Micu, Simeon Maghiar, Grigore Maior, Ștefan P. Neagoe, Vasile Popp, Dimitrie Vaida și Samuil Vulcan, unele scrieri fiind pentru prima oară recuperate și editate la noi. În plus, operele antologate în 2018 vor fi revizuite și, în multe cazuri, extinse cu noi fragmente ilustrative.

Între noutățile incluse se înscrie teza de doctorat a lui Grigore Maior, *Conclusiones ex universa philosophia selectae* [Teze alese din întreaga filosofie], susținută în 1743 la Colegiul Urban Pontifical „De Propaganda Fide” din Roma, o ilustrare a contactului cu filosofia și psihologia empirică ale lui Christian Wolff, precum și cu filosofia naturală și mecanica newtoniană, prin care anticipează opțiunile de mai târziu ale lui Samuil Micu privind „legile firei”. Precizăm că s-a apelat la un exemplar rar descoperit la BCU Cluj, care provine din fondul mănăstirii minorite din Aiud, alte două exemplare fiind semnalate mai demult în alte depozite.

O altă scriere literară pe care o antologăm aparține dascălului pestan Ștefan P. Neagoe, un „satelit” al Școlii Ardelene, după caracterizarea 117

lui Nicolae Albu, autor al primelor calendare cu grafie latină în limba română. Acesta va publica în „Calendariul românesc” de la Buda din 1829 un spumos *Dialog seau vorbire între învățătoriu și școlariu despre romani și români seau dacoromani*, cu text paralel cu chirilice și cu litere latine, în care inserează versuri pe aceeași temă istorică a genezei românilor, stihuri naive, dar percutante, în maniera lui Ioan Barac și Vasile Aaron.

Deși a strâns în jurul său mulți emuli, fiind un susținător nemijlocit al protagoniștilor mișcării, cu care a întreținut o corespondență asiduă, Samuil Vulcan rămâne un autor încă nedescoperit. Dincolo de scrierea sa de tinerețe, pe care am antologat-o și în prima ediție, *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*, cea mai veche piesă de teatru românească a cărei paternitate rămâne însă controversată, Vulcan este și autorul unor lucrări instructiv-educative și de teologie morală, majoritatea rămase în manuscris, în care pledează pentru regenerarea spirituală a semenilor, combaterea „boscoanelor”, accesul copiilor la învățătură, propagarea cunoștințelor agricole și sanitare. În spirit iluminist, cărturarul meditează la virtuțile „moralicești” ale omului simplu, care „e datoriu să nu părăsască trupul societății, să se silească a-i fi de folos”, promovând o morală bazată pe sociabilitatea naturală a ființei umane și pe afecțiune, în care se pot identifica influențe stoice (*Omul moral*). Într-un „cuvânt-înainte” la un insolit *Catehism despre năravuri pentru săteani*, episcopul își etalează atât calitățile pedagogice ale discursului, cât și pe cele literare: „Înainte de vreo câțva ani, m-am zăbovit câțva în moșiia unui preaten al meu și în viața mea n-am avut așa de curată și desăvârșită desfătare ca atunci. Odihna în carea mă aflam, aeru curat care-l răsuflam, osebitele priveliști a țării de acolo, cari ne-ncetă îmi era înaintea ochilor, toate acestea vărsa în inima mea o veselie și mă umplea cu o simțire de bucurie, carea tocma era aseamenea aceiia carea vreadnicii de iubire poeții noștri atâta o măresc în a sale pline de duh scrisori

despre viața de la țară”. A scris pastorale și circulare despre „altuirea vărsatului de vacă”, adică despre necesitatea vaccinării antivariolice a populației, despre prevenirea „beteșugurilor” și eradicarea viciilor, inițiază traducerea unor tratate despre „doftoreasca grijă a trupului și a sufletului”, el însuși traducând lucrarea unui celebru medic elvețian, Simon-André Tissot, din 1761, sub titlul *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țară*.

Aceeași soartă ingrată pare să o fi avut și alți autori, mai mult sau mai puțin cunoscuți, pe care îi restituim acum, precum singuraticul „ieromonaș” Gherontie Cotore (*Despre șișmăția grecilor*, împreună cu o lucrare pe care i-o atribuiseră Samuil Micu, *Învățătură creștinească prin întrebări și răspunsuri pentru procopseala școalelor*), urmat de Nichita Horvat, tot cu o scriere doctrinară, precedată de o versiune în latină (*Poslanie sau dreaptă oglindă a păcii, dragostii și unimii*), Simeon Maghiar (*Cuvântare despre Taina Preoției*), căruia i-am restabilit și paternitatea asupra cărții *Ortografie sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*, tipărită anonim în 1784, Basilius Papp, alias Vasile Popp, cu o elegie inedită, „addenda” la *Bibliografia românească veche (Excellentissimo Domino Stephano e liberis baronibus Fischer/ Distinsului domn Ștefan Fischer, din tagma baronilor liberi)*, aromânul Gheorghe Constantin Roja, cu teza sa de doctorat în medicină (*Dissertatio inauguralis de luxu in medicamentis*), Dimitrie Vaida, cu un original text panegiric, publicat inițial în latină (*Cuvântări în cinstea Exselenției Sale Ioan Bob, vlădicul Făgărașului*), alături de Ioan Bob, cu două traduceri notabile (Diego de Estella, *Carte de învățături creștinești despre deșertăciunea lumii și datorii omului în fieștece stat*, și Louis Tronson, *Forma clerului și a păstoriului bun*), opere a căror recitare este relevantă pentru amplitudinea fenomenului, care nu se reduce doar la cei patru corifei, figuri statuare prin definiție.

La noi la români – cultura tradițională, factor al identității naționale*

Niculina Merceanu**

*„Păstrați-vă graiul, portul și obiceiurile cele vechi **românești**, pentru că acestea sunt temeliiile întregii nații **românești**”.*¹

Tradițiile, obiceiurile, meșteșugurile, cântecul, dansul, portul popular, graiul și celelalte manifestări care au făcut parte din existența zilnică a neamului nostru, au definit spiritul românesc de-a lungul timpului, dovedit ca factor al **identității** sale, naționale.

Evoluția științei și tehnicii determină schimbări majore ale existenței umane, influențând firesc toate aceste elemente care determină identitatea unui popor. Fiecare perioadă istorică a influențat pozitiv sau negativ aceste elemente. Stă în puterea noastră, în acest vârtej al evoluției lumii, să ne păstrăm identitatea națională.

Un înaintaș al folcloristicii, preotul Teodor Bălășel din Oltenia (Râmnicu Vâlcea) – foarte apreciat de Nicolae Iorga și Ovid Densusianu, „*ctitor al folclorului oltenesc*” cum l-a denumit Constantin Nicolaescu Ploșor², spune într-una dintre lucrările sale că „*printre multele noastre datorii pe care le avem față de țară este și aceea de a păstra cu sfințenie tot ce ne-a rămas din trecutul nostru, ca monumente, ca podoabe, manuscrise și tot felul de obiecte vechi*”³.

Eu vin să adaug că avem obligația morală ca toate acestea să le păstrăm nu numai pentru a impresiona, pentru a crea niște emoții de moment, ci să ne determine în a contribui la reînvierea lor, recrearea lor ducând mai departe specificitatea,

frumusețea spiritului românesc, cu alte cuvinte **identitatea** noastră.

Realitatea pe care o trăim cu toții, în urma cercetărilor mele, este că din dorința de a ne moderniza, de a fi acceptați de lumea vestică, am șters cu buretele mare parte din ceea ce a fost bun; de la un mod de a fi, de a gândi, până la lucruri simple, chiar cuvinte din vocabularul românesc. Începem să asimilăm din specificul altor culturi în detrimentul culturii noastre naționale și mă refer la unele obiceiuri care se reflectă în comportament, în felul de a ne îmbrăca, de a ne manifesta, de a gândi, în gastronomie, în arhitectură etc., iar uneori aspectul este evolutiv, alteori involutiv.

Îndreptându-mă către tânăra generație, pentru că doar ea reprezintă viitorul, se constată că este preocupată, într-o mai mică sau mai mare măsură, de **arta tradițională**. Există perspectiva tinerilor care aleg din **cultura populară** strict cântecul popular. Găsim în discursul lor ideea că au învățat să cânte de la bunici sau părinți și că vor să ducă mai departe tradiția. Însă, de cele mai multe ori, motivul real îl reprezintă câștigurile financiare obținute la evenimente private (nunți, botezuri, petreceri), prin care își construiesc o imagine comercială – și mă refer la aspect fizic, costum popular, repertoriu (improvizații stridente sau vulgare, pentru ca publicul să nu se plictisească). Adeseori, aceștia refuză termenul de **creație colectivă** dat **folclorului**, erijându-se în creatori – textieri și chiar compozitori –, abordând tot felul de teme cu conținut vulgar, chiar agresiv (înjurături,

*Comunicare susținută la summitul „Obârșia Neamului Românesc” (1 noiembrie 2022, Sala „Nicolae Iorga” a Palatului Parlamentului).

**Membru asociat al Diviziei de Istoria Științei a CRIFST al Academiei Române, profesor gradul I, etnomuzicolog, jur-nalist, membru al UZPR, membru al UCIMR, președinte fondator al Asociației Culturale „La noi, la români”.

blesteme, exacerbare a sexului). S-a creat o adevărată industrie a cântăreților de așa-zisă „muzică populară”, o muzică de consum (pentru nunți, botezuri și alte sindrofii), care denaturează obiceiurile strămoșești autentice, specifice ciclurilor vieții.

Există însă și acei tineri care, pe baza unor studii cu adevărat însușite, aprofundate, ajung să înțeleagă fenomenul culturii tradiționale românești, fenomen neexploatat la adevărata lui valoare și, mai mult, insuficient adus în atenția publicului și prin metode de comunicare moderne. Astfel de tineri iau anumite elemente care țin de tradiție și cărora le găsesc utilitate în realitate. Ei caută acei lăutari care încă mai păstrează parful cântecelor de altădată, le înregistrează dându-le o nouă interpretare, reactualizează vechile tarafuri, semn că acel „foaie verde” face parte din ADN-ul nostru spiritual și nu trebuie dat uitării. Ei reprezintă izvorul nesecat de inspirație al poporului nostru, talentul său creator, colectiv, starea sa de spirit de-a lungul vieții, identitatea sa.

În Bucovina, întâlnim tineri cu educație, conștenți și pasionați, care caută case bătrânești vechi, cu arhitectură tradițională, chiar gospodăriile, pe care le restaurează și încearcă să le introducă în circuitul turistic. În Oltenia, sunt recuperate elemente de costum popular tradițional, deteriorate, care apoi sunt recondiționate, alcătuind adevărate colecții particulare, spre a fi expuse în muzee și nu numai.

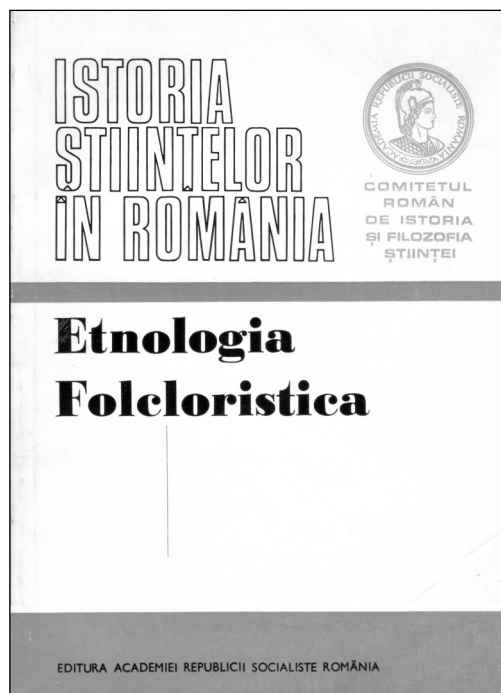
Atât la sat, cât și la oraș, sunt tinere care creează haine cu specific tradițional din materiale și țesături naturale. La Timișoara și Sălaj, s-a reluat cultura cânepii, din care se confecționează îmbrăcăminte și obiecte pentru interiorul casei; în Vâlcea se încearcă reînvierea unei vechi îndeletniciri: creșterea viermilor de mătase pentru obținerea borangicului, din care se confecționează cele mai frumoase podoabe pentru învelirea capului fetelor și femeilor – maramele – și chiar rochiile, cămăși tradiționale sau ii. Pentru copii, cât și pentru adulți, se organizează cursuri de țesut, olărit, încondeiat ouă, confecționat zgărdane din mărgelile colorate; Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București a devenit o adevărată „Școală de vară” pentru învățarea acestor meșteșuguri și îndeletniciri.

În vârtejul acestei lumi care se contruiește, modificări substanțiale se petrec la nivelul satului românesc. Oare mai putem susține pledoaria poetului Lucian Blaga cum că „veșnicia s-a născut la sat” sau acea teorie susținută de-a lungul timpului, conform căreia **spiritul satului românesc reprezintă un factor de identitate națională?**

Aș sublinia ideea de „spirit”, având în vedere că satul românesc de astăzi (fizic), cu unele excepții, nu mai reprezintă o valoare – referirea fiind la satele care au sărăcit fără generația tânără (plecată în alte țări pentru a-și câștiga existența ori pentru un nivel de trai mai bun). În alte situații, satele nu mai sunt sate, au devenit mici așezări urbane, cu arhitectură străină celei tradiționale, unde portul și limba au suferit modificări.

Și totuși, mai găsim sate cu un mod de gândire specific (Maramureș, Transilvania, Bucovina și chiar Oltenia), în legătură profundă cu divinitatea, unde se îmbracă costumul tradițional și încă se respectă obiceiurile străvechi, care includ sărbătorile și riturile de trecere. Aici poți auzi vorbindu-se românește și vorbind cu oamenii poți învăța limba curată românească – o moștenire din bătrâni și totodată o avere –, care nu trebuie să se piardă niciodată. Tot aici poți întâlni vechi meșteșuguri, poți asculta acei lăutari autentici interpretând clasicele cântece și poți admira dansurile populare românești.

Pledând pentru valorile satului românesc, vorbind strict în sintagma „sat românesc – marcă

identitară”, care explicate și înțelese în cuvinte simple sau expresii (metafore, vorbe din bătrâni) și introduse în tipicul societății de acum, aceasta cred că ar fi cheia către reconstruirea identității de neam, a reasumării și responsabilizării fiecărui om.

În concluzie, evident că unul dintre cei mai importanți factori care dau **identitatea națională** este **cultura populară**, însă, problema care apare astăzi și care ne ține departe de șansa de a fi mândri de noi stă în faptul că nu avem o educație a culturii populare. Din păcate, prea puțin se vorbește în mediul online despre rigorile și disciplina care definesc o identitate națională, care ajută la evoluția unei societăți.

Despre inovație și creativitate în cultura populară se vorbește mai puțin, deși se fac fapte mai multe acestea nu ajung încă în prim-plan. Asta pentru că nu vin din partea celor care conduc anumite instituții, ci pentru că vin din rândul societății, din rândul oamenilor, așa cum s-a creat până la urmă totul... din rândul oamenilor, din rostul și nevoia unei societăți la un anumit moment. Dar asta nu înseamnă că este „okay”. Asta înseamnă că nu tinerii au uitat de valorile tradiționale, ci că adulții au uitat să îi învețe pe cei tineri valorile identitare, pentru că la rândul lor, mulți adulți nu au habar de ele.

Există și acele cazuri rare, care atrag atenția întotdeauna: cupluri, care după ani buni de muncă într-o multinațională, într-un oraș aglomerat, aleg să se retragă la țară, la viața de altădată. Acolo vom vedea cel mai bine cum, pe fundamentul timpului trecut, se construiește „**noua viață tradițională românească**”.

Am meditat adesea scriind despre aceste valori, despre acea rânduială în care s-a desăvârșit viața nației române, cernută prin lacrimi și durere de-a lungul veacurilor, tinzând către ordine și perfecțiune, pentru creație. Privite cu ochiul imaginației, lacrimile acestea seamănă cu picăturile de rouă care hrănesc verdele crud al primăverii, al unui nou început, al redeșteptării noastre naționale.

Note

¹ Una dintre cele „10 porunci ale poporului român” (ce au apărut în ziarul „Universul”, din 5 octombrie 1930).

² N.I. Dumitrașcu, „O amintire”, apărută în revista „Izvorașul”, Bistrița – Mehedinți, an XIII (1934), nr. 6–9, p. 231.

³ *Folclor din Muntenia și Oltenia* – ediție îngrijită de Gheorghe Alexe și Vasile D. Nicolescu, 1967, Editura pentru Literatură; apud revista „Arhivele Olteniei”, Craiova an XX (1941), nr. 113–118, p. 178.

Munții noștri aur poartă (X)

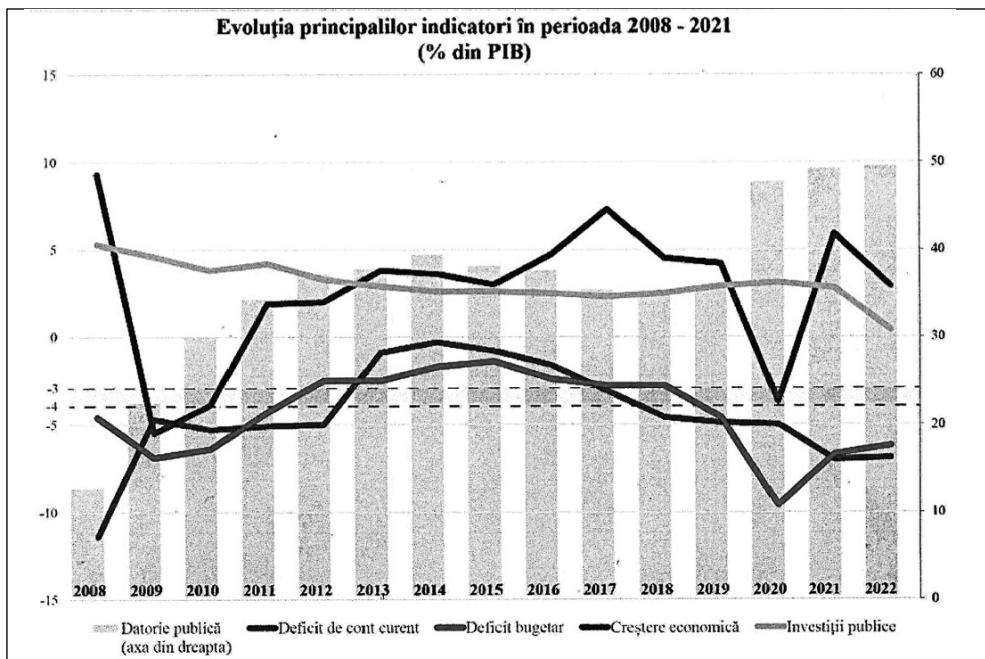
Nicolae Bud*

Alexandru Nicolici**

În contextul actual, cu un război și condiții din ce în ce mai haotice care nu mai sunt doar după colț, ci în mijlocul Europei, din ce în ce mai mulți ne întrebăm: unde ne aflăm și ce ne așteaptă? Avem în față o perioadă de criză provocată de reasezările războiului; dar, de la bun început, trebuie să precizăm că există Legi Universale ale Economiei, valabile *oriunde* în spațiu și *oricând* în timp, asemenea celor zece porunci biblice, care nu pot fi abolite sau ignorate; și totuși unii decidenți se iluzionează că, fie și temporar, le pot suspenda. Enumerăm câteva, cu precizarea că pentru a înțelege aceste legi economice universale nu este necesar să fii economist și nici măcar inte-

lectual, ajunge să fii un om cu bun simț: resursele sunt limitate (și costisitoare); achiziția unei resurse presupune, aproape automat, renunțarea la achiziția altor resurse (procedură cunoscută în economie ca și „*cost de oportunitate*”); o persoană sau o țară nu poate trăi la infinit pe datorie; nu finanțezi cheltuieli permanente din venituri temporare; nu există masă gratuită – pentru orice consum, cineva, cândva, va trebui să plătească.

Tabelul care urmează ne arată situația finanțelor țării noastre în acest moment: criza deficitelor și dezechilibrelor din trimestrul întâi din 2022 mult mai adânci decât au fost la criza din 2009.

Sursa: Curs de guvernare.ro – 15 iunie 2022

*Doctor în economie și doctor în inginerie, consilier al președintelui Grupului de firme „Astra”, membru asociat al Academiei de Științe Tehnice din România

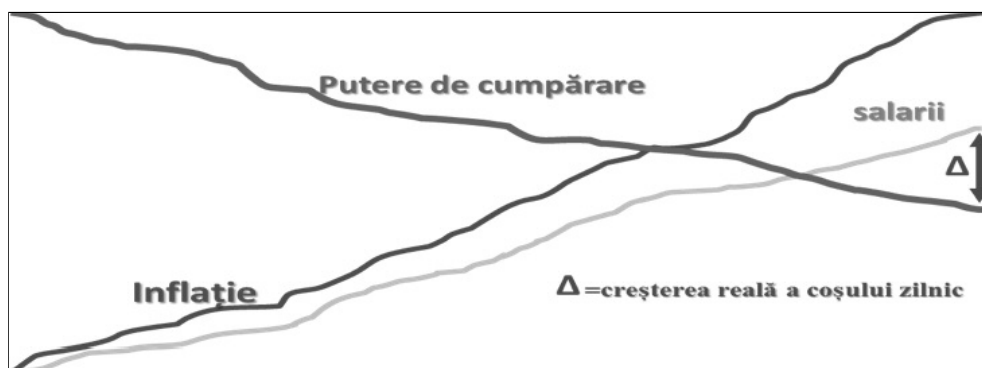
Fie și pentru cele de mai sus, toate marile „născociri” teoretice din ultima vreme (relaxarea cantitativă, de exemplu) sunt condamnate încă de la început la eșec sau, cum ne avertiza, încă din 1996, Alan Greenspan, pe atunci șef al FED-ului american, cu privire la „exuberanța irațională”, ceea ce înseamnă că oamenii erau beți și/sau delirau, crezând că e ușor să te îmbogățești.

Cam așa se prezintă situația finanțelor României în acest moment. Istoria care ne-a adus în această situație o pot face mult mai bine specialiștii cu aplecare spre acest fenomen. Două lucruri, însă, ne-am îngăduit a le sublinia și accentua: în primul rând, deși cifrele arată, fără puțință de tăgadă, o *criză* ce pare a nu fi percepută de români și de conducătorii lor. Unii, puțini e drept, se pot abate temporar, de la marile legități economice, de care vorbeam la început, fie și pentru faptul că și-o pot permite, asta în virtutea superiorității tehnologice, militare, culturale de care dispun. Dar este o iluzie a crede că, noi, românii, putem imita acest mod de viață, cu traiul bazat pe *datorie* și pe *deficite externe* mari. Pentru politicieni însă este profitabil să întrețină astfel de iluzii. Din păcate aceste iluzii ascund *bombe cu efect întârziat* deosebit de periculoase pentru economie. În al doilea rând, care sunt opțiunile pe care guvernării le au pentru perioada care vine: ce vor face cu deficitele, cu datoriile, cu dezechilibrele, cu banii împrumutați și pompați în salarii pentru ca aceștia să consume din produsele concurenței? Gândim că orice decizie nesăbuită/proastă se plătește! Putem chiar suspecta un cinism extrem de a sacrifica poporul pentru a lăsa o moștenire dezastruoasă. Clamăm creșteri economice, dar am văzut că este relativ ușor să crești iluzoriu cu banii luați cu împrumut. Problema este cum vom plăti prețul acestei „creșteri” economice. Ayn Rand, născută la Sankt Petersburg, a

fost martoră la Revoluția rusă pe când era adolescentă. Experimenta atât *comunismul*, cât și *capitalismul*, opiniile sale asupra ambelor sisteme economice sunt puternice. În *Revolta lui Atlas*¹, publicată în 1957, vorbind despre economiștii și profesorii occidentali, care trăiesc în bule teoretice, ea a spus: „Economistul este liber să se sus-tragă realității [...] dar nu e liber să evite abisul pe care refuză să-l vadă”.

Pe 15 august 1971, președintele Richard Nixon a renunțat la *etalonul aur* pentru *dolarul american*, introducându-se „*variația liberă*” a valutei. „*Ingineria*” a constatat în faptul că, prin decuplarea dolarului de aur, în fapt a decuplat toate valutele de rezerva în metal prețios, astfel încât întreaga lume, în același timp, s-a trezit în fața unei noi realități – cel puțin dubioase – anume a banului, care nu are absolut nimic în spate. Până atunci fusese aurul, iar după aceea un jenant vid i-a luat locul. Economiști reputați² spun răspicat că aceea a fost data oficială când bogății au început să devină și mai bogăți, iar săracii și clasa de mijloc au început să devină din ce în ce mai săraci. Ba mai mult, cei care economisiseră au devenit perdanți. După 15 august 1971, dolarii americani au devenit monede fiduciare, adică bani nesușinuți de nimic altceva decât de un decret guvernamental. Ce este în neregulă cu această monedă fiduciară? Faptul că guvernele tind să cheltuiască mai mult decât colectează prin impozite. Deci, ei imprimă valută fiduciară pentru cheltuieli, făcând ca această valută să valoreze din ce în ce mai puțin, generând inflație, formă prin care se aruncă parțial cheltuielile erorilor economice pe populație, așa cum rezultă din figura de mai jos (sinteza autorilor).

Am putea spune că, în cele din urmă, monedele fiduciare devin din ce în ce mai lipsite de

valoare din cauză că guvernării nu prea știu cum să facă bani. Știu doar cum să-i cheltuiască!

Cum am mai spus în articolele anterioare, *etalonul aur* a fost un sistem monetar prin care monedele fiduciare își aveau acoperită valoarea în aur. A intrat în vigoare în Anglia, în 1812, și a fost mai apoi adoptat pe plan internațional în 1871. *Etalonul aur* a asigurat o ancorare stabilă a sistemului monetar internațional, prin fixarea ratelor de schimb valutar pentru diverse monede naționale, în funcție de prețul AURULUI. Simultan, a acționat ca un mecanism de transferare a AURULUI între țări, reflectând noile balanțe comerciale și aflurile de capital.

Numai că Primul Război Mondial a avut nevoie, în mod excepțional, de finanțări de la guverne, fapt pentru care sistemul a început să scârțâie. Anumite țări și-au suspendat dreptul de a folosi *etalonul aur* pentru a putea face împrumuturi și cheltuieli substanțiale, finanțate uneori, pur și simplu, prin tipărirea de bani. Sfârșitul războiului nu a presupus, în mod necondiționat (automat), revenirea lor la un *status-quo*; țări, precum Germania, își epuizaseră rezervele de aur și n-au mai recăpătat statutul de membră, în timp ce altele au revenit la *etalonul aur* la rate extrem de variabile.

În timpul Marii Crize din anii 1930, țările au renunțat, în număr ridicat, la *etalonul aur* și au procedat la extinderea politicilor economice prin devalorizarea monedelor naționale, pentru a promova exporturile. Simultan, comerțul internațional, care, înainte de război, nu a avut restricții deosebite, a început să fie din ce în ce mai îngrădit de țările care încercau să-și mențină poziția pe o piață mondială din ce în ce mai limitată (restrânsă). Aceste politici economice au condus, însă, la prelungirea Marii Crize, pe măsură ce fiecare nouă îngrădire sau devalorizare a redus și mai mult piața mondială.

În iunie 1944, a avut loc, la New Hampshire (SUA), o conferință la *Bretton Woods*, unde delegații țărilor participante au fost de acord cu *planul american* care să stabilizeze rata de schimb față de dolar. La rândul lui, *dolarul trebuia să fie susținut de către guvernul american la o rată fixă de schimb față de prețul aurului*. Sistemul a fost controlat de Fondul Monetar Internațional

124 (FMI) – creat prin Acordul Bretton Woods – și

responsabil cu furnizarea fondurilor de rezervă. FMI a fost creat după planurile lui John Maynard Keynes, pentru o „*uniune monetară internațională*” care să uniformizeze comerțul mondial. Astăzi, FMI este una dintre cele mai controversate structuri pe plan internațional, creat, inițial în ideea de a asigura fonduri pentru țările aflate în dificultate financiară apărută prin deficitele balanței de plăți, crize în materie de datorii sau, de cele mai multe ori, ambele. Peste 180 de țări membre contribuie la fondul central, în funcție de dimensiunea propriei economii, și pot cere împrumuturi cu dobânzi avantajoase, din acel fond. Când *sistemul cu rată fixă* Bretton Woods a fost abandonat, în 1971, rolul FMI-ului s-a schimbat și a început să impună condiții stricte la împrumuturi. Spre sfârșitul anilor 1970, odată cu prăbușirea consensului keynesian, acestea au fost puternic influențate de ideile neoliberale care susțineau privatizările și reducerea cheltuielilor guvernamentale. Oricum, sistemul a rezistat aproape 30 de ani, timp în care creșterea economică a evoluat pe o curbă ascendentă. Dar, din punct de vedere structural, deficitele continue ale balanței comerciale a SUA – care mai mult a importat decât a exportat – au ajutat la menținerea funcționării sistemului, dolarii au invadat piețele externe, până când volumul rezervei de stat a depășit rezervele de aur americane, lucru care a făcut ca prețul aurului în dolari să depășească *prețul fixat*.

România are o experiență tristă, urmare acestor viziuni economice, atât înainte de 1990 – când ne-am rambursat integral împrumuturile – cât mai ales după 1990, atunci când împrumuturile ne erau condiționate de ritmul privatizărilor sau mai precis de așa-zisa tranziție spre o economie de piață liberă (!?!)

Industria națională a fost privatizată (!), iar guvernele perioadei n-au mai intervenit în mecanismul pieței, impulsionând „*victoria*” aparentă a ideilor hayekiene în politică. În lume, chiar și partidele care se opuseseră vehement piețelor libere au ajuns să creadă că nu există o alternativă, inclusiv Partidul Laburist, ținta, de altfel a criticilor lui Friedrich Hayek în celebra sa lucrare *The Road to Serfdom* apărută în 1944³.

Este cunoscut faptul că economiștii școlii austriece au criticat planul de salvare al băncilor,

---

odată cu prăbușirea globală a sistemului financiar, în 2007–2008, susținând că reprezintă o ingerință nejustificată pe piață. Mai mult, *Free Banking School* cere oprirea monopolului guvernului asupra masei monetare, idei inspirate din lucrarea lui Hayek, din 1976, *Denationalization of money*⁴.

Keynes a creat disciplina cunoscută azi sub denumirea de macroeconomie. El a susținut că piețele libere lăsate la voia lor nu furnizează întotdeauna binele optim pentru societate și că atunci când cererea de mână de lucru stagnează, guvernul trebuie să intervină. Consecințele dezastuoase în timpul Marii Crize au dus la izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial. Oricine studia teoria economică în acele timpuri era hotărât să facă în așa fel, încât să nu mai aibă loc niciodată o mare recesiune și să nu fi fost puternic influențat de J.M. Keynes, cu teoria lui despre rolul hotărâtor pe care guvernul poate și trebuie să-l joace în dominarea treburilor economice.

Când astfel de teorii perdante se asociază cu diletantismul, interesele personale sau de grup, presiuni externe și nefuncționarea unei democrații autentice, dezastrul național economic este inevitabil. Acesta trebuia să fie prețul pentru înlăturarea dictaturii?

Morala a sintetizat-o, încă din anii '50, Ayn Rand: „*Când vei constata că în scopul de a produce, trebuie să obții aprobarea de la acei care nu produc nimic, când vei observa cum banii se scurg spre cei care nu activează în bunuri, ci în favoruri, când vei înțelege că o mulțime de oameni se îmbogățesc prin luare de mită și influența lor e mai eficientă decât munca ta, că legile nu te protejează contra lor, ci dimpotrivă, ei sunt cei care sunt protejați împotriva ta, când vei descoperi că este răsplătită corupția, iar onestitatea devine un sacrificiu de sine, atunci vei putea spune fără teama de a greși că soarta societății în care trăiești este condamnată*”.¹

Note

1. Ayn Rand, *Atlas Shrugged*, Random House, 1957.
2. Robert T. Kiyosaki, *Why the rich are getting richer*, Plata Publishing, 2017.
3. Friedrich Hayek, *The Road to Serfdom*, Routledge Press, UK, 1944.
4. Friedrich Hayek, *Denationalization of money*, Institute of Economic Affairs, 1976.

Ce a fost comunismul?

Alexandru Porțeanu*

„O stafie umblă prin Europa, stafia comunismului. Toate puterile bătrânei Europe s-au unit într-o sfântă hăituială împotriva acestei stafii: Papa și Țarul, Metternich și Guizot, radicali francezi și polițiști germani”.

Apropiata revoluție burgheză din Germania „nu poate fi decât prologul direct al unei revoluții proletare [...] Comuniștii pun pe primul plan problema *proprietății* [...]. Țelurile lor pot fi atinse numai prin doborârea violentă a întregii orânduiri sociale de până acum. Să tremure clasele dominante în fața unei Revoluții Comuniste. Proletarii nu au de pierdut în revoluție decât lanțurile. Ei au o lume de câștigat. *Proletari din toate țările, uniți-vă!* [...] În acest scop s-au întrunit la Londra comuniști de diferite naționalități și au redactat următorul manifest, care se publică în limbile engleză, franceză, germană, italiană, flamandă și daneză”.

Aceste fraze sintetice din *Manifestul Partidului Comunist*, a cărui primă ediție a fost publicată la Londra, în februarie 1848, concentrează esența noii doctrine social-politice. Autorii lui sunt Karl Marx și Friedrich Engels. În toamna anului 1847 și în 1848 a apărut în Germania o bogată publicistică politică axată pe viziunea mult exagerată a unei apropiate perspective comuniste.

În perioada 1847–1852, K. Marx și Fr. Engels au creat Liga Comuniștilor, prima organizație comunistă internațională a proletariatului, embrion al partidului revoluționar al clasei muncitoare.

La 28 septembrie 1864 a avut loc la Londra constituirea primei organizații internaționale a muncitorilor, Asociația Internațională a Muncitorilor, rămasă în istorie sub denumirea de *Internaționala I*.

La 18 martie 1871 a avut loc instaurarea *Comunei din Paris*, prima formă de organizare statală a proletariatului. În perioada 14–20 iulie 1889 (când se împlinea centenarul Marii Revoluții Franceze), s-a desfășurat la Paris Congresul socialist internațional, care a înființat *Internaționala a II-a socialistă*. Aceste evoluții au fost urmate de crearea partidelor socialiste, social-democrate și muncitorești în numeroase state, între care și în România (1893, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, P.S.D.M.R.).

Ca efect al dezvoltării economice capitaliste, îndeosebi a celei industriale, a avut loc o considerabilă sporire numerică a clasei muncitoare, un impuls sensibil al dezvoltării mișcării socialiste și muncitorești internaționale.

În cadrul mișcării din Rusia a apărut curentul *bolșevic*, opus celui *menșevic* și s-a afirmat rolul conducător al lui Vladimir Ilici Lenin. Falsificarea realității din interiorul mișcării s-a produs prin inversarea sensului cuvintelor, minoritatea stângistă fiind declarată majoritate bolșevică. Aceste desfășurări au condus la apariția tezei referitoare la necesitatea instaurării *dictaturii proletariatului*.

Inițial era predominantă ideea „*revoluției mondiale*”, care s-a clarificat prin adoptarea viziunii referitoare la posibilitatea victoriei revoluției într-o singură țară, în veriga cea mai slabă a imperialismului.

Fapt este că după izbucnirea Primului Război Mondial, după revoluția democratică din februarie 1917 din Rusia, lovitură de stat din octombrie 1917 din Rusia a instaurat regimul bolșevic, a cărui existență s-a prelungit în forme diferite, timp de 75 ani, până în 1992.

Faza *teoretică* a istoriei comunismului (1848–1917), desfășurată fără excese, a fost *urmată de practica* regimurilor comuniste, profund antidemocratice, care au ajuns până la comiterea unor *crime în masă*, cu milioane de victime. Partidele socialiste și social-democrate rămân compatibile cu societățile democratice, în timp ce partidele comuniste devin incompatibile, deoarece introduc dictatura regimului monopartid, inclusiv adâncirea și agravarea contradicției dintre socialism și comunism.

Iluzia unei revoluții mondiale a produs instaurarea regimului comunist în Ungaria, condus de Béla Kun, în primăvara anului 1919, regim aflat în stare de război cu România. Rusia sovietică și-a atribuit rolul conducător în cadrul mișcării comuniste internaționale. Astfel a luat ființă, în 1919, la Moscova, *Internaționala a III-a Comunistă*. Partidul Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice – P.C.U.S. – a fost condus, după decesul lui Lenin (1924), de către Iosif Visarionovici Stalin, orientat în direcția extremei stângi. Pentru urgentarea realizării obiectivelor sale – colectivizarea forțată a agriculturii, industrializarea forțată ș.c.l. –, Stalin a depășit faza teroristă, ajungând până la politica crimelor în masă.

Cel de Al Doilea Război Mondial a găsit U.R.S.S. într-o situație economică și social-politică deosebit de dificilă. Datorită rolului decisiv al S.U.A., Angliei și Aliatilor, războiul s-a încheiat cu înfrângerea Germaniei naziste și a Japoniei.

Prin împărțirea sferelor de influență ale învingătorilor („Acordul de procentaj”), România a fost plasată în sfera de influență a U.R.S.S., ceea ce a condus la pierderea Basarabiei și nordului Bucovinei, precum și la instaurarea regimului politic comunist în România (1948), a cărui existență s-a prelungit până în 1989.

În întreaga perioadă postbelică, regimul comunist a condus România pe baza ideologiei și programului său, contrare intereselor naționale ale românilor. Epoca Nicolae Ceaușescu (1965–1989) a constituit faza finală a comunismului în România, marcată de dictatura cea mai gravă, ajunsă până la crime politice: zeci de mii de deținuți politici, mii de morți la Sighet, la Canal și în alte lagăre de concentrare.

Fiecare dintre statele comuniste a avut propria experiență istorico-politică. Celelalte continente (America de Nord și cea de Sud, Africa, Australia) au fost scutite de experiența comunistă. În România, teroarea regimului comunist a fost dintre cele mai accentuate.

După Al Doilea Război Mondial, comunismul s-a extins în Asia, prin instaurarea lui în China și în R.P.D. Coreea, menținându-se până astăzi, precum și temporar în Vietnam. China oferă exemplul interesant al formei comuniste a unui stat cu deschidere spre economia liberă.

Comunismul reprezenta așadar o ideologie social-politică, un regim politic bazat pe un singur partid (partidul unic), cu excluderea altora, pe desființarea proprietății private asupra principalelor mijloace de producție, pe teroarea politică.

Abolirea comunismului din Europa a avut loc în perioada 1989–1992. Ea a fost non-violentă; a început în toamna anului 1989 în Polonia și s-a încheiat în 1992 în Rusia. În România, comunismul a fost abolit prin evenimentele din 22–25 decembrie 1989.

Omenirea s-a despărțit de *o experiență istorică gravă*. Comunismul a putut accede la conducerea politică a societății în condițiile social-economice grele ale *sărăciei* generalizate. Comunismul nu poate ajunge forma politică a unei societăți bogate. Între cele mai grave „pete negre” ale comunismului se află un număr considerabil de victime ale unei politici *criminale*, îndeosebi în fazele sale finale, din fiecare țară. Cu toate acestea, definirea generică a comunismului ca fiind doar un regim criminal, fără nuanțele și celelalte aspecte ale sale, este simplistă și neconformă istoric. Facem această precizare deoarece în limbajul politologic curent din zilele noastre se recurge adesea la asemenea formule propagandistice, subiective.

În concluzie, comunismul a fost *o experiență istorică traumatizantă* a popoarelor afectate, determinată de cauze social-economice și politice specifice, de condițiile economice dificile din unele zone ale lumii contemporane. Despărțirea de acesta oferă posibilitatea unei abordări istorice obiective, ca o condiție a progreselor reale ale științei istorice de azi și de mâine.

Marius Sabin Peculea (1926–2023)

Secția de științe fizice a Academiei Române anunță cu nețărmită durere stingerea din viață a academicianului Marius Sabin Peculea, la 4 iunie 2023.

S-a născut la Cluj, pe 13 aprilie 1926, tatăl său era director al Băncii Albina din acest oraș. A urmat studii medii la Cluj, Sighișoara și Sibiu, fiind pasionat de fizică, în special de fizica nucleară. A fost încă din liceu preocupat de rolul fizicii în dezvoltarea tehnicii și a observat absența unor laboratoare de fizică în România, care să permită cercetări complexe în acest domeniu. S-a hotărât, astfel, ca, după terminarea liceului (1944), să urmeze o facultate de inginerie și a ales Facultatea de Electromecanică din cadrul Institutului Politehnic din Timișoara.

După absolvirea facultății (1949) a urmat o perioadă de căutare a unui loc de muncă, unde să poată îmbina cercetarea fundamentală cu cea tehnologică. Astfel, a lucrat ca asistent universitar, întâi la Institutul Politehnic Cluj, apoi la Universitatea „Babeș-Bolyai” (1950–1952). În 1952 s-a angajat la Uzina Tehnofrig Cluj, unde a înființat Serviciul de Studii și Proiectări, iar din 1959 a devenit cercetător la secția din Cluj a Institutului de Fizică Atomică – axat pe cercetări –, care îi permitea, astfel, accesul la cercetări de natură nucleară. Această perioadă a coincis cu dezvoltarea explozivă pe plan mondial a energiei nucleare bazate pe fisiunea uraniului în două variante combustibil-moderator posibile: uraniu îmbogățit în izotopul 235-apa naturală și uraniu natural-apă grea îmbogățită în deuteriu. La acel moment, în lume existau deja furnizori de reactoare nucleare de ambele tipuri, dar pentru România s-a pus problema politică a independenței energetice nucleare, adică a exploatarii folosind resurse combustibil-moderator proprii și partici-

parea maximă la construcția centralei. Varianta susținută de academicianul Horia Hulubei, director al Institutului de Fizică Atomică București, a fost cea a cuplului uraniu natural-apă grea, pe baza variantei canadiene CANDU, întrucât considera că punerea la punct a producerii de apă grea în România este mai realistă decât îmbogățirea uraniului. Ca urmare, în 1963 s-a înființat la IFA Cluj Laboratorul de separări izotopice, care avea ca misiune separarea izotopică hidrogen-deuteriu, conducător fiind numit Marius Peculea. Acesta a realizat o coloană experimentală de mici dimensiuni pentru procesul de separare biterm apă-hidrogen sulfurat, care a dat rezultate promițătoare, apreciate de academicianul Horia Hulubei. Totuși, Marius Peculea a insistat că, înainte de trecerea la un proces efectiv de producerea a apei grele, este necesară testarea tehnologiei la nivel de

---

stație pilot, astfel că, în anul 1968, s-a decis construcția unei stații pilot pe baza procedurii elaborat de dr. Peculea. Sarcina proiectării și construcției a fost asumată de Institutul de Proiec-tări pentru Industria Chimică Ploiești. Construcția a început în anul 1970, iar în luna august 1976 s-a produs prima cantitate de apă grea de foarte mare puritate, confirmând valabilitatea procesului tehnologic elaborat de Marius Peculea. Totodată, stația pilot a permis perfecționarea tehnologiei și trecerea la construcția combinatului de apă grea ROMAG, la Turnu Severin-Halanga. Punerea în funcțiune a acestui combinat s-a făcut sub con-ducerea dr. Marius Peculea. Calitatea apei grele pro-duse la Halanga era cea mai înaltă pe plan mon-dial, iar capacitatea de producție urma să asigure funcționarea celor cinci reactoare planificate pen-tru centrala nucleară de la Cernavodă și o cantitate pentru export. Funcționarea ireproșabilă a celor două reactoare în funcțiune la Cernavodă, care folosesc ca moderator apa grea românească și com-bustibil nuclear bare de uraniu natural, produse la Fabrica de Combustibil Nuclear Pitești, ne îndreptățește să-l considerăm pe academicianul Marius Peculea unul dintre părinții energiei nucleare românești.

Aceste rezultate tehnologice de largă vizibili-tate au fost însoțite de numeroase cercetări științifice publicate, de 30 de brevete de invenție și de șase cărți, apreciate de specialiști, la care se

adaugă obținerea titlului de doctor, în 1974, și de doctor docent, în 1977. Drept recunoaștere a performanțelor sale profesionale de excepție, a fost ales membru corespondent al Academiei Române în 1991 și membru titular în 1993. În 1995 a fost ales secretar general al Academiei Române, funcție pe care a deținut-o între 1995 și 1999.

Preocupările concrete științifice au fost însoțite de studii și luări de poziție privind rolul inovativ în economie al cercetărilor fun-damentale. Stația pilot Uzina G de la Râmnicu Vâlcea a fost transformată în institut de cercetare, având în prezent rangul de institut național, iar tematica de cercetare a fost extinsă atât în dome-niul separărilor izotopice (deuteriu-tritiu), cât și în domeniul nou al criogeniei. Sursele acestor activități ale acad. Marius Peculea au implicat selectarea și calificarea unui număr mare de cer-cetători care au ajuns la rândul lor specialiști de prestigiu; a fost, de asemenea, profesorul și men-torul a zeci de generații de studenți, la Institutul de Construcții București.

Academicianul Marius Peculea a fost un om generos, de o mare onestitate, spirit constructiv, exigent în primul rând cu sine însuși. Plecarea lui din această lume constituie o grea pierdere pentru știința românească și ne obligă la o mare respon-sabilitate, aceea de a duce mai departe căile pe care le-a deschise în domeniul cercetării nucleare.

Vasile Tonoiu (1941–2023)

Secția de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie a Academiei Române anunță cu durere stingerea din viață a academicianului Vasile Tonoiu.

Născut la 3 februarie 1941, în comuna Corbeni, din județul Argeș, a făcut studii liceale la Curtea de Argeș și a urmat cursurile Facultății de Filosofie a Universității din București. În 1971 a obținut titlul de doctor în filosofie.

A rămas la Catedra Facultății de Filosofie a Universității din București încă din 1962, ca preparator. Din 1965 a fost asistent universitar, apoi lector (1968–1989) și profesor titular începând cu anul 1990. A predat Cursuri de filosofie generală, filosofia științei și metafilosofie.

Profesorul Vasile Tonoiu a desfășurat, de asemenea, o susținută activitate științifică, cu precădere în domeniile filosofiei științei, ontologiei și hermeneuticii, tratate pe larg în peste 100 de lucrări și studii. În volumul *Idoneismul, filosofie a deschiderii*, apărut în 1972, a încercat, pentru prima dată în România, reconstituirea cvasimonografică a unei orientări epistemologice moderne, inaugurată de filosoful elvețian Ferdinand Gonseth. Cartea *Dialectică și relativism* (1978) reprezintă o meritorie tentativă de elaborare a ideii de referențial ca mediator al celor mai variate puneri în situație ale omului. Din aceeași perioadă datează și volumul *Spiritul științific modern în viziunea lui G. Bachelard* (1974), în care a tratat teme de fenomenologie și psihanaliză ale spiritului științific modern.

Preocupat de modul de înscriere și valorizare a mentalității mitico-religioase în câmpul modernității științifice și filosofice, a publicat, în 1989, lucrarea *Ontologii arhaice în actualitate*, un demers reflexiv-hermeneutic original.

După 1990 i-au apărut volumele: *Omul dialogal* (1995), *Dialog filosofic și filosofie a dialogului* (1997), *Șapte zile gânditoare* (2002), *Măști și oglinzi* (2003), *Laudă icoanei* (2011), *Apropieri insolite* (2012), *Trei eseuri asupra marginalului* (2014).

Este autorul a două valoroase antologii din opera filosofilor Gaston Bachelard, *Dialectica spiritului științific modern* (2 vol., 1986) și Ferdinand Gonseth, *Filosofia deschisă* (2 vol., 1995), precum și al traducerii mai multor lucrări din filosofia europeană: *Experiența microfizică și gândirea umană* de Ștefan Lupașcu (1992), *Eseuri de hermeneutică* de Paul Ricoeur (1993), *Dezvrăjirea lumii* de M. Gauchet (1993).

A fost membru fondator al Asociației Internaționale de Filosofie „F. Gonseth”, din Elveția (1970).

În 1972 a fost distins cu Premiul „Vasile Conta” al Academiei Române. În 1997 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, în cadrul Secției de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie, iar în 2003 a devenit membru titular.

Profesor de prestigiu și strălucit filosof, academicianul Vasile Tonoiu lasă în urmă o operă

impresionantă, un reper în spațiul gândirii românești din ultima jumătate de secol. Membrii Secției de filosofie, teologie, psihologie și pedagogie a Academiei Române sunt alături de familie, de foștii studenți și de cititorii operei sale.

Dumnezeu să-l odihnească!

Cornel Țăranu (1934–2023)

Academia Română anunță cu regret vestea stingerii din viață a academicianului Cornel Țăranu, membru al Secției de arte, arhitectură și audiovizual, unul dintre cei mai renumiți compozitori români contemporani.

Născut la 20 iunie 1934 la Cluj, Cornel Țăranu a studiat la Conservatorul de Muzică din Cluj îndrumat, între alții, de Sigismund Toduță și Romeo Ghircoiașu (1951–1957). S-a perfecționat la Conservatorul din Paris (1966–1967), cu Nadia Boulanger și Olivier Messiaen, iar apoi la Darmstadt, în Germania (1968–1969), cu György Ligeti, Bruno Maderna și Christoph Caskel. A susținut doctoratul cu teza intitulată *Enescu în conștiința prezentului*, lucrare pe care a publicat-o în limba română, la Editura pentru Literatură (1969) și în limba franceză la Editura Științifică și Enciclopedică (*Enesco dans la conscience du présent*, 1981).

În 1970 a început cariera didactică universitară la Academia Națională de Muzică „Gheorghe Dima” din Cluj-Napoca, devenind profesor de compoziție în anul 1990. În calitate de profesor invitat a susținut cursuri în Germania, Israel, Elveția, Statele Unite ale Americii.

A abordat numeroase genuri muzicale, compunând muzică de scenă (*Conștiința furată*, 1957; *Othello*, 1957; *Hamlet*, 1960), muzică de operă (*Secretul lui Don Giovanni*, 1969–1970; *Oreste-Oedipe*, 1999–2001, libretul de Olivier Apert, în limba franceză); muzică vocal-simfonică (cantatele *Stejarul lui Horea*, *Cantus Transsylvaniae*, *Orpheus*, *Omagiu lui Paul Călan*, *Cântece nomade*); muzică de cameră (*Trio pentru coarde*, *Poem-sonată pentru clarinet și pian*, *Sonată pentru violoncel și pian*, *Sonată pentru oboi și pian*, *Contraste I–II pentru pian*, *Prolegomene pentru orchestră de cameră*, *Traiec-*

torii, *Kerkyra Trio*, *Oximoron*), muzică simfonică (*Simfonia a II-a „Aulodica”*, *Simfonia a III-a „Semne”*, *Simfonia a IV-a „Ritornele”*, *Simfonia Brevis*, *Simetrii*, *Concert pentru pian și orchestră*, *Intercălări pentru pian și orchestră*, *Simfonieta giocosa*, *Incantații*, *Concerto breve*, *Antifona*, *Autofona*, *Rimembranza*, *Saxsympho*, *Saramandji*, *Memorial*, *Simfonia de Requiem*), muzică corală și lucrări vocale pe versuri de Mihai Eminescu, Nicolae Labiș, Ana Blandiana, Nichita Stănescu, Cezar Baltag, Vladimir Streinu, Tristan Tzara. Creațiile sale pentru muzica de film au rămas în memoria publicului (*Mere roșii*; *Mai presus de orice*; *Întoarcerea din iad*; *Pădureanca*; *Întunecare*; *Flăcări pe comori*; *Undeva în Est*). Proiectele de cercetare muzicologică realizate s-au axat pe creația contemporană românească (George Enescu, Sigismund Toduță, Liviu

---

Glodeanu, Mihai Moldovan) și pe cea universală (Iannis Xenakis, Karlheinz Stockhausen, Olivier Messiaen).

În 1968 Cornel Țăranu a înființat la Cluj-Napoca ansamblul „Ars Nova”, iar în 1995 a inițiat Festivalul „Cluj-Modern”, al cărui director a fost.

Mai mult de două decenii, a fost vicepreședinte al Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România.

Pentru excepționala carieră componistică i-au fost decernate premii ale Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România (1972, 1978, 1981, 1982, 2001) și Premiul Național pentru Arte, la categoria „Muzică”, pentru opera *Oreste – Oedipe* (2008).

Profesorul Cornel Țăranu a fost distins cu titlul de Cavaler al Ordinului Artelor și Literelor din Franța (Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres) și cu Ordinul „Meritul Cultural”, în grad de Ofițer.

În anul 1993 a fost ales membru corespondent al Academiei Române și membru titular în 2012.

Membrii Secției de artă, arhitectură și audiovizual a Academiei Române regretă profund dispariția distinsului academician Cornel Țăranu, personalitate complexă a vieții culturale românești contemporane, ilustru creator și profesor „călăuzit de fantezie, ironie, noblețe, dar mai ales de inteligență și scripuri neașteptate”, cum îl caracteriza Viorel Cosma, reputat muzicolog român.

Valentin Gheorghiu (1928–2023)

Academia Română, prin Secția de arte, arhitectură și audiovizual, anunță, cu regret, stingerea din viață, la 17 iulie 2023, a marelui muzician Valentin Gheorghiu, membru corespondent al Academiei Române, personalitate marcantă a mediului cultural românesc, pianist și compozitor cu o largă reputație națională și internațională.

Născut în 1928, la Galați, Valentin Gheorghiu a primit o educație muzicală completă în domeniul pianisticii, compoziției și muzicii de cameră. La recomandarea lui George Enescu, a primit o bursă de trei ani la Conservatoire Nationale de Musique din Paris, unde a absolvit clasa de teorie și solfegii cu diploma „Médaille d’or et premier prix”. La Paris a studiat pianul cu prof. Lazare Lévy și armonia și teoria cu Noël Gallon. Revenit în țară, și-a continuat studiile sub îndrumarea unor mari maeștri, precum Constanța Erbiceanu, Mihail Andricu, Constantin Brăiloiu și Mihail Jora. A absolvit Conservatorul din București în 1947.

Valentin Gheorghiu a susținut primul său recital la vârsta de nouă ani, în 1937, la Sala „Dalles” din București a Academiei Române. Concertistic debutează în 1943, la Ateneul Român, cu Orchestra Filarmonicii, aflată sub bagheta lui George Georgescu, interpretând Concertul nr. 1 de Beethoven.

În lunga sa carieră, de peste 70 de ani, a întreprins turnee în numeroase țări, concertând, alături de orchestre celebre, pe marile scene ale lumii: Royal Festival Hall din Londra, Place des Arts din Montréal, Musikverein din Viena, Fastspiel Grossen Saal și Mozarteum din Salzburg, Théâtre des Champs-Élysées, Théâtre du Châtelet, Salle Pleyel, Salle Gaveau din Paris, Deutsche Oper din

Berlin, Victoria Hall din Geneva, Mann Auditorium din Tel Aviv, Sala „Smetana” din Praga, Santa Cecilia din Roma, Sala mare a coloanelor – Filarmonica din Leningrad, Sala de concert ONU din New York. A înregistrat discuri pentru celebre case de discuri: His Master’s Voice, Supraphon, Deutsche Grammophon, Electrecord, Tobu Recordings etc. A participat, de asemenea, la numeroase festivaluri internaționale și a fost invitat în juriile a peste 100 de concursuri internaționale de pian.

Creația sa componistică cuprinde muzică simfonică, muzică de cameră, corală, vocală și muzică pentru film. Remarcabile sunt cele două simfonii, *Concertul pentru pian și orchestră*, lucrare distinsă cu Premiul „George Enescu” al Academiei Române (1961), *Suita pentru*

---

orchestră „*Imagini din copilărie*”, *Cvartetul de coarde*, lucrare distinsă cu mențiunea I a Premiului „G. Enescu” (1946), *Sonata pentru pian*, 11 lieduri pentru voce și pian, piese pentru orgă, pentru vioară, *Trioul pentru pian*, *vioară*, *violoncel*. A fost membru al Uniunii Compozitorilor din România din 1949.

Răsplătit de statul român cu titlul *artist emerit*, Valentin Gheorghiu a fost distins cu Premiul de Stat (1951), Premiul I, alături de fratele său, Ștefan Gheorghiu, la Concursul internațional „George Enescu” (1958), Premiul „Aristizza Romanescu” al Academiei Române (1993), Premiul de excelență al Fundației Culturale Române,

Premiul criticilor din România. A primit titlul *doctor honoris causa* al Academiei de muzică din București și Iași și a fost decorat cu „Meritul Cultural”, clasa I, cu Ordinul Național „Serviciul Credincios” în grad de Mare Cruce (2000) și cu Decorația Regală „Nihil Sine Deo”. Orașele Cluj-Napoca, Galați și Sinaia i-au acordat titlul de *cetățean de onoare*.

În anul 2014 a fost ales membru corespondent al Academiei Române.

Membrii Academiei Române regretă plecarea dintre noi, la venerabila vârstă de 95 de ani, a muzicianului Valentin Gheorghiu și sunt alături de familia îndoliată.

Mai

31 mai: Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti” al Academiei Române a participat la sărbătorirea a zece ani de la înființarea Lectoratului de limba română la Universitatea Oxford. Evenimentul a fost marcat prin organizarea unei întâlniri a specialiștilor la Trinity College, Oxford, în data de 17 mai 2023. Manifestarea a fost onorată de prezența ES doamna Laura Popescu, Ambasadorul României în Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord.

Academia Română a fost prezentă prin expunerile realizate de conf. univ. dr. Adina Dragomirescu, directoarea Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, și de dr. Alexandru Nicolae, cercetător în cadrul aceleiași institut.

Iunie

7 iunie: În seria de conferințe cu public „Ora de știință”, istoricul Narcis Dorin Ion, directorul general al Muzeului Național Peleş, a susținut conferința „Carol al II-lea al României. Un rege controversat”. Carol al II-lea a fost un personaj complex și a stârnit cele mai variate reacții în epocă, atât din cauza comportamentului (de multe ori bizar, excentric, de neînțeles pentru cei mai mulți), cât și din pricina acțiunilor sale politice, care au dus la instaurarea regimului de autoritate monarhică, la desființarea partidelor politice și la crearea unui nou regim politic ce excludea democrația parlamentară. Analizând studiile conform cărora anul 1938 a fost declarat drept un vârf al dezvoltării economice din România interbelică, dr. Narcis Dorin Ion arată că activitatea regelui, mai ales cea din domeniul cultural, a fost susținută de contribuția unei întregi clase

politice, sociale și administrative. După anul 1990 întreaga literatură memorialistică și documentele istorice editate au adus o nouă lumină asupra epocii interbelice, văzută și azi ca un reper fundamental, pe mai multe planuri, al istoriei statului român.

Conferința, moderată de acad. Marius Andruh, vicepreședinte al Academiei Române, s-a desfășurat în Aula Academiei Române și a fost urmată de o sesiune de întrebări și răspunsuri.

8 iunie: În cadrul Conferințelor Dalles ale Academiei Române, acad. Nicolae A. Anastasiu a prezentat conferința „TERRA – Planeta locuită. Provocări climatice și crize energetice în secolul XXI”. Schimbările climatice reprezintă o amenințare iminentă, iar pentru limitarea lor au fost trasate o serie de măsuri pentru a limita creșterea temperaturii atmosferice, emisii net-zero.

9 iunie: Sala Dalles a găzduit conferința „Sărbătorile verii – între holda verde și recoltare”. A conferențiat acad. Sabina Ispas, directoarea Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române, președinta Secției de arte, arhitectură și audiovizual a Academiei Române. În completarea conferinței a fost prezentat filmul etnografic despre *Sânziene*, realizat de o echipă de specialiști din Institutul de Etnografie și Folclor.

9 iunie: La Cercul Militar Național, Galeria artelor, a avut loc vernisajul expoziției de pictură *Sincretism Methamorphosis*, semnată de artistul plastic Luminița Gliga, doctor în istoria artei, expert în cadrul Direcției cancelarie, relații externe a Academiei Române

30 iunie–5 iulie: Institutul de Matematică „Simion Stoilow” al Academiei Române, în parteneriat cu Secția de științe matematice a Academiei Române, Universitatea din București, Societatea de Științe Matematice din România – SSMR și Universitatea din Pitești au organizat al 10-lea Congres al Matematicienilor Români. Festivitatea de deschidere s-a desfășurat la sediul

Universității din Pitești. În cadrul ceremoniei de deschidere, Secția de științe matematice a Academiei Române a decernat „Premiul Nicolae Dinucleanu”, oferit, o dată la patru ani, unui matematician cu realizări remarcabile, cu vârsta sub 40 de ani. De asemenea, în cadrul congresului, Societatea de Științe Matematice din România a decernat „Premiul SSMR” unui matematician cu vârsta sub 35 de ani.

Congresul a contribuit atât la creșterea vizibilității matematicii românești, cât și la dezvoltarea colaborării specialiștilor români din țară și din diaspora cu matematicienii străini și la promovarea peste hotare a științei românești de excelență. La ediția din acest an au fost prezenți peste 400 de matematicieni, din peste 35 de țări, un sfert dintre ei români din diaspora.

Iulie

1–6 iulie: Academician Mircea Dumitru, vicepreședinte al Academiei Române, a susținut două conferințe de înalt nivel științific, în cadrul a două manifestări internaționale.

La 1 iulie, în cadrul Congresului Matematicienilor Români, ediția a X-a, academician Mircea Dumitru a deschis lucrările Sesiunii speciale cu tema „Logică și aplicații”, unde a susținut conferința „Modal Frame Incompleteness. An account through second order logic”, care a tratat statutul logicii modale propoziționale, privită ca o extensie a logicii clasice propoziționale, arătând că, din această perspectivă, incompletitudinea modală ar trebui definită ca un fel de exemplificare a incompletitudinii de ordine standard.

La 6 iulie, academician Mircea Dumitru a susținut lucrarea *Frames of Utopias. From Nozick to Us and Beyond*, în calitate de *keynote speaker* al conferinței internaționale „Utopian Imaginaries”, organizată de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, prin Facultatea de Litere și Centrul de Cercetare a Imaginarului „Phantasma”. În cele trei zile ale conferinței, alături de acad. Mircea Dumitru au mai susținut lucrări, în calitate *keynote speaker*, profesorii Vita Fortunati, de la

Universitatea din Bologna (Italia), și Fatima Vieira, de la Universitatea din Porto (Portugalia).

4–5 iulie: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST) al Academiei Române a organizat conferința științifică „Războaiele secolului XX: subiect al culturii, artei și al *lieux de mémoire*”. Evenimentul a avut loc în Sala de conferințe (Parter Vest) din Casa Oamenilor de Știință a Academiei Române. În cadrul acestui eveniment academic, specialiști consacrați în domeniul precum istorie, istoria artelor, științe politice, relații internaționale, dar și reprezentanți ai tinerei generații de experți au dezbătut pe marginea legăturii dintre război, societate și artă. Au fost prezentate comunicări dedicate unor subiecte, precum fotografia de război în istorie și artă; reprezentări ale războiului în muzee și ansambluri memoriale din România, Bulgaria, Ucraina, artă monumentală, cinematografie, literatură de ficțiune, scrieri autobiografice.

La eveniment au participat specialiști de la instituții academice de prestigiu din țară și din străinătate, precum Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române, Institutul de Studii Balcanice & Centrul de Tracologie – Academia Bulgară de Științe, Universitatea din București, Muzeul Național de Istorie a României, Arhivele Naționale ale României, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității ș.a.

6 iulie: Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române, în parteneriat cu Universitatea Ecologică București, a organizat sesiunea aniversară dedicată profesorului Constantin Bălăceanu-Stolnici, membru de onoare al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 100 de ani. La aniversare, care a avut loc în Aula Academiei Române, au participat:

– acad. Ioan-Aurel Pop, președintele Academiei Române, care a adresat un *Cuvânt de prețuire*;

– Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, a adus un *Omagiu și binecuvântare de centenar*;

– IPS Nifon al Târgoviștei, *Un om mai mare decât veacul, acad. C. Bălăceanu-Stolnici – boier al spiritului și binecredincios om de știință și de cultură*;

– Preasfințitul Virgil Bercea, episcop greco-catolic de Oradea, *Un Om adevărat*;

– dr. Georgeta Filitti, membru de onoare al Academiei Române, *Un om al Renașterii printre noi – doctorul Constantin Bălăceanu-Stolnici*;

– prof. univ. dr. Alexandru Vlad Ciurea, membru de onoare al Academiei Române, *Un savant pentru eternitate: academician prof. univ. dr. Constantin Bălăceanu-Stolnici*;

– Raluca Turcan, ministrul Culturii, a transmis un mesaj;

– prof. univ. dr. Dumitru Constantin Dulcan, *Academicianul profesor doctor Constantin Bălăceanu-Stolnici la ora împlinirii unui centenar*;

– prof. univ. dr. Valeriu Stoica, *Chipul istoriei*;

– dr. Cristiana Glavce, cercet., *Mesajul Institutului de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române*;

– prof. univ. dr. Mircea Duțu, președintele Universității Ecologice București, *Tradiție și postmodernitate prin învățământ superior privat și ecologie. Omagiul Universității Ecologice București*.

Festivitatea aniversară s-a încheiat cu lansarea volumului *Constantin Bălăceanu-Stolnici la 100 de ani*, apărut la Editura Academiei Române, și cu cuvântul sărbătoritului, urmat de un concert susținut de Corul „Tronos” al Patriarhiei Române.

6 iulie: În fiecare an, Secția de științe matematice a Academiei Române onorează memoria creatorului de școală David Emmanuel, aducând în fața publicului figuri marcante ale matematicii actuale. Conferința din acest an a fost susținută de Ciprian Manolescu de la Universitatea Stanford. Cuvântul introductiv i-a aparținut lui Marian Aprodu, membru corespondent al Academiei Române. Liviu Ornea, membru corespondent al Academiei Române, a rostit *laudatio*.

10 iulie: La Galeriile de artă ale Academiei Române a avut loc vernisajul expoziției „Ready, Start, Go!” Realizată de 13 absolvenți ai Universității Naționale de Arte București (UNARTE), din promoția anului 2023, expoziția a adus în atenția publicului modul în care practica artistică a tinerilor creatori, licențiați și masteranzi ai

personale și de perspectivele individuale asupra realității în contextul post-pandemic. Evenimentul a fost deschis de prof. univ. dr. Petru Lucaci, președintele Uniunii Artiștilor Plastici din România. Lucrările expuse au fost semnate de: Ion Alexandru, Valentin Alexe, Iana Bradu, Adelina Cîmpeanu, Ioana Cristodorescu, Bianca Culuș, Bianca Ferăstrău, Liana Herea, Cristina Ioniță, Marta Mattioli, Norica-Ioana Popescu, Matei Ștefan, Andreias Welther.

Manifestarea face parte din programul cultural inițiat de Academia Română în parteneriat cu Uniunea Artiștilor Plastici din România.

11 iulie: La Clubul Academicienilor, Secția de științe medicale a Academiei Române a organizat lansarea volumului *Îngrijiri paliative pentru toate specialitățile clinice*. Au luat cuvântul: acad. Victor Voicu, președintele Secției de științe medicale; prof. univ. Cornelia Nițipir, Departamentul de oncologie, Universitatea „Carol Davila” din București; dr. Horia-Teodor Cotan, Secția de oncologie medicală a Spitalului Universitar de Urgență Elias. Volumul – coordonat de dr. Cornelia Nițipir și dr. Horia Teodor Cotan, apărut la Editura Academiei Române – încearcă să ghideze medicii asupra modului de abordare a pacientului aflat în stadiul terminal, în funcție de complexitatea diagnosticului, oferind sugestii și asupra modalităților de susținere terapeutică acordată familiei.

25 iulie: În ciclul de întâlniri științifice din cadrul Comisiei de folclor, moderate de acad. Sabina Ispas, președinta Secției de arte, arhitectură și audiovizual a Academiei Române, s-a înscris și conferința „Etnologia războiului. Perspective contemporane”, prezentată de dr. Ioana-Ruxandra Fruntelată, cercetător științific în cadrul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” al Academiei Române. Evenimentul s-a desfășurat în Sala de consiliu a Academiei Române.

25 iulie: Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române a găzduit comunicarea „Planificarea și piața în politica economică a regimului Ceaușescu: a doua jumătate a anilor ’60 – începutul anilor ’70”. Susținută de cercetătorul Cosmin Popa, comunicarea s-a înscris în Programul IV de cercetarea al institutului „România și Europa în secolul al XX-lea”.

**ROMÂNIA SOCIALĂ
FEȚE ALE SCHIMBĂRII
PROCESE, PROBLEME,
SITUAȚII SOCIALE**

**Coordatori: Ilie BĂDESCU
Cristi PANTELIMON**

Studierea societății românești ca tip de societate europeană la cumpăna mileniului ne descoperă fenomene, procese, situații și probleme sociale definitorii pentru ceea ce s-ar putea încadra într-un tablou de alarmă socială. Unele procese, precum iarna demografică, declinul progeniei, criza maternității, prefacerile morfologiei comunitare, declinul „economiei clasei mijlocii”, copilul-victimă, turbulențele axiologice induse de tranziție și agravate de criza pandemică etc., ating întregul, afectează, altfel spus, echilibrul societății în ansamblul ei.

Studiile din acest volum au fost grupate în două secțiuni: *Procesele și probleme sociale* și *Studii de caz, analize și comentarii* (asupra unor chestiuni prezente pe agenda guvernării, precum statul de drept, uniunile consensuale etc.). Volumul face parte dintr-o serie de lucrări care vor fi dedicate cunoașterii României sociale la cumpăna mileniului. Aceste studii vor fi reasumate într-o colecție de volume cu profil monografic, sub titlul generic „În cumpăna mileniului”.

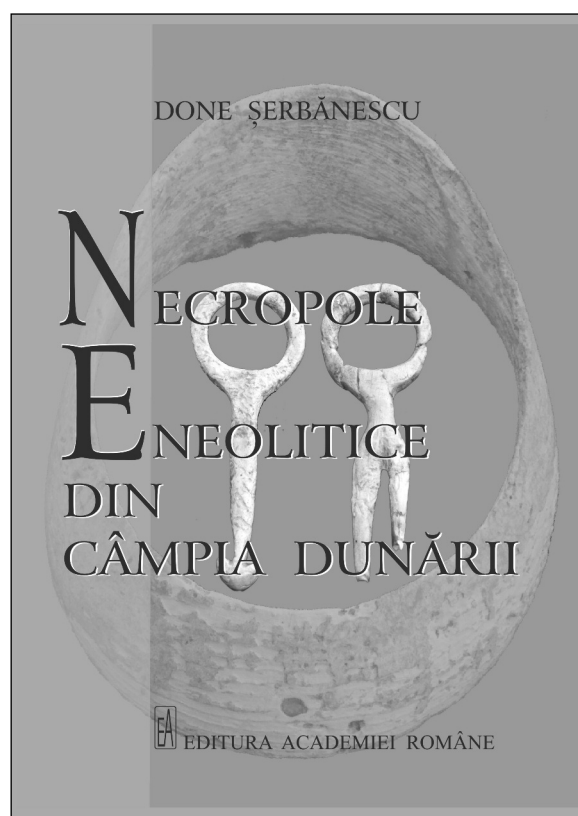
**NECROPOLE ENEOLITICE
DIN CÂMPIA DUNĂRII**

Done ȘERBĂNESCU

Lucrarea reunește rezultatele cercetărilor efectuate timp de mai multe decenii în diferite cimitire aparținând, în principal, civilizațiilor preistorice Boian și Gumelnița, din zona menționată, dar și Culturii Dudești, din situl de la Căscioarele (jud. Călărași).

Structura lucrării a fost judicios aleasă, permițând o cunoaștere aprofundată a descoperirilor. Sunt prezentate cadrul natural, istoricul cercetărilor, metodele folosite, rezultatele obținute.

Volumul cuprinde, într-un limbaj științific adecvat, o importantă secvență din lumea acestui spațiu mărginit la sud de Dunăre, lume care, prin demersul autorului, devine în mai bună măsură accesibilă specialiștilor.

GHID PENTRU AUTORI

Propunerile de articole se predau la redacție în format electronic (CD, stick) sau se trimit prin e-mail, ca fișiere atașate.

Sunt returnate autorilor propunerile de articole care nu corespund indicațiilor din prezentul ghid, care nu sunt culese cu toate semnele diacritice pentru limba română sau franceză și care nu sunt corect scrise în limba română sau străină.

Sunt respinse propunerile de articole care au fost publicate (parțial sau integral), care nu au conținut științific pertinent, elemente originale, resurse bibliografice relevante și de actualitate.

Consiliul editorial decide acceptarea sau respingerea manuscrisului. Autorii sunt singurii responsabili asupra opiniilor și ideilor exprimate.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază!

Din cauza volumului mare de lucru, nu se primesc materiale dactilografiate sau scrise de mână care necesită culegere.

Pentru a scurta timpul de pregătire editorială, lucrările trebuie redactate, după cum urmează:

- Redactarea manuscriselor va respecta standardele precizate de Dicționarul explicativ al limbii române – DEX (ediția 2007, Editura Univers Enciclopedic sau <http://dexonline.ro/>), Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române – DOOM (ediția 2005, Editura Univers Enciclopedic), Hotărârea Adunării generale a Academiei Române din 17.02.1993 privind revenirea la grafia cu „â”, și „sunt”, în grafia limbii române (www.acad.ro/alte-Info/pag_norme_orto.htm).

- Cuvintele străine inserate în textul în limba română se vor culege italic.

- Se menționează referințele despre autori: titlul științific, prenumele și numele de familie ale autorilor, funcția, locul de muncă, localitatea, țara și datele de contact (telefon, e-mail etc.).

- Referințele bibliografice se scriu la sfârșitul articolului, în ordinea citării în text, numerotându-se cu cifre arabe, urmate de punct.

- Citările se scriu cu caractere italice. Fiecare citare trebuie să fie însoțită de sursa bibliografică, obligatoriu, menționată în lista de referințe bibliografice.

- Materialul ilustrativ se va prezenta separat de textul articolului, scanat cu rezoluția de 300 dpi, alb-negru cu extensia TIFF sau se vor prezenta originalele ilustrațiilor, care vor fi scanate și prelucrate la redacție, după care se vor înapoia sub semnătură, autorului.

- În cuprinsul articolului se va menționa locul unde se va plasa figura sau tabelul, precum și legenda figurilor sau titlul tabelului.

- Tabelele trebuie să fie alb-negru fără coloane evidențiate cu alte culori. De asemenea, dacă există scheme nu trebuie să aibă evidențieri în alte culori.

Dimensiunile unui articol trebuie să fie 5–6 pagini calculator, corp 12 și 3–4 ilustrații.

Redacția revistei „Academica“
Casa Academiei – Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, București,
tel: 021.318.81.06/2712, 2713

Abonamentele la revista „Academica” se pot face prin mandat poștal pe adresa
revistei „Academica”, serviciul difuzare (Ioana Tâlpeanu)
sau cu ordin de plată în contul RO64TREZ7055005XXX006462,
Trezoreria sector 5, București.
Prețul unui abonament pentru 12 luni este 36 lei.

ISSN 1220-5737 142 PAGINI

PREȚUL 6 lei